

148018

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

HADİSTE MERV EKOLÜ

(İLK ÜÇ ASIR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Hazırlayan
Halilulla JUMABAYEV**

**Danışman:
Doç. Dr. Salih KARACABEY**

BURSA 2004

ÖNSÖZ

Merv bugün Türkmenistan Cumhuriyeti'ni oluşturan beş eyaletten biridir. Günümüzde Merv'in kuzeyinde Dış-Oğuz, kuzey doğusunda Lebap ve batısında Ahal eyaleti, güneyinde İran, güney doğusunda ise Afganistan yer almaktadır. Bu şehir, 1937 yılında Sovyet rejimi tarafından eski Merv'in otuz km. batısına inşa edilmiş, halk bu yerleşim yerine göç ettirilmiş, böylece yeni bir şehir kurulmuştur. Asıl Merv ise "Bayramali ilçesi" ismiyle bu yeni şehre bağlanmıştır. Fakat halk, kültüründen tamamen kopmamış, hem eski hem de yeni şehri, "Merv" olarak isimlendirmeye devam etmiştir. Ancak kültür bilinci isimlendirme ile sınırlı kalmamalı başta din olmak üzere, bu kültürü oluşturan bütün değerler, günümüz insanının dikkat ve idrakine yeniden sunulmalıdır.

31/651 yılında İslâm topraklarına dahil olan Merv, Süfyan es-Sevrî(ö.161/778), Abdullah b. Mübarek(ö.181/797), İshak b. Rahuye(ö. 238/852), Ahmed b. Hanbel(ö. 241/855) gibi birçok ünlü hadis alimini yetiştirmiştir. İslamla tanıştıktan sonra Merv çok kısa bir sürede bir ilim merkezi haline dönüşmüş Abbasiler ve Selçuklular döneminde de bu özelliği daha da pekişmiştir. Hadis ricali kaynaklarında "Mervezî" nisbesi ile anılan pek çok şahsa rastlamak mümkündür. Dikkat çekici ölçüde sık rastlanan bu bilgilerden hareketle Merv şehrinin hadis kültürüne katkısının araştırılmaya değer olduğu kanaati hasıl olmuştur. Biz de bu çalışmayla Merv'in hadis ilmi açısından önemini ortaya koyarak şehrin kültür tarihimizdeki yerinin düşünülmesine yardımcı olmayı arzu ettik.

Olumlu tenkitleri ile tezimin olgunlaşmasına katlı sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Sönmez'e, araştırmalarım esnasında her türlü yardımını esirgemeyen kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahraman'a ve konunun tespitinden çalışmanın sonuna kadar görüşlerine başvurduğum hocam Doç. Dr. Salih Karacabey'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bursa 2004

Halilulla JUMABAYEV

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	4
KISALTMALAR	6
GİRİŞ	7
I. BÖLÜM	10
ANAHA TLARIYLA MERV TARİHİ	10
I. İSLÂM FETHİ ÖNCESİNDE MERV	11
A. İsimlendirme ve Tarihî Geçmiş	11
B. İslâm Fethi Öncesi Dinî Durum	14
1. İlâhî Dinler	14
a- Hristiyanlık	14
b. Yahudilik	16
2. Gayr-i İlâhî Dinler	16
a. Zerdüştlük	16
b. Maniheizm	17
c. Mazdeizm	17
d. Budizm	17
e. Bazı Türk İnançları	18
II. İSLÂM FETHİ VE SONRASINDA MERV'İN DURMU	18
A. Siyasî Durum	18
1. Merv'in İslâm Topraklarına Katılması	19
2. Emevîler Döneminde Merv	20
3. Abbâsîler Döneminde Merv	23
B. Merv'de İktisâdî Hayat	27
C. Merv'de İlmî Hayat	28
1. Mescitler	31
2. Ribatlar	33
3. Şehir Çevresindeki Diğer Bazı Yapılaşmalar	33
D. Merv'de Dini Hayat	34
1. İtikâdî/Fikrî Mezhepler	34
a. Cebriye (Cehmiyye)	34
b. Mürcie	36
c. Mutezile	37
d. Şiilik	38
e. Hâricîlik	40
f. Bâtınîlik	41
2. Amelî Mezhepler	42
a. Hanefîlik	42
b. Şâfîlik	44

c. Hanbelîlik	45
d. Mâlikîlik	46
3. Sûfîler	46
4- Sahte Peygamberler	48
II. BÖLÜM	50
MERV'DE HADİS İLMİ VE HADİSÇİLER	50
I. GİRİŞ	51
II. MERV'DE HADİS İLMİ VE HADİSÇİLER	53
A. I. Asır (Sahâbe ve Tâbiûn Tabakası)	53
1. Sahâbeden Olanlar	53
2. Tâbiûndan Olanlar	57
B. II. Asır (Tâbiûn ve Tebe-i Tâbiûn Tabakası)	57
1. Tâbiûn Tabakası	57
2. Tebe-i Tâbiûnden Olanlar	65
C. III. Asır (Tebe-i Tâbiûn Tabakası)	91
III. DEĞERLENDİRME	112
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	117

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
Ans.	: Ansiklopedisi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
a.y.	: Aynı Yer.
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren.
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
Hızr.	: Hazırlayan.
İA.	: İslam Ansiklopedisi.
md.	: Maddesi
MÜİFD.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa.
sy.	: Sayısı
Thk.	: Tahkik Eden.
tsz.	: Tarihsiz.
UÜİFD.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
vd.	: Ve Diğerleri.

GİRİŞ

Büyük bir kültür ve tarihî geçmişiyle Türkmenistan'ın en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Merv, kurulduğu ilk dönemlerden itibaren bölgenin en önde gelen ticarî, askerî ve siyâsî merkezlerinden olmuştur. Merv bu önemini İslam topraklarına dâhil olduktan sonra da devam ettirmiştir. Bölgede yapılan fetihlerde askerî bir üs olarak kullanılması yanında, bu coğrafyanın İslamlaşmasında en önemli rolü oynayan merkez de yine Merv olmuştur. Ancak bu önemine rağmen Merv, içinde bulunduğu tüm coğrafya gibi, bağlı bulunduğu siyâsî yapı gereği pek araştırılmamış, belki araştırılmamış, hem kendi halkına hem de tüm İslâm âlemine kapalı kalmıştır. Bu kapalı siyâset devri sona erip bağımsız Türkmenistan Devleti'nin bir parçası olduktan sonra, birkaç çalışmaya konu edilmişse de, bu araştırmalar şehrin önemi ile kıyaslanamayacak kadar azdır. Bu nedenle Merv'in, özellikle İslâmî ilimlerle alakalı geçmişinin incelenmesi, başta kendi halkının öz kimliğinin araştırılması mânâsına gelecektir. Merv'in bu açıdan incelenmeye büyük ihtiyacı vardır.

İslâmî kültürün temel yapı taşı olması açısından hadis ilminin büyük bir önemi hâiz olduğu bilinen bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle, bir coğrafyanın kültür alt yapısının incelenmesine hadis ile başlamak kadar doğal bir şey olmasa gerektir. Bunun bilinciyle ve muhtemelen siyâsî yapının da değişmesiyle Merv'in, genelde İslam kültürünün özelde ise hadis birikiminin araştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu alanda öne çıkan araştırmalardan en önemlisi Kemal Sandıkçı tarafından yapılmış olan "*İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*" isimli eserdir. Ancak bu çalışma, doğal olarak tüm İslâm coğrafyasını ihtivâ ettiğinden, Merv hadisçileri ve burada yapılan hadis çalışmaları ancak yüzeysel olarak zikredilmek durumunda kalmıştır.

Bu konudaki daha sevindirici gelişme, Türkmenistan'ın kendi öz evlatlarınca ilmi araştırmalara konu edilmesidir. Gulamulla Yahşımıradov tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalında yapılmış olan "*Türkmenistan'da Hadis Kültürü (Hicri ilk Dört Asır ve Günümüz Örnekliliğinde)*" isimli Yüksek Lisans tezi bu açıdan büyük bir önemi hâizdir. Bu çalışmada, Türkmenistan'ın geneli ölçü alınmış, bu nedenle meselâ Merv gibi belirli bir merkez, derin-

lemesine işlenilememiştir. Bu nedenle sadece bir önceki eserde olduğu üzere Merv’de yaşayan veya burası ile bir şekilde bağlantısı olan isimler zikredilmiştir.

Bu genel ölçekli çalışmalar yanında, Merv’de yaşamış bazı şahısların hayatları ve esrleri de ilmî çalışmalar konu edinilmiştir. Nuri Gürkan tarafından Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Ana Bilim Dalında yapılan “*Ali b. Hucr el-Mervezî: Hayatı ve Hadis Cüz’ü*” isimli Yüksek Lisans tezinde, bu âlimin hayatı araştırılmış ve hadis cüzü edisyon-kritik edilerek araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Merv bölgesinin hadis birikimi ayrıca daha küçük muhtevâlî çalışmalarda, mese-lâ makâlelerde de ele alınmıştır. Meselâ sadece Merv’in değil bütün bir hadis tarihinin önde gelen isimlerinden olan Abdullah İbnü’l-Mübârek, Raşit Küçük tarafından “*Abdullah İbnü’l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri*” ismiyle bir makâlede araştırma konusu yapılmıştır.

Yapılmış bu çalışmalar, genelde Türkmenistan özelde de Merv ile ilgili ilmî çalışmaların başlatılmış olması açısından oldukça mühimdir. Ancak, bu ülkeyi oluşturan her bölgenin müstakil ilmî araştırmalara konu edilmesi, hem Türkmen halkının hem de bütün Müslümanların tarihî geçmişlerini öğrenebilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Büyük bir ilim ve kültür alt yapısına sahip olan Merv, son on yılını (Cumhuriyet dönemi), geride bıraktığımız yüzyılda (Rus hâkimiyeti) yaşadığı siyâsî ortamın ve bunun getirdiği havanın izlerini gözden geçirmeye harcamıştır. Özelde Merv, genelde ise Türkmenistan’ın dînî ve ilmî geçmişini yansıtacak ve bunu Türkmen halkına hatırlatacak her türlü çalışma, bu geçiş sürecinin hızlanmasına katkıda bulunacak gayretler olacaktır. Bu düşünce ile ve büyük Sefermurat Türkmenbaşı’nın, insanların tarihî köklerini öğrenmesi gerektiği yönündeki ısrarlı tavsiyelerini de göz önünde bulundurarak, Merv’deki hadis kültürünü ortaya koyma amacına yönelik bir çalışma yapmaya karar verdik.

Çalışmanın birinci bölümünde, Merv şehrinin tarihî geçmişini sunmayı uygun bulduk. Burada Türkçe ve Türkmençe eserler yanında, Arapça ve Rusça eserlere de başvurarak bir “şehir tarihi” yazmaya çalıştık. Böylece Türkmen halkına, kendi dili dışında kalan dillerde yazılmış eserlerde kendi geçmişi hakkında neler söylendiğini aktarmaya çalıştık. Bu nedenle Jukovski’nin “*Razvalini Starogo Merva*” (Eski Merv Harabeleri) ve M. A. Mamedov ve R. G. Muradov tarafından yazılan “*Arhitektura*

Turkmenistan i Kratkaya İstoriya” (*Türkmenistan Mimarisi ve Kısa Tarihi*) isimli eserlere ve bunların müslüman kaynaklarında geçen bilgilerle mukâyesesine büyük önem attik. Tüm bu kaynaklardaki bilgilerden hareketle şehrin kuruluşu ile İslam kimliği ile geçirdiği ilk üç asır arasındaki dönemi siyâset, ekonomi, ilim ve kültür gibi çeşitli açılardan incelemeye çalıştık. Böylece ikinci bölümde inceleme konusu yapacağımız Merv hadis kültürünün, içinde geliştiği alt yapıyı göstermeyi amaçladık.

İkinci bölümü, sahâbe tabakasından başlayarak Merv bölgesinde yaşamış veya bu şehir ile bir şekilde ilişki kurmuş hadis âlimlerine tahsis ettik. Burada, bu âlimlerin tam isimlerini, kısa biyografilerini, hoca ve öğrencilerini, hadis ilmi açısından haklarında yapılan değerlendirmeleri ve varsa eserlerini tespit etmeye çalıştık. Bu bölümde de, hadis ilmi çerçevesinde kaleme alınmış râvî biyografi kitapları ile bu râvîlerin hadis rivâyet ehliyetine tahis edilmiş cerh ve tadil kitapları temel başvuru kaynaklarımız oldu. Bu kaynaklar arasında Buhârî'nin “*et-Târîhu'l-Kebîr*”i, İbn Ebî Hâtim'in “*Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*”i, Zehebî'nin “*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*”sı ile “*Mîzânu'l-İ'tidâl*”i ve İbn Hacer'in “*Tehzîbu't-Tehzîb*”i en önemli müracaat eserleri olmuştur. İkinci bölüm sonunda, kısa bir değerlendirme yapılarak, bölgedeki hadis kültürünün Merv'e bir “e-kol” kimliği kazandırıp kazandırmadığı sorgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız genel bir sonuç ve kaynakça ile sona ermektedir.

I. BÖLÜM
ANAHATLARIYLA MERV TARİHİ

I. İSLÂM FETHİ ÖNCESİNDE MERV

A. İsimlendirme ve Tarihî Geçmiş

“Merv” sözcüğüne; tarih boyunca “ateş elde etmekte kullanılan beyaz taş”¹, “çimenlik”² gibi çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Günümüz araştırmalarında daha ziyâde “çimenlik” mânâsının kabul edildiği görülmektedir.³

Oldukça eski Çin, Arap ve İran kaynaklarında Merv hakkında çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca Herodot’un (M.Ö.V.asır) ve Strabon (M. Ö. I. asır) coğrafyaya ait kitaplarında, farklı isimlerle de olsa, böyle bir yerleşim yerinin varlığından söz edilmektedir.⁴

Bugünkü Merv bölgesi, tarihî süreç içerisinde çeşitli isimlerle anılmıştır. Meselâ Avesta ve Ahemenit taş yazılarında “Mauru”, Behistun yazgısında “Marguş”, İskenderin’in istilâsından sonra “Margiana” yahut “Margiana Aleksandriyası”, Parfiya devleti zamanında “Margaba”, Ortaçağ coğrafyacılarının çalışmalarında “Maru”, Arap istilasını devrinde ise daha çok “Merv” ismi kullanılmıştır.⁵ Merv, İslâm fütuhâtından sonra “Şahucan”, “Şahucihan”, “Horasan şehirlerinin anası”⁶, “Şahların Kalbi” hatta “Dünyanın dayanmakta olduğu şehir”⁷ olmak üzere çeşitli isimler ile anılmıştır.

Merv kurulduğu dönemden itibaren hemen her zaman; Babilona, Atina, Mahinjo-Daro gibi kültür merkezlerinden birisi olmuştur. Nitekim meşhur Rus tarihçi Viktor Saryanidi’ye göre “önceden Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin olmak üzere

¹ Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cem'ul Buldân*, Beyrut 1957, V, 113.

² *Türkler Ansiklopedisi.*, Ankara 2002, VII, 864.

³ Ekeyev Baharlı, Orazpolat- Güntoğdıyev, Övez, *Marı Şâların Kalbi*, Aşgabad 1998, s. 7; Mason, V. M., *Merv Duşa Sarey*, Aşgabad 1990, s. 5-10; Pugaçenko, G. A., *Drevniy Merv*, Aşgabad 1982, s. 6

⁴ -Atagariyev, Egen, Annanepesov Muhammed, *Türmenistân'ın Tarihi Hakkında Materyaller*, Mağarif, Aşgabad 1995, s. 43, 99-100.

⁵ Gurt, Murat, *Türkmen Medeniyeti Dergisi*, Aşgabad 1994, sy. 1, s. 12-13; *Türkler Ans.*, VII, 864.

⁶ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *Tefsiru'l-Kurtubî*, Kahire 1372, I, 112.

⁷ *Türkler Ans.*, a. y.; Gurt, a. y.

dört medeniyet merkezi bilinmekteydi. Şehrin inşasından sonra ise Merv/Margiana bölgesi, beşinci medeniyet merkezi olarak sayılmalıdır” demektedir.⁸

Merv ile ilgili en eski bilgiler M.Ö.IV. asra aittir.⁹ Ahamenitler devrinde (M.Ö. VI-IV. asırlar) İran devletine bağlı olan Murgap bölgesi, oldukça verimli topraklara sahip bir yerleşim alanı idi. Büyük İskender M.Ö. IV. asırda şimdiki Türkmenistan’ın sınırları içine girip Margiana’yı işgal ettiğinde surlarla çevrili şehirler mevcuttu. Merv’de de en azından bir iç kale (Erk-kale) var idi.¹⁰ Grek coğrafyacıları Horasan’ı İskender’in fetihleri sırasında tanımışlar ve Belh-Merv civarına Baktria (Baktriana); Herat tarafına Aria; Nişabur dolaylarına da Parthia adını vermişlerdir.¹¹ Yunanlılar burada yalnız yerleşik bir ahali bulmakla kalmamışlar, ziraatçılık sahasında oldukça ilerlemiş bir çiftçi sınıfı ile de karşılaşmışlardı.¹² Bu bilgilerden hareketle “İskender, Orta Asya’ya girdiğinde yerleşik hayat vardı fakat şehir yoktu, dolayısıyla Merv’i inşa edenler Yunanlılar olmalıdır” yönündeki bilgilerin doğru olmaması gerekir.¹³ Zira İskender’in bu bölgeye girdiği M.Ö. IV. asırda Merv, Margiana’nın başkenti idi.¹⁴

M.Ö. IV-III. asırlarda Selevkidlerden Antiochus I (M.Ö. 280-261) başkenti yeniden inşaa etmiştir ve burasını Selevkiya veya Antioxiya Margianası (Gaurkale) olarak isimlendirmiştir. Ayrıca baskınlara ve kumul(toprak kaymaları) hareketleri karşı koruması amacıyla 250 km. uzunluğunda bir de duvar ördürmüştür.¹⁵

M.Ö. II. asırda bölgeye egemen olan Parfiyalılar’ın, Çin ile diplomatik ilişkilere başlamasından sonra Merv, tarım ve ziraat yanında ticaret açısından da önemli bir konuma sahip olur. Çin’den yola çıkan ticaret kervanları Merv’e, oradan Nisabur, Suriye,

⁸ Saryanidi, Viktor, *Türkmen Medeniyeti Dergisi*, sy. 1, s. 31-33; *Türkler Ans.*, VII, 864; Orazpolat-Gündoğdiyev, a.g.e., s. 6.

⁹ Pugaçenko, G.A. *Köne Marı*, Aşgabad 1960, s. 6.

¹⁰ Pugaçenko, a.g.e., s. 8.

¹¹ *DİA.*, Osman Çetin “Horasan” md., XVIII, 234.

¹² Murgab’lılar özellikle üzüm yetiştirmede çok maharetli idiler. İki dirsek boyunu geçen üzüm salkımları yetiştirirlerdi. Bkz. V.A.Jukovski *Razvalini starogo Merva*, Sank-Perterburg 1894, s. 4; *İA.*, VII, 773.

¹³ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Mamedov, M.A.-Muradov, R.G., *Arhitektura Turkmenistana i Kratkaya İstoriya*, Moskova 1998, s. 13; *Türkler Ans.*, III, 133.

¹⁴ Masson, V.A., *Merv-Marguşun paytagtı*, Marı 1991, s. 8.

¹⁵ Mamedov-Muradov, a.g.e., s. 13; Pugaçenko, a.g.e., s. 8.

Mısır, Bizans ve Bağdat'a gitmeye başlamıştır.¹⁶ Bu ticaret yolunun Hindistan-Hazar arasında kalan kısmı uzun süre Parfiyalılar'ın kontrolünde bulunmuştur.¹⁷

Parfiyalılar zamanında Merv'in alanı daha da genişlemiştir. Gavur Kale'nin (Gonurkale) çevresinde tarım yapılan alanlar çoğalmış, şehir tipi köyler oluşmaya başlamıştır. Erk kale ise idare merkezi olarak kullanmıştır. Yerli halk tarafından Gavur Kale ismiyle zikredilen Antiochsiya sanatçıların, zanaatçıların, ticaretin ve Margiana'nın gündelik yaşamının merkezi olmuştur. Kalenin içinde zenginlerin evleri ve pazar alanı yerleşmiş, değirmenler inşa edilmiştir.¹⁸ Arkeolojik kazılarda burada demirden, balçıktan ve kemiklerden yapılan eşyalar bulunmuştur.

Oldukça uzun süre ayakta kalan Parfiya devleti M.S. III. asrın ilk çeyreğinde gerileme sürecine girmiştir. Parfiya'ya komşu bugünkü İran bölgesinde bulunan İstahr hükümdarı Papak'ın oğlu Ardaşir, Fars eyaletinde Parfiyalılara karşı saldırı hareketini başlatır ve Parfiya kralı Artabon'u tahttan indirir. Böylece Sasânî Devlet'i kurulmuş olur. M.S. 226'da Ardaşir tahta çıkarak kendini "Şahlar Şahı" ilan eder ve "İranlıların ve İranlı olmayanların padişahı" unvanını alır.¹⁹

Merv, yeni hükümdar Ardaşir için çok önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Zira halkı kalabalık ve toprakları verimli olan Merv, vergi gelirleri açısından Horasan'dan sonra ikinci sırayı almaktadır²⁰ Serahs ve Merv ovası, Horasan eyaletinin en önemli pamuk üreticisi bölgeleri idi. Bundan başka arpa, buğday, çeltik gibi ürünlerin de zirâati yapılmaktaydı.²¹ Bu nedenle Ardaşir, bu bölgeye daima kendine yakın kimse-leri yönetici olarak atamıştır.

Hüsrev I (531-578) imparatorluğun başına geçtikten sonra artık eskidiğini düşündüğü idare sisteminde bir takım yeniliklere gitmiş, özellikle askerî alanda önemli değişiklikler yapmıştır. Tek elden kumanda sistemi yerine orduyu dört kısma ayırmış,

¹⁶ Atagarrıyev, E., Annanepesov, M., *Türkmenistan'ın Tarihi Hakında Materyaller*, Mağarif, Aşgabad 1995, s. 108-109.

¹⁷ M.S. V-VI. asırlarda kontrol açısından İran ve Sogd tüccarlarının ağırlığının hissedildiği bu ticaret yolu, VII asırdan itibaren Arapların eline geçmiştir. XIII. asırdaki Moğol istilasıyla birlikte Orta Asya kervan ticareti de gerilemeye başlamış, Moğolistan-Sibirya-Moskova ticaret yolu revaç bulunmuştur. Atagarrıyev, a.g.e., s. 109.

¹⁸ Atagarrıyev, a.g.e., s. 86.

¹⁹ A.g.e., s. 114.

²⁰ A.g.e., s. 115.

²¹ A.g.e., s. 119.

devletin dört tarafını koruma işini bu ordulara vermiştir. Devletin kuzey sınırını Midiya ve Azerbaycan bölgeleri, batı sınırını Irak, güney sınırını Pars ve Huzistan vilâyetleri, doğu sınırını ise Horasan oluşturmaktadır. Bu sınırları “*Spahbed*” adı verilen ordu komutanları kontrol altında tutmaktadır.²²

VII. asrın 30. yıllarının başlarında İran’ın pek çok bölgesinde merkezî yönetime karşı isyânlar ve bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Sâsânî hükümdarlarının sonuncusu Yezdigert III (632-651), bu hareketlere karşı ülkesini yeniden birleştirme çabasına girer ve bunda kısa süreli de olsa başarı sağlar. Ancak feodal idâre tarzı, merkezî yönetimin gerilemesine neden olmaktadır. Bu idare tarzı nedeniyle İran yani Sâsânîler, İslâm ordularının fetih hareketlerine karşı koyamazlar. Yezdigert III, İslâm ordularından kaçarak Merv ve Belh taraflarına giderse de sonunda yakalanır ve öldürülür. Bazı rivâyetlere göre, Merv’de bir değirmenci tarafından öldürülüp Murgap nehrine atılan Yezdigert III, Hristiyanlar tarafından sudan çıkarılıp Hristiyan usulüne göre defnedilmiştir.²³ Yezdigert III’ün ölümü ile ilgili rivâyetlerin ortak noktası onun Murgap nehri kenarında öldürülmüş olmasıdır. Onun ölümünden sonra, İran ve Türkmenistan’ın güney bölgeleri İslâm orduları tarafından fetih edilmiş oldu.

B. İslâm Fethi Öncesi Dinî Durum

Müslümanlar tarafından fethedildiği sırada, Merv bölgesinde çeşitli dinî inançlar varlığını sürdürmekteydi. Bunlar arasında Hristiyanlık ve Yahudilik gibi ilâhî dinlerin yanında Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm ve Budizm gibi gayr-i ilâhî dinler de vardı.

1. İlâhî Dinler

a- Hristiyanlık

Hristiyanlığın Türkmenistan’da mevcudiyetini ne zamandan beri sürdürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Fakat bazı kaynaklarda özellikle M. S. 64 yılından itibaren Hristiyanlığın bu bölgede geniş bir yayılım alanı bulduğu vurgulanmaktadır. Pseudo Spolt’in (M.S. IV.a) on iki havârî ile ilgili eserinde, hâvârî Foma’nın M. S. I. asırda

²² A.g.e., s. 117.

²³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, Beyrut 1965, III, 119-123; Ekeyev-Gündoğdıyev, a.g.e., s. 81.

Parfiya'da, Pers Devletinde, Girkanya ve Margiana'da Hristiyanlık propagandası yaptığına işaret edilir. Bazı rivâyetlerde Merv'de 365 tane Hristiyan kilisesinin mevcudiyetinden söz edilir. Kiliselerden biri Estassu için yapılmış olup “Ktezifon” ismiyle anılırdı. 334 yılından itibaren burada Hristiyan Episkopu* bulunmaya başlamıştır. Eski Merv'in batı kısmında Hristiyan mezarlığı vardı. Ayrıca burada onlara ait manastırlar da bulunmakta idi.²⁴

Merv'de Hristiyanlığın üç kolu bulunmakta idi. Melkitler (ilk gelenler), Nasturîler, Monofizitler. Nasturîlerin buraya gelişi IV. asra denk gelmektedir. Nasturîler²⁵, Sâsânîler tarafından desteklenmiştir. Çünkü bazı Süryani ve Sogd kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Pers hükümdarı Şapur II'nin kız kardeşi Estassu'yu bir Nasturî papaz olan Bar Şaba tedavi etmiştir. Sâsânîler, Merv'i Nasturî merkezlerinden biri haline getirmişlerdir. Nitekim Merv'de 420'den itibaren Nasturî episkoplarına rastlanır. Ayrıca Eski Merv'den 15 km. uzaklıkta “Harabe Köşk” ismiyle anılan bir Nasturi kilisesi bulunmuştur.²⁶

Nasturîleri destekleyen Sâsânîler, Melkitler ve Monofizitlere aynı şekilde davranmamışlar onları baskı altında tutmaya çalışmışlardır. Bu baskıya dayanamayan Melkitler ve Monofizitler sonunda Harezmi'ye gitmek zorunda kalmışlardır. Fakat genel anlamıyla Hristiyanlık buradaki varlığını uzun süre korumuştur. Nitekim 734 yılında Merv yakınlarında, manastırlarda münzevî yaşamı tercih eden Monahların evleri vardı. Suriyeli yazar İshodenah'ın (M. S. X. asır) “Temizlik Kitabı” ve Havari Foma Marginski'nin “Başlıklar Kitabı” isimli eserlerinde verdikleri bilgilerden, 29 Nasturi okulu içinde Merv'in özel bir yerinin olduğu ve burada Zorak isminde bir Manastırın bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁷

İslâm'ın bu bölgeye girmesinden sonra Hristiyanlığın yayılması yavaşlamıştır. Nitekim Merv'den geçen Mâcân kanalının kıyısında, şehir kapısının hemen yanında bulunan Hristiyan Metropoliti*, İslâm'ın gelişi ile birlikte pazar yeri haline dönüştü-

* Katoliklerde dini bir bölgeyi idare eden üst düzey Hristiyan papazı, kilise başkanı demektir.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Ekeyev- Gündoğdıyev, a.g.e., s. 79.

²⁵ Sarıçioğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 2002, s. 385-386.

²⁶ Ekeyev- Gündoğdıyev, a.g.e., s. 80.

²⁷ Ekeyev- Gündoğdıyev, a.g.e., s. 79.

* Ortadokslarda patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerine başkanlık eden en yetkili din görevlisi.

rülmüştür. Gazneliler ve Selçuklular dönemi, bu bölgedeki Hristiyanların en parlak devri olmuştur. Moğol istilasından sonra bu bölgede Hristiyanların varlığına delâlet eden bir ize rastlanmamaktadır. Hristiyanlar buralara, ancak XIX. asırda Rusların Merv'i işgal etmesinden sonra gelebilmişlerdir.²⁸

b. Yahudilik

*Yahudi Ansiklopedisi'*ne göre, M.S. VIII-IX. asırlarda Orta Asya'da (Merv, Belh, Harezmi) Yahudilerin bulunduğu işaret edilir. Fakat bu konuda M.Ö. VI. asra işaret eden bilgilere de rastlanmaktadır. Yahudiliğin Parfiya Devletinin kültür hayatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Babil Talmudu'nda, Babil Yahudiliğini en iyi bilenler arasında sayılan Samuel bar Bise'nin M.S. IV. asırda birkaç sene Merv'de bulunduğu işaret edilmektedir. Onun verdiği bilgilere göre, kendisinden önceki birkaç nesil de burada yaşamış idi.²⁹

2. Gayr-i İlâhî Dinler

a. Zerdüştlük

Müslümanlar tarafından fethedildiğinde bölgede yaşayan temel inanç olan Zerdüştlük³⁰ Sâsânî devletinin resmî dini idi. Zerdüştlüğün mukaddes kitabı "Avesta"dır.³¹ Kitabın en erken M.Ö. II bin yıllarında yazıldığı ifade edilmektedir.³² Sâsânîler devrinde bu kitaba Aramca (eski İran dili) eklemeler yapılmıştır. Avesta'yı yazanlar Marguş (Margiana) yurdunu biliyor olmalıdır. Çünkü Avesta'da Merv için "*Zerdüştlere Merv'i*" ifadesi kullanılmakta, Belh ve Herat'tan sonra bereketin anahtarı verilen üçüncü şehir olarak zikredilmektedir.³³ Gavur Kale'de Zerdüştlere ait bir ibadethane vardı. Burası Avesta'da Mouru ve Margav gibi isimler ile anılmaktadır. Ariler, buraya göç ettikten

²⁸ Ekeyev- Gündoğdıyev, a.g.e., s. 78; Jukovski, a.g.e., s. 8; Masson, V.M., *Merv-Margiyananın Paytahtı*, Marı 1991, s. 32.

²⁹ Bu bölgedeki Yahudilik hakkında geniş bilgi için bkz. Henry de Couliboeuf de Blocqueville (çev. Rıza Akdemir) *Türkmenler Arasında*, Ank. 1986, s. 73; *Türkler Ans.*, VIII, 862.

³⁰ Zerdüştlük ve Zerdüştlük hakkında geniş bilgi için bkz. Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 124; Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ank., 1997, s. 118.

³¹ Avesta bir tür ansiklopedi olup onda, hukuk, astroloji, ahlak v.b. konular işlenmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Atagarıyev, a.g.e., s. 121; Masson, a.g.e., s. 13; Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 125-126.

³² Ekeyev- Gündoğdıyev, a.g.e., s. 120

³³ Murat Gurt, *Türkmen Medeniyeti Dergisi*, sy. 1, a.y.

sonra Zerdüşt dinini kabul etmişlerdir.³⁴ Peygamber olduğuna inanılan Zerdüşt'ün ilk vaazlarına Merv'de başladığı ve Zerdüştlük'ün kutsal kitabı olan Avesta'nın da burada yazıldığı bazı araştırmacılar tarafından iddia edilmiştir.³⁵

b. Maniheizm

Bu din İran'da M.S. III asırda görülmeye başlamıştır. Bu dinde Zerdüştlük, Hristiyanlık ve Budizm'in etkileri görülür. Maniheizm'de de kutsal kitap "*İncil*"dir.³⁶ III. asrın sonları ile IV. asrın başlarından itibaren Merv, Maniheizm ibâdethanelerinden en önemlisine ev sahipliği yapmıştır. Bu ibadethaneyi Maniheizm'in kurucusu olan Mani'nin (215-276) baş yardımcısı Mar Sisin idare ederdi.³⁷

c. Mazdeizm

Bu dinin kurucusu Mazdak'tır.³⁸ Yaşam için lazım olan her şeyin herkese eşit paylaşılması gerektiğine inanan Mazdak, vaazları sonucu Sâsânî devletinde ağır şartlar altında çalışan çiftçileri isyâna sevk etmiş, fakat 529 senesinde bazı taraftarları ile birlikte yakalanmış ve idam edilmiştir. Yakalanamayan taraftarları ise Azerbaycan ve Orta Asya'ya kaçmışlardır.³⁹ Bu din daha sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür. Nitekim Selçukluların en ünlü veziri ve Nizamiye Medreselerinin kurucusu Nizâmülmülk, *Siyasetnâme* isimli eserinde, Mazdeizm için özel bir bâb açmıştır.⁴⁰

d. Budizm

Eski Merv şehir kalelerinden en önemlisi olarak bilinen Gavur kale'de 1965 yılında gerçekleştirilmiş olan kazılar sonucunda Sâsânî Hükümdarı Anuşirvan Hosrou I'e

³⁴ Saryanidi, V., *Ahal Durmuşu*, 14 Ekim 1996; Saryanidi, *Türkmen Medeniyeti Dergisi* sy.1, 31-33.

³⁵ Yazberdiyev, A., *Eski Merv ve Kütüphaneleri*, Çev. Tülin Ege-Ahmet Karataş, Ankara, 1998, s. 10.

³⁶ Mani'ye göre yaşam, Zerdüştlükte olduğu gibi, karanlık ve aydınlığın, hayrın ve şerrin çatışmasından ibarettir. Maniheizm sadece bir ideoloji olmamış medeniyet açısından iz de bırakmıştır. Bu konuda bkz. Ekeyev-Gündoğdıyev, a.g.e., s. 83, 122. Maniheizm hakkında geniş bilgi için bkz. Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 153.

³⁷ Ekeyev-Gündoğdıyev, a.g.e., s. 83, 122.

³⁸ Bir ruhân olan Mazdak, halkı zenginlere, paşalara ve ruhbanlara karşı ayaklanmaya çağırmıştır. Zira Maniheizm, şerrin bütün çeşitlerine karşı toplu savaşı tavsiye eden bir sistemdir. Bu sisteme göre yaşam için lazım olan her şey herkese eşit paylaşılmalıdır. Bu inanış, bir çeşit Komünizm'dir. Mazdeizm hakkında geniş bilgi için bkz: Atagarriyev, a.g.e., s. 123.

³⁹ Atagarriyev, a.g.e., s. 123.

⁴⁰ Bkz. Nizamulmülk, *Siyasetnâme* (çev. Nurettin Bayburtlugil), İst. 1981, s. 260.

(531-579) ait olan birçok kıymetli eşyalarla birlikte Sanskritçe kaleme alınmış Budistlere ait bazı mabetlerle elyazması eserler bulunmuştur. Bu kazıda ayrıca Budistlerin toplu yaşam yerleri (yurt) de bulunmuştur. Bu binanın M.S. III-IV. asra ait olduğu belirtilmektedir. Budizmin bu bölgeye gelmesinde Büyük İpek Yolu oldukça etkili olmuştur. İpek Yolu üzerinden bu bölgeye tüccarlarla birlikte Budist misyonerler de gelmiş ve yerel halktan kendilerine taraftar bulabilmişlerdir. Budizm, Çin'e de Türkmenistan'dan gitmiştir.⁴¹ Budizm'in Çin'e sokulmasında en büyük etken Parfiyalılar'ın bu dini koruma altına alması olmuştur. Parfiyalılar arasında ise Buddizmin en etkili olduğu yer Margiana idi. Budizm V. asra kadar Merv'de varlığını sürdürmüştür. Bu tarihlerde Zerdüşterin baskısı sonucu şehir dışına çıkarılmışlar ve orada yerleşmişlerdir. Ancak bilinmeyen bir sebepten burayı da terk etmişlerdir. Bu bölgede Budizm izlerine bir daha ancak Moğol istilasından sonra rastlanmaya başlar. Sonraki asırlarda ise Buddizmin Merv'deki durumu ile ilgili hiçbir bilgiye rastlanamamıştır.⁴²

e. Bazı Türk İnançları

Bu bölgede eskiden beri yaşanmakta olan özellikle Hunlardaki Gök tanrısı ile Eftalitlerdeki ateşe ve göğe tapmak inancı gibi inaçlar da mevcuttu.⁴³

II. İSLÂM FETHİ VE SONRASINDA MERV'İN DURMU

A. Siyasî Durum

Merv şehrinin Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra da önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Bazı siyasi gelişmelerin Merv kaynaklı olduğuna dair bilgilere rastlanmaktadır. Merv'in fethi ve ondan sonra gelişen olaylara kısaca bakıldığında bu durum daha iyi görülebilecektir.

⁴¹ Bazı Çin kaynaklarına göre, M.S. II. asrın başlarında ticâret için Çin'e giden An-Su-Yan ve Arşakit şehzadesi An-Şi-Gao burada Budizm ile ilgili vaazlar vermişlerdir. Bu iki şahıs, 148 yıldan itibaren misyonerlere başkanlık etmişler ve Buda'nın eserlerinin Sanskritçeden Çinceye tercüme edilmesine ön ayak olmuşlardır. Ekeyev-Gündoğdıyev, a.g.e., s. 75.

⁴² *Türkler Ans.*, VIII, 862 ; Ekeyev-Gündoğdıyev, a.g.e., s. 75-76; Masson, a.g.e., s. 13. Budizm hakkında daha fazla bilgi için bkz: Sarıkçioğlu, a.g.e., s. 196; Tümer-Küçük, a.g.e., s. 159.

⁴³ Atagarriyev, a.g.e., s. 103-105; *Türkler Ans.*, VIII, 863; Ekeyev-Gündoğdıyev, *Mari Şaharın Kalbi*, s. 73 Aşgabad 1998; Sarıkçioğlu, a.g.e., s. 109; Tümer-Küçük, a.g.e., s. 78.

1. Merv'in İslâm Topraklarına Katılması

Merv, Hz. Osman döneminde sulh yolu ile İslâm topraklarına katılan yerlerdendir. Hz. Osman'ın 29/649 yılında Basra valiliğine atadığı Abdullah b. Amir, bir çok mamur beldeyi İslâm topraklarına dâhil etmiştir. İbn Amir, öncelikle Horasan bölgesine yönelmiş ve öncü kuvvetlerinin başına Ahnef b. Kays'ı⁴⁴ getirmiştir. Ahnef b. Kays komutasındaki İslâm orduları 31/651'de Merv'i sulh yoluyla ele geçirmişlerdir.⁴⁵ Merv şehri, Sinc köyü dışında, İslâm topraklarına dâhil olur ve vergiye bağlanır. Ancak takdir edilen vergi Merv halkına ağır gelir. Ayrıca Merv halkı, anlaşma şartlarına göre Arap askerlerinin barınma sorununu çözmek yani onlara ev vermek durumunda kalmıştır. Bu madde uyarınca bazen halk, kendi evlerinin bir bölümünü İslâm ordusunun askerlerine vermek mecburiyetinde kalmıştır. İşte bu iki husus özellikle Merv'in ileri gelenlerini isyâna sevketti. 665 yılında ortamın iyice gerildiği bir esnada Merv valisi merkezden yardım talebinde bulundu. Horasan'ın bu bol sulu ve verimli topraklarında sulhun bozulmasını istemeyen merkezî idare, bazı şartları yeniden gözden geçirip verginin bir kısmını erteledi.

Hz. Ali döneminde (36-40/656-661) Merv hakimi Mahuye Küfe'ye çağrılır ve kendisine "Merv'in hâkimi" olduğu yönünde bir evrâk verilip vergi toplamaya yetkili kılınır. Böylece Mahuye tam yetkiyle Merv'e gönderilir.⁴⁶

Cemel olayından (36/656-657) sonra Merv merzubanı Ebraz, Hz. Ali'ye gelerek bağlılığını yineler. Bunun üzerine Hz. Ali, Merv civarında idareci konumunda bulunan diğer kişilere de mektuplar yazmış ve onları sulh akdine çağırmıştır. Fakat bunların bü-

⁴⁴ Bu komutan bazı eserlerde Hatim b.Nu'man el Bahili şeklinde isimlendirilmektedir. Meselâ bkz. Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vadih, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 151; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur, *el-Ensâb*, Beyrut 1988, II, 265; SSSR İlimler Akademisi, *Materyalı Po İstoriya Turkmen i Turkmenii*, tsz. s. 148.

⁴⁵ Bazı rivâyetlere göre Merv merzubanı (idârecisi) Mahuye, İslâm ordularının Herat'ı sulh yolu ile ele geçirdiğini duymuş ve karşı koyamayacağını düşünerek daha şehir kuşatılmadan anlaşma yapmak üzere İbn Amir'e elçi göndermiştir. Mahuye'nin bu teklifi kabul edilir ve iki milyon dirhem vergi karşılığında anlaşma imzalanır. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târihu't-Taberî*, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Beyrut 1967. IV, 301-303; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 49. Bazı kaynaklarda iki milyon iki yüz ,daha değişik olanları da mevcuttur: Bkz Atagarriyev, a.g.e., s. 145; Uslu, Recep, *H. I-II. Asırda Horasan* (Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1997), s. 55-56.

⁴⁶ Atagarriyev, a.g.e., s. 146.

yük çoğunluğu Hz. Ali'nin bu davetini reddederek Nisabur kalesi önlerinde toplanıp şehri kuşatırlar.⁴⁷

Bu sırada merkezde bazı vali değişiklikleri yaşanır. Hz. Ali, Ziyâd b. Ebîh'i Fars illerine vali olarak atar (39/659-660). Ziyâd, İstahr şehrinde konaklamış ve buraya "Ziyâd kalesi" adıyla anılan bir kale yaptırmıştır.⁴⁸

2. Emevîler Döneminde Merv

Ziyâd, Emevîler zamanında da Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından Basra valisi tayin edilir. Bu yetkiyle Ziyâd, Horasan'ı dört kısma ayırır ve⁴⁹ Nisabur'a Halid b. Abdullah el-Hanefî'yi; Merv er-Ruz, Faryab (Kızıl Arvad) ve Talekan üzerine Kays b. Heysem'i; Herat, Badgıs, Buşenc üzerine ise Nafi b. Halid et- Tahi'yi Merv'e ise Hakem b. Amir el-Gıfari'yi gönderir (47/667). Üç yıl kadar devam eden akınlar sonucunda Hakem, Merv'i tekrar İslâm topraklarına katmayı başarır. 50/670'de Merv'de vefat etmiştir. Bu dönemden sonra Merv'de ilk defa Arap iskanı başlamıştır.⁵⁰ İkinci büyük iskan ise Mezhic kabilesinin Benü Deyyan kolundan Rebi b. Ziyâd'ın 51/671'de Horasan valiliğine tayin edilmesi ile gerçekleşir. Rebi b. Ziyâd bu tarihte el-Haris'i Merv'e vali tayin eder ve onunla beraber elli binden fazla aileyi buraya gönderir.⁵¹ Merv, çöl ortasında bulunması sebebiyle Arap yaşam tarzına uygun bir yerdir. Bu iskân politikası ile Küfe ve Basra'daki muhalif gurupların sindirilmesinin amaçlandığını, dolayısıyla "siyâsî bir gözdağı" olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden araştırmacılar vardır.⁵²

Rebi b. Ziyâd'dan sonra yerine Selm b Ziyâd atanmıştır. (61/681). Selm döneminde Halife I. Yezid ölmüş (64/683), onun ölümü üzerine ortaya çıkan iç harp Horasan'a da sirayet etmiştir. Başlangıçta bütün Horasanlılar yeni bir halife seçilinceye kadar vali Selm b. Ziyâd'a biat ettilerse de bir müddet sonra onu terk etmek durumunda kaldılar. Çeşitli Arap kabileleri arasında kanlı çarpışmalar meydana geldi ve nihayet

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 281.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 391-392.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 458; Jukovski, a.g.e., s. 9.

⁵⁰ Uslu, a.g.e., s. 135.

⁵¹ Taberî, *et-Târîh*, V, 286; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 489; Jukovski, a.g.e., s. 11; Uslu, a.g.e., s. 62.

⁵² Bu görüş ve sahipleri için bkz. Uslu, a.g.e., s. 62.

bölge Kays kabilesi reisi Abdullah b. Hazm'ın eline geçti. Abdullah 72/692 yılına kadar Horasan'ı tek hakim olarak idare etmiştir. Hatta adına sikke bile bastırmıştır. Fakat Abdullah yeni halife Abdülmelik'e itaat etmek istemeyince 72/692 yılında idam edildi.⁵³

Abdülmelik b. Mervan Horasan'ı Haccac b. Yusuf'un emrine verdi. Haccâc da Merv bölgesine önce Muhalleb b. Ebî Sufra'yı, sonra⁵⁴ Muhalleb'in oğlu Muğire'yi, onun vefatı üzerine de Muhalleb'in diğer oğlu olan Yezid'i Merv valisi olarak atadı. Yezid'den sonra Merv valiliğine Kuteybe b. Müslim tayin edildi (85/705).⁵⁵ Kuteybe görev yerine gelerek bazı bürokratları azledip yerine yenilerini atadı.⁵⁶ Kuteybe, kuruntulara kendini kaptırmayan ve İslâm İmparatorluğunu yaymak söz konusu olduğunda her yolu mubah sayan ve başarı arayan bir generaldi. Çok akıllı ve kurnaz biri idi. Onun zamanında Müslüman olmayanlar askere alınmış, komşuları arasındaki rekabeti çok iyi tetkik etmiştir. Gerektiğinde bu komşularına hediyeler göndermiş, yeri geldiğinde birbirlerine düşürmüş ve bazen de onları asker vermeye zorlamıştır.⁵⁷ Onun bu siyâseti sayesinde Müslümanların bu bölgedeki durumu iyice sağlamlaşmış, eski kan davalarının üstü örtülmüş, iç ihtilâflar biraz durulmuştu. Bu olumlu havanın verdiği cesâretle Müslümanlar 95/714 senesinde Seyhun'u aşır Şaş'ı (Taşkent) alacak güce ulaşmışlardır. Kuteybe döneminde bütün Maverâünnehr, Horasan hükümetine bağlanır.

Bu olumlu gelişmelere rağmen 96/715'te Merv'de eski ihtilâfların yeniden su yüzüne çıktığı görülür. Zira Kuteybe'nin hamileri artık devletin başında değildir. Halife de Kuteybe'yi azletmek düşüncesindedir. Kuteybe bunu anlayınca merkezî yönetime isyân eder. Ancak Kuteybe yapılan savaşta mağlup olur. Kendi birlikleri ona ihânet eder ve Merv'de onu muhâsara altına alırlar. Kuteybe burada bir süre kalır. Fakat daha fazla direnemeyeceğini anlar ve teslim olur. Buna rağmen hem kendisi hem de aile fertlerinden on kişi idam edilir.⁵⁸

⁵³ Barthold, V.V., a.g.e., s. 199.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 332,403; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 276.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 424.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 469-470.

⁵⁷ Barthold, *Moğol istilasına kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıdız), İstanbul 1981, s. 197; Roux, Jean Paul; *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan), İstanbul 2001, s. 182.

⁵⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 22-23.

Kuteybe'den sonra Araplar, İran'ın doğusunda kalan topraklarda çok etkili olmamışlardır. Zira Emevi halifelerinin bu bölgeye atadığı yöneticiler çok ender olarak görevlerinin hakkını verebilmişlerdir. Buraya atanan valilerin en çok önem verdikleri şey, halk üzerinde baskı kurup onları vergilerle bunaltmaktı. Bu nedenle valiler vergi toplayıcılar üzerinde de etkili olmaya çalışırdı. Halk daha çok Arapların yolsuzluğundan ve valilerin zulmünden usanmışlardı. Bu hoşnutsuzluk Abdülmelik (73-86/692-705) ve Veki (86-96/705-715) dönemlerinde doruğa ulaşmıştır. Emevi halifelerinin en dindarı olarak tanınan Ömer b. Abdülaziz (98-101/717-720) idareye gelir gelmez Müslüman olanlardan vergi alınmasını yasakladı ve valilere, temel amaç olarak İslâm'ın yayılmasını, hanlar ve umumun menfaatine hizmet edecek binalar yapılmasını emretmiştir.⁵⁹ Bu olumlu icraatlar bölgenin gidişatını da etkiledi. Nitekim Emeviler'in Horasan'daki son valisi Nasr b. Seyyar döneminde (121-130/738-748) bölge halkı Kuteybe zamanını hatırlamıştır. Hatta Taberî'ye göre bu dönemde Horasan, tarihinin en müreffeh dönemini yaşamıştır.⁶⁰ Ancak Nasr da bir süre sonra vilâyet sınırları içinde asayiş problemi yaşamaya başlamış, meselâ birbiriye kavgalı olan iki akraba Arap kabilesini, Mudarîlerle Yemenîleri, barıştırmayı başaramamıştır.⁶¹ Nasr, Mudarî olduğundan valiliğinin ilk dört yılında kumandanlarını hep bu kabileden seçmiştir. Bu da Yemenîlerle çeşitli ihtilâflar yaşamasına neden olmuştur. Barış umuduyla sonraları Yemenli Araplardan da kumandan tayin etmeye başladı. Ancak yine de Yemenli Arapların 126/744 yılında başlattıkları isyanlarına engel olamadı.⁶²

Aslında Müslümanların Horasan'daki hakimiyetini dış tehditlerden çok, buraya yerleşmiş Yemenlileri temsil eden Ezdliler ile kuzey Arapları'nı temsil eden Temim ve Abdülkaysoğulları arasındaki ihtilaf ve mücadeleler tehlikeye sokuyordu.⁶³ Bu durum, Emevi halifelerinin hakimiyetini zaafa uğrattığı gibi Müslümanların Mâverâünnehr'deki kontrollerini de aksatıyordu. Bu iç çekişmelerin yarattığı boşluk nedeniyle Horasan kısa sürede, Emevi aleyhtar faaliyetlerin merkezine dönüştü. Merv'de bulunan Abbâsî ailesi mensupları ve diğer muhalifler ihtilal hareketinin organizasyonunda önemli rol oynadı-

⁵⁹ Barthold, a.g.e., s. 204.

⁶⁰ Taberî, *et-Târih*, VII, 157.

⁶¹ Taberî, *et-Târih*, VII, 44, 47-48, 107; Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, İst 1980, s. 24.

⁶² Roux, a.g.e., s. 188.

⁶³ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 333; Çetin, Osman "Horasan" md., *DİA.*, XVIII, 236.

lar. Nitekim daha 111/729 yılında Horasan'da halkı Benî Haşim'e biat etmeye çağıran ve Emevileri kötöleyen propagandalar yapılmaya başlamıştır.⁶⁴

3. Abbâsîler Döneminde Merv

Dolayısıyla Nasr b. Seyyâr, diğer taraftan Emevîlerin iktidârdan düşmesine neden olan Abbasî hareketi ile de uğraşmaktaydı. Zira Abbâsîler Horasan bölgesinin önemli şahsiyetlerini⁶⁵ kendi taraflarına çekmek için uğraşıyorlardı. Bu hareketlerinde başarılı da olmuşlardı.

Nasr, hilâfetin Emeviler'den Abbâsîlere geçmesinde baş rol oynayan Ebû Müslim gibi tehlikeli bir düşmanla karşılaşmasaydı muhakkak ki düşmanlarının hepsinden kurtulabilirdi. Nasr, bu hareketin asıl gayesinin Arapların katliamı olduğunu, bu tehlike karşısında bütün Arapların ortak düşman aleyhine birleşmeğe mecbur olduklarını Yemenli Araplara boş yere anlatmaya çalıştı.⁶⁶ Ebû Müslim, hitap sanatını iyi bilen karizmatik bir liderdi. Kapıcıları ve bekçileri olamayan bir çadırda oturuyor,⁶⁷ insanların hangi dine mensup olduklarını sorgulamıyordu. Bu bakış tarzı herkesin hoşuna gitmişti. Bu özellikleriyle Emevi hanedanına düşman bütün unsurları kendi tarafına çekmeğe muvaffak oldu. Bunlar arasında Sicistan Haricileri'nin bir kısmı ile bazı Yemenli Araplar da vardı. 9 Haziran 747'de (h. 129) Merv'e girdiğinde Ebû Müslim'in etrafında Müslüman Araplardan çok İranlı köylüler ve diğer mevâlî vardı.⁶⁸ İlk Abbâsî halifeleri Horasanlıları, bu destekleri sebebiyle daima korudu. Yeni rejimin temel dayanağını

⁶⁴ Taberî, *et-Târîh*, VII, 357; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 319; Çetin, Osman, "Horasan" md., *DİA*, XVIII, 236.

⁶⁵ Bu zatların başında Süleyman b. Kesîr el-Huzâî gelir. Bu şahsın dedesi Ümeyye b. Es'ad, Hudeybiye'de, Peygambere bey'at eden sahabîler arasında yer almaktadır. Babası ise muhtemelen İslâm ordularında asker olarak gelip Horasan'a yerleşmiştir. Bölgenin önemli şahsiyetlerinden biri de Kahtâbe İbn et-Tâî'dir. Bu zat, önceleri Hz. Ali taraftarları arasında yer almaktaydı. Daha sonra ismi Mürcie'nin önde gelen isimlerinden olan Haris b. Süreyc'in en yakınları arasında da zikredilir. Bu iki adam, diğer on kişiyle birlikte, en yüksek Dai'ye bağlı bir nevi şura teşkil ettiler. Bunlar Nakib (görevli, reis) ünvanını aldılar. Bu on ikiler şurasıyla birlikte 70 kişiden mürekkep bir senato müessesesi kurmuşlardır. Bkz. Vloten, Gerlof Van, (*Araştırmalar*) *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti Şia ve Mesih Akideleri*, (çev. Mehmet S.Hatipoğlu) Ankara 1986, s. 57-58.

⁶⁶ Barthold, a.g.e., s. 210.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 304.

⁶⁸ Taberî, *et-Târîh*, VII, 355; Çetin, Osman, "Horasan" md., *DİA*, XVIII, 236.

meydana getiren bu unsura, III/IX.yüzyılın ortalarına kadar hilâfet ordusunda ve saray hizmetlerinde daima yer verildi.⁶⁹

Ebû Müslim'in Merv'e girmesi üzerine Emevî valisi Nasr, Horasan'ı terk etmeğe mecbur kaldı ve aynı yılın son baharında İran'da öldü. 131/749 yılı sonunda ise hilâfet Emeviler'den Abbâsîlere geçti.⁷⁰

Abbâsîler başarılarını onları baştan itibaren destekleyen İranlılara borçlular. Yönetimin onlara geçmesinden sonra da İranlılar borcun ödenmesini bekliyorlardı. Abbâsîler de İslâmiyet'i kabul eden Araplarla daha sonra İslâm'a giren Acemler arasında tam eşitlik sağlamakla kalmadılar, dostlarını ve yandaşlarını da bunlardan seçmeye başladılar. İmparatorluğun merkezini de **Bağdat'a** taşıdılar.

Abbasî zaferinin mimarı Ebû Müslim, Horasan'a yönetici olarak atandı. Bu görevle Merv'e döndüğünde, tam bir anarşi hali ile karşılaştı ve düzenin kolay sağlanamayacak bir durumda olduğunu gördü. Yeni düzeni kabul ettirmeye çalıştı, ama halk ona direndi. Sert bir lider olarak ayaklanmaları kaba güçle bastırdı ve kafa tutan herkesi; Arapları, İranlıları, Müslümanları ve gayr-i Müslimleri öldürdü.⁷¹ 133/751 Yılındaki **Talas** savaşında Çin ordusuna karşı Ebû Müslim'in komutanlarından Ziya b. Salih'in başarısı, onun şöhretini daha da artırdı. Ebû Müslim halkın gözünde bir kahraman ve aynı zamanda bir mürşit haline gelmişti.⁷² Halk artık onun yenilmez olduğunu düşünüyordu. Buna rağmen Abbâsî halifesi Mansur (136-158/754-775), Ebû Müslim'e karşı tam bir güven besleyememiştir. Bu nedenle 755'te onu merkeze davet eder. Davet üzerine saraya giden Ebû Müslim tutuklanmış ve 13 Şubat 755'de (h.137) boğularak öldürülmüştür. Cesedi Dicle ırmağına atılan Ebû Müslim, öldürüldüğünde henüz otuz beş yaşındadır.⁷³

⁶⁹ Çetin, Osman "Horasan" md., *DİA*, XVIII, 236.

⁷⁰ Barthold, a.g.e., s. 210.

⁷¹ Bu isyanlardan ikisi çok önemlidir. Zira Zerdüşt dinine mensup Bih Afrid tarafından çıkarılan birinci ayaklanma, Mazdeizm'in yeniden inşasını ve Nişapur halkının bu doğrultuda kışkırtılmasını engellemiştir. Diğerisi ise Şii Şarik bin Sadık el-Mukrî'ye karşı gerçekleştirilmiş bir bastırma hareketidir. Bu zat, Buhara halkını arkasına alarak otuz bin asker toplamış ve 132/750'de ayaklanmıştır. Her iki hareketin başı da yakalanmış ve idam edilmiştir. Bkz. Roux, a.g.e., s. 189-190; Barthold, a.g.e., s. 212.

⁷² Roux, a.g.e., s. 189-190; Barthold, a.g.e., s. 212.

⁷³ Taberî, *et-Târîh*, VII, 479-495; Atagarrıyev, a.g.e., s. 140; Roux, a.g.e., s. 192.

132/750'de kurulup 656/1258 yılına kadar devam eden Abbâsî hâkimiyetini Bağdat ve Mısır merkezli incelemek mümkündür. Ancak bu çalışmada, konu ile ilgisi açısından sadece Bağdat Abbâsîleri incelenecektir.

Bağdat Abbâsîleri 303/912'ye kadar hüküm sürmüşlerdir. Abbâsîler devrinde İslâm devleti nihai sınırlarına ulaşmış, yeni fetih hareketleri yerine mevcut sınırlar içindeki dâhilî meseleler ile uğraşmıştır. Bu dönem ayrıca merkezden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden küçük devletlerin teşekkülüne de tanık olmuştur.

Abbâsîlerin takip ettikleri siyasetin mahiyeti belli idi. Bu sülalenin ilk müessesileri, Emeviler gibi dünyevi hükümdarlar idi. Ancak siyâsî açıdan Emeviler'den önemli bir farkları vardı. Zira Emeviler, her şeyden önce Arap milletini temsil ediyordu. Abbâsîler ise, Arap halkın çoğunlukta olduğu vilâyetlerle diğer ırktan insanların oturduğu vilâyetler arasında tam bir eşitliği hedef almışlardı. Araplar nazarında "akıllı siyaset"i en güzel uygulayan Sâsânîler'in dengeli idare sistemini örnek aldılar.⁷⁴ Diğer taraftan eski Grek ilminin İslâm aleminde yayılmasına yardımcı oldular ve bilhassa halife Me'mûn zamanında (198-218/813-833) Mutezile'nin akılcı yolunu himaye ettiler.

Abbâsîler devrinde Horasanın valileri genelde doğrudan halife tarafından atanırdı. Hanedan üyelerinden birinin meselâ halifenin oğlunun buraya tayini, sadece iki kere vâki olmuştur.⁷⁵ Bunun sebebi, merkezî idârenin Horasan'a çok önem vermesiydi. Abbâsîlerin idare konusunda yaptığı reformlardan biri de, valilerin sürekli değiştirilmesi usulünün terk edilmesidir. Yöneticiler bölgenin sorunlarını bilen, halkın güvenini kazanmış ve herkesin tanıdığı önemli ailelerden atanmıştır. Ayrıca babadan oğla geçen bir idarecilik sistemi benimsenmiştir. Bu siyâset, İslâm'ın bölgeye tam mânâsıyla yerleşmesini sağlamış, iç ve dış tehlikelere karşı güven duyguları tesis edilmiştir. Ancak ideal gibi görünen bu yapıya rağmen valiler zaman içinde merkezin menfaatlerinden ziyâde kendi çıkarlarını düşünmeye başlamış, dolayısıyla kısa süre sonra halifeye bağlılıkları sadece sözde kalmaya başlamıştır.⁷⁶

⁷⁴ Barthold, a.g.e., s. 213.

⁷⁵ Barthold, a.g.e., s. 214.

⁷⁶ Barthold, a.g.e., s. 214.

Ayrıca, Emevî iktidârının yıkılmasına sebep olan iç çekişmeler ve kabileler arasında yaşanan ihtilâflar da, azalmakla birlikte, devam etmekteydi. Özellikle bu hususun Abbâsîler devrinde hangi boyutta yansıdığına dair kaynaklarda detaylı bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak yine de Abbâsîlerin ilk devirlerinde söz konusu olan bu iç problemlerin azalarak devam ettiği ve belki ilerleyen devirlerde en aza indiği tahmin olunabilir⁷⁷

Merv III-VI/IX-XII.yy.'da en parlak devrini yaşamıştır. Harun Reşit, oğlu el-Me'mûn'u doğu bölgesinin valisi ilan ettiği zaman Merv, veliahdın oturacağı şehir olarak seçilmişti. Harun Reşit el-Me'mûn'u 192/808'de Merv'e gönderdi. Me'mûn 197/813'de Halife seçildiğinde hala Merv valisiydi ve burada oturmaktaydı. Halifeliğinin ilk altı yılında Merv'de oturmaya devam etti.⁷⁸ Merv'in hilâfet merkezi haline gelmesi, hem Arapları hem de başka ırklardan insanları buraya çekti ve şehir göç almaya başladı.⁷⁹

el-Me'mûn Horasan'da kaldığı müddet içerisinde siyâsî açıdan problemi olabilecek bazı icraatlarda bulunmuştur. Daha önce atadığı Ali ailesine mensup iki valinin isyanlarını nazar-ı itibara almadan 2 Ramazan 201/27 Mart 817 tarihinde yine aynı aileden üçüncü bir şahsı, Ali b. Musa'yı, veliaht tayin ve ilan etti. Aynı zamanda Abbâsîlerin alameti olan siyah rengi atarak Alevilerin rengi olan yeşili kabul etti. Me'mûn, kardeşi ile hilâfet mücadelesine girdiği zaman dayandığı kuvvet İranlı unsurlar olmuş, bunların yardımı ile tahta geçmişti. Tahir b. Hüseyin, Me'mûn için Bağdadı kardeşi Emin'den almıştı. Bundan sonra halife Tahir b. Hüseyin'e Horasanın valiliğini verdi. Zira bölgenin mevcut valisi Gassan b. Abbad'ın bazı halleri Me'mûn'un hoşuna gitmiyordu. Bu nedenle Tahir b. Hüseyin 205/821'de Horasan valiliğine getirildi. Ancak Tâhir, valilik görevinin ilk senesinde hutbede halifenin ismini zikretmeyi unuttu ve kısa bir süre sonra 206/822'de aniden vefat etti. Tahir'in, hutbede yaptığı bu hata üzerine halife tarafından zehirletilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁰ Buna rağmen oğlu Talha Me'mûn tarafından Horasan valiliğine atanmıştır. Yine bu aileden olan ve 244/830 yılında göre-

⁷⁷ Uslu, a.g.e., s. 141.

⁷⁸ Jukovski, a.g.e., s. 12; SSSR ilimler akademisi, a.g.e., s. 148; Atagarrıyev, a.g.e., s. 150; Burada el-Me'mun'un iki sene kaldığı söylenir. *DİA.*, Osman Çetin "Horasan" md., XVIII, 236.

⁷⁹ Uslu, a.g.e., s. 137.

⁸⁰ Jukovski, a.g.e., s. 12; *İA.*, A. Yakubovskiy "Mevr"md., VII, 776; Barthod, a.g.e., s. 224-225; *DİA.*, XVIII, 236-237.

ve gelen Ebû'l-Abbas Abdullah ise, tam manasıyla müstakil hükümdar gibi hareket etmiştir. Her ne kadar Abbâsî halifeleri onu ve oğullarını, kendilerine bağlı valiler gibi görmeyi sürdürmüşlerse de Tahirîler sülalesi, Horasan'ı yarım yüzyıldan fazla müstakil bir devlet olarak yönetmişlerdir.⁸¹

B. Merv'de İktisâdî Hayat

Her vilâyetin bir “ümmü'l-kurâ”sı vardır. Horasan'ın ümmü'l-kurâ'sı da Merv'dir. Hemen bütün coğrafyacılara bölgenin “ümmühât” denilen büyük ve önemli şehirlerinin Nişapur, Herat, Merv ve Belh olduğunda hemfikirdir⁸². Bunlar içinde en önemlisi ise Merv'dir. Zira İslâm fethinden önce de sonra da Merv daima bölgenin idâre merkezi olmuş, vâzilere ev sahipliği yapmıştır. Bundan dolayı tarih kitaplarında Horasan kelimesi ile genelde Merv kastedilmiştir.⁸³

Özellikle Tahirîler, Horasan'ın refah seviyesini yükseltmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Abdullah b. Tahir'in su kanalları ve bu bölgenin sulama sistemine dair bir kitap yazdırması bu gayretin bir delilidir. *Kitabü'l-Kuniyy* adındaki bu eser, Gazneli tarihçi Gerdizi'ye göre iki asır sonra dahi kullanılmakta idi.⁸⁴ Coğrafi konum itibariyle gelişen transit ticaret de bölgeye önemli bir gelir sağlıyordu. Nişapur, Nesa, Ebiverd, Tus, Herat, Merv her türlü dokuma ve ipek üretiminin merkeziydi. Serahs ve Merv'de hububat üretimi yapılıyordu. Bağdat'ta yalnız Horasan mallarının satıldığı bir çarşı bulunuyordu. Merv pazarı bölgenin en temiz ve güzel pazarı olarak bilinirdi.⁸⁵

Merv'de su işleriyle ilgili özel bir divan (divan-ı su) bulunurdu. Bu divan Merv'in su işlerine bakardı ve su vergilerini toplardı. Burada ailelerin sudan nasıl faydalanacağına dair liste mevcuttu. Böylece aileler yerden farklı vergi ve sudan da farklı vergi verirlerdi. Merv'in halkının çokluğu sebebiyle burada yetişmiş olan buğday halka

⁸¹ Barthold, a.g.e., s. 225; *DİA.*, Osman Çetin “Horasan” md., XVIII, 236-237.

⁸² Osman Çetin, “Horasan” md., *DİA.*, XVIII, 234. son dönem araştırmacılarından Le Strange de İslâm coğrafyacılarının verdikleri bilgiye dayanarak Horasan bölgesini bu dört kısımda ele almıştır. Bkz. Uslu, a.g.e., s. 27.

⁸³ Uslu, a.g.e., s. 26-27.

⁸⁴ Jukovski, a.g.e., s. 18; *DİA.*, XVIII, 236-237.

⁸⁵ *İA.*, A. Yakubovskiy “Merv”md., VII, 775. Merv pazarı şehrin giriş kapısının hemen yanında bulunmaktaydı. Bkz. *DİA.*, XVIII, 236-237; Jukovski, a.g.e., s. 18. Gavur kalenin güney kısımlarında çömlükçiler daha fazla bulunurdu. Bunların üretim merkezleri buralarda yerleşirdi. Bkz. Pugaçenko, a.g.e., s. 27.

yetmiyordu. Burada yetiştirilen tahıl ürünlerinin eksiği Mâverâünnehr bölgesinden karşılanıyordu. Burada ayrıca kavun, kapuz, üzüm, elma, armut, pamuk, susam vb. ürünler de yetiştiriliyordu.⁸⁶

C. Merv'de İlmî Hayat

Merv, bölgenin sadece iktisadi ve siyâsî değil aynı zamanda ilmî merkezidir. Hatta Merv, bütün doğu bölgesinin ilim merkezi idi. Merv'de yaşayan doğunun büyük âlimleri ilmî çalışmalarını burada yapardı. Me'mûn Merv'i hilâfet merkezi yaptıktan sonra, devrinin önde gelen bilginlerini buraya toplamış, onların bilimsel çalışmalarına büyük destek vermiştir. İran, Çin, Hint ve Eski Yunan uygarlıklarına ait kitaplarla büyük ve zengin kütüphanelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁸⁷ Bu imkanları ile Merv; Yahya bin Mansûr, Habeş el-Hasîb, el-Harezmî, Fârâbî, Ömer Hayyâm gibi pek çok bilim adamı ve filozofun yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Birunî, burada bulunan kütüphaneler vasıtasıyla Merv'in entelektüel havasından oldukça çok istifade etmiştir. 203/818 tarihinde halifeliğin başkentinin Bağdat'a taşınması ile Merv ve Belh'teki bilginler bu sefer bu yeni merkezin bilim ve kültür şehri haline dönüşmesine katkıda bulunmuşlardır. Hatta el-Harezmî, Bağdat'taki "Beytü'l-Hikme"nin başkanlığını üstlenmiştir "Büyük İpek Yolu"nun Merv'den geçmesi, bu şehrin kültür merkezi haline dönüşmesinde özellikle etkili olmuştur. Zira bu vesileyle Merv halkı, Batı kültürünün ve diğer komşu halkları tanıma imkanı bulmuştur. Ayrıca, sekizinci yüzyılda Yunan ve Hint dillerinde yazılan bilim, felsefe ve tıp kitaplarının Arapça'ya kazandırılması da bu bölgedeki kültürel ve ilmî hayatın zenginleşmesine zemin hazırlamıştır"⁸⁸

Dünya bilim ve kültür tarihinde önemli izler bırakan pek çok ilim adamı, düşünür ve şair Merv'den yetişmiştir. Meselâ Budistik metinlerin Çince'ye aktarılması amacıyla M.S. 148 yılında Çin'de bir okul kuran Parfiyalı An-Şi-Gao, önemli siyâset adamı Vezir Anuşirvan I, Hekim Barziya, müzisyen Barbad, Batlamius'un *Almajest*'ini Arapça'ya kazandıran Musevî bilgin Sehl İbn Rabbân et-Taberî, bilim, felsefe ve dinin aynı

⁸⁶ Atagarriyev, a.g.e., s. 156-157.

⁸⁷ Atagarriyev, a.g.e., s. 150; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İst. 1969, s. 387-388; *Türkler Ans.*, VIII, 863-864.

⁸⁸ *Türkler Ans.*, VIII, 863-864.

idealde birleştğini savunan ayrıca siyaset biliminin kurucusu sayabilecek olan ve Fârâbî'ye de hocalık yapan İohanna İbn Haylan, hep Merv'lidir.⁸⁹

Bu özelliğinden dolayı, Merv söz konusu olduğunda hemen onun çok zengin kütüphaneleri akla gelmektedir. Hatta İslâm dünyasında kurulan ilk kütüphanenin burada kurulduğu iddia edilmektedir.⁹⁰ Kitap, halkın düşüncelerini anıtsallaştıran araçtır.⁹¹ Kitabın bu işlevinin farkında olan hükümdarlar, kütüphaneler tesis etmeyi bir görev addetmiştir. Böylece, kitaba düşkünlük hükümdarlar arasında bir gelenek haline gelmiştir. Nitekim Araplardan kaçıp Merv'e gelen Sâsânî Şahı III. Yezdügerd (632-651) beraberinde, Pehlevî elyazmalarını da getirmiştir. Bu kitaplar ünlü Orta Çağ Merv kütüphanesinin kurulmasına temel teşkil etmiştir. Abbâsî Halifesi Me'mûn devrinde (197-217/813-833) varlığını devam ettiren bu elyazmalarının, Moğol istilasından önce mi, yoksa bu yağma döneminde mi yok edildiği hususu belirsizdir.⁹² Ancak Arap seyyâh Yâkût'un şu ifadeleri ve verdiği tarihler Merv'deki kütüphanelerin kaybolması konusundaki belirsizliğe ışık tutar tarzdadır:

"Ben Merv'den ayrıldığımda, on tane çok zengin kütüphane 'vakıf' vasfıyla hayatiyetini devam ettiriyordu. Dünyanın herhangi bir yerinde bunların bir benzerine rastlamak mümkün değildir. Özellikle camide bulunan iki kütüphane çok dikkatimi çekti. Bunlardan birincisi "Aziziye" kütüphanesidir. Bu kütüphaneyi vakfeden Azîzuddîn Ebû Bekr Atîk Zincânî, Sultan Sencer'in mutfağından sorumlu idi. Bu kütüphanede 12.000 cilt civarında kitap mevcuttur. Diğer kütüphanenin ismi ise "Kemaliye"dir. Bunun sahibini tespit edemedim. Bunlar dışında Ebû Saîd Muhammed b. Mansur'un medresesinde mustevfi olan Şerefü'l-Mülk'ün kütüphanesinden de bahsetmek gerekir. 494/1100'te vefat eden bu müstevfi, Hanefî mezhebine mensup biri idi. Ayrıca Hasan b. İshak'ın Medresesi ile Âmidiye, Hatuniye ve Damiriye medreselerinde bulunanlar da bahsetmeye değer büyük kütüphanelerdir. Bunlar dışında Sem'anî ailesine ait iki kütüphane ile müteahhir vezirlerden Mecdü'l-Mülk'ün şahsî kütüphanelerine de atıfta bulunmam gerekir".⁹³

Merv'de ayrıca Abdullah İbnü'l Mübarek'in (181/797-798) ders okutmak için iki adet rıbat (Rıbatu İbnü'l Mübarek) inşa ettiği bilinmektedir. İşte bu gibi yerlerde ve

⁸⁹ *Türkler Ans.*, VIII, 863-864; Atagarrıyev, a.g.e., s. 150-151.

⁹⁰ Yazberdiyev, A, *Eski Merv ve Kütüphaneleri*, s. 24.

⁹¹ Modern felsefenin kurucularından F. Bacon (1561-1626) haklı olarak kitabı zaman denizinde seyreden ve kıymetli yükünü, değerini kaybetmeden kuşaktan kuşağa aktaran gemiye benzetmektedir. Bkz. *Türkler Ans.*, VIII, 865.

⁹² *Türkler Ans.*, VIII, 865.

⁹³ Yâkût, *Büldân*, V, 114.

özellikle de camilerde geceleri insanlar toplanır, iyi eğitilmiş ve zeki şeyhler bunlara dinî bilgiler sunardı. Okullara ve öğretmenlerin her birine maaş bağlanmıştı.⁹⁴ Bu dersler sebebiyledir ki Merv halkı temiz inanç sahibi, ibadete düşkün kimselerdi.⁹⁵ Anlatılan şu hikâye halkın bu durumunu gösterir tarzdadır:

Ebû Müslim Merv'e geldiğinde, ibâdet, zühd ve özellikle fıkıh tahsiliyle meşgul gençlerden bir grup gelip ona soyunu sordular. Ebû Müslim: "Benim faydam ve iyiliğim sizin için nesebimden daha hayırlıdır" diye cevap verdi. Bunun üzerine gençler fıkıhla ilgili bazı sorular sordular. Ebû Müslim, "iyiliği emredip kötülükten sakınmanız sizin için bunlardan daha iyidir. Biz sizin sorularınızdan Ziyâde yardımlarınıza muhtacız, bizi mazur görün" dedi. Bu defa gençler, "biz senin soyunu bilmiyoruz, ancak çok yakın bir zamanda öldürüleceğini tahmin ediyoruz. Ölümle senin arana ancak bu iki şey (neseb ve ilim) girebilir" dediler.⁹⁶

Merv'de ilim hayatı, neredeyse kesintisiz devam etmiştir. Meselâ Nizamülmülk'ün evi ilim adamları ile dolup taşar, her gece ilmî tartışmalara sahne olurdu.⁹⁷ Yine Şerefü'l-Mülk Ebû Sa'd Muhammed b. Mansur el-Harezmi'nin (494/1100) Hanefîler için Merv'de bir medrese yaptırdığı bilinmektedir.⁹⁸ Bunun dışında başta yine Merv olmak üzere bölgenin büyük yerleşim yerlerinde, meselâ Ürgenç'te ve Dehistan'da, birçok medreseler ve okullar yapılmıştı. Müslümanlar özellikle de Orta Asya'da İslâm dışındaki din ve inançlara karşı mücadele maksadıyla medreseler kurmuşlardı. Burada yürütülen ilmî faaliyetlerde eskiden mevcut olan Budist Viharalar taklit ediliyor, öğrencilere hem dinî hem de dünyevî bilgiler aktarılıyordu. IV. asırdan sonra medreselerin kurulması ve desteklenmesi resmî elden yani devlet tarafından yürütülmeye başladı.⁹⁹ Gazneliler zamanında Belh, Nişapur ve Gazne'de 21 kadar medrese mevcut idi. Ayrıca bazı dini gurupların da medreseleri ve zaviyeleri vardı. Bu medreseler bölge halkını hem Arapça ile hem de Arapça'ya terceme edilmiş eski Grek ve Bizans

⁹⁴ Jukovski, a.g.e., s. 24.

⁹⁵ Jukovski, a.g.e., s. 33.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 304.

⁹⁷ Jukovski, a.g.e., s. 28.

⁹⁸ Jukovski, a.g.e., s. 28.

⁹⁹ Karacabey, Salih, *Hattabî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, İst. 2002, s. 15.

medeniyeti ile tanıştırdı ve ruhî dünyalarını zenginleşmesine önemli katkılarda bulundu.¹⁰⁰

Nizamü'l-Mülk'ün vakfiyesinden anlaşıldığına göre, medreselerde müderrislerden başka da vâiz, kütüphaneci, Kur'ân hocası ve Arapça hocası da görevlendirilmişti. Medreselerin görevlileri için vakıflar tahsis edilmekteydi. Büyük medreselerde özellikle müderrislik görevi çok önemli idi. Zira bu göreve getirilen tanınmış ilim adamları, İslâm dünyasının hemen her yerinden talebe gelmesine vesile olurdu. İlmiye teşkilatı içindeki din adamları müderrislik dışında müftülük, şeyhü'l-islâmlık, hatiplik ve imamlık gibi vazifeleri de ifa ederlerdi.¹⁰¹ Bu ilim adamları zaman zaman idarecilerin çocuklarını da eğitirlerdi.¹⁰²

İlmî hayatın ayrılmaz parçası olan medreseler çeşitli yapılaşma ve şehirleşme unsurlarını da beraberinde getirmiştir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Mescitler

İslâm'ın bölgeye gelişinden hemen sonra Horasan'da yapılan ilk yapılar hiç şüphesiz mescitler olmuştur. Horasan bölgesinde camiler ilk defa Nişapur ve Merv'de inşa edilmiştir. Merv'deki mescitlerinden ilki Hz. Peygamber zamanında aslen Mecusî bir tâcir olan Muhammed Manahiye tarafından inşa ettirilmiş olabilir. Ticaret için Medine'ye gelen ve burada Hz. Peygamber ile görüşen bu zat, memleketi Merv'e dönünce halka İslâm'dan bahsetmiş ve bu yeni dini yaymaya çalışmıştır. Bu çabasının bir neticesi olarak kendi evini mescid halinde yeniden düzenlemiştir. Bu mescit "Benî Mahan Mescidi" olarak ünlenmiştir.¹⁰³

Müslümanlar tarafından inşa edilen ilk mescidin, İbn Amir'in gönderdiği Hatim b. Nu'man veya daha sonra buraya gelen el-Ahnef b. Kays tarafından yaptırılmış olabileceğine dair çeşitli rivâyetler vardır. Ancak bu konudaki en net bilgiler, Kuteybe b.

¹⁰⁰ Atagarriyev, s. 151; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İst. 1969, s. 390.

¹⁰¹ Erçil Ali, Merçil Erdoğan, *Selçuklu Devleti Tarih, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995, s. 515.

¹⁰² Jukovski, a.g.e., s. 98.

¹⁰³ Yahşimirov, Gulamulla, *Türkmenistan'da Hadis Kültürü*, Ankara 2002, s. 55.

Müslim zamanına işaret etmektedir.¹⁰⁴ Zira Kuteybe 96/715 yılında öldüğü zaman geride inşa ettirdiği bir mescit bırakmıştı.¹⁰⁵

Zaman içinde şehrin gelişmesiyle cami yapımı da devam etmiştir. Nitekim Emeviler zamanında şehir giriş kapısının¹⁰⁶ yanına, daha sonra “Eski Câmî” ismiyle şöhret bulacak, bir cami yapılmıştır. Bu cami aynı zamanda başta hadis olmak üzere çeşitli ilim meclislerinin toplandığı bir yerdi. Bu cami halife el-Me’mûn zamanında özellikle Şafîîlerin kullanımına verildi. XI. asra kadar restorasyonu yapılan bu cami, içinde bulunduğu Gavur Kale’nin terk edilmesinden sonra kendi haline bırakılmış, bazı aileler tarafından konut olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷ Şehrin bir diğer giriş yeri olan “Balin” kapısı yanında da İyad camisi bulunmaktaydı.¹⁰⁸ Ebû Müslim zamanında şehir hayatının merkezi biraz daha batıya kayınca Macan kanalı¹⁰⁹ kenarına bir mescit, pazar ve darü’l-emâre inşa edilmiştir. Ebû Müslim’in inşa ettirdiği bu mescit ise özellikle Hanefîler tarafından kullanılmıştır.¹¹⁰

Abbâsî valisi el-Fadl b. Süleyman Merv’e gelince şehir mescidinin (Merv Mescidi) etrafındaki bağları satın alarak mescidi ve Müslüman mezarlığını büyütüştür. Harun er-Reşid’in valisi Fadl b. Yahya’nın, 177/793 yılında Horasan’da mescitler ve ribatlar bina ettiğine dair bilgiler vardır. Kaynaklarda şehir ismi verilmese de Merv’in bunlardan biri olma ihtimali yüksektir.¹¹¹

Bu mescitlerde inşaat tekniği olarak önceleri tahta direkler üzerine tavan yapılmıştır. II/IX. asırdan itibaren tuğla kullanılmaya başladığı kabul edilmektedir.¹¹²

¹⁰⁴ Taberî, *et-Târîh*, VI, 472.

¹⁰⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, V, 8,12.

¹⁰⁶ Şehrin dört kapısı vardı. Şehir ve cami kapısı (ana kapı); Şeyhan (Sincan) kapısı; Balin kapısı ve Muşkan kapısı. Bkz. Jukovski, a.g.e., s. 98.

¹⁰⁷ Pugaçenko, a.g.e., s. 25-27.

¹⁰⁸ Jukovski, *Razvalini Starogo Merva*, s. 12-18.

¹⁰⁹ Merv’de bulunan kanalların hepsi suyunu Merverud’dan veya Murgaptan almaktaydı. Bkz. Jukovski, a.g.e., s. 98.

¹¹⁰ Pugaçenko, *Köne Marı*, s. 27; Jukovski, a.g.e., s. 23; *İA.*, “Merv”md., VII, 775.

¹¹¹ Uslu, a.g.e., s. 147-148.

¹¹² Uslu a.g.e., s. 149.

2. Ribatlar

Eski yerli geleneklerin bir tezahürü olan bu yapılar özellikle gazilere mahsus olarak sınır boylarında inşa edilen askerî karakollar idi.¹¹³ Buralar aynı zamanda dini tebliği için dolaşan kişilerce de kullanılır, ayrıca posta teşkilatı ile ilgili önemli hizmetler görürdü.¹¹⁴ Buralarda kalanlara “murâbıt” denmekteydi. Orta Asya Budist Viharasından (bir çeşit manastır) mülhem olarak kurulduğu iddia edilen ribatların inşasına 109/727 civarında başlandığı düşünülmektedir.¹¹⁵

Eldeki bilgilere göre Harun er-Reşid’in Horasan valisi olan Fadl b. Yahya, 177/793 yılında ribatlar inşa ettirmiştir.¹¹⁶ Ribatların ikinci yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Arap gezginler, Mâverâünnehr’in değişik yerlerinde meselâ Merv, Belh ve Semerkant çevresinde, II/VIII. asırda ribat yapımının hala devam ettiğini kaydederler. Makdisî (765-846/1364-1442) ve İbn Funduk (ö.565/1169)* gibi daha sonraki müellifler de, tarih zikretmeden bazı ribatların varlığından bahsetmektedir. Bu yazarlar özellikle Merv ile Amul arasında Rıbatu Hadîd, Rıbatu Baris ve Rıbatu Narsak gibi yapıların ismini zikrederler. Bunların dışında Merv merkezinde Abdullah İbnü’l Mübarek tarafından inşa edilen Rıbatu İbnü’l Mübarek’in de sayılması gerekir.

117

3. Şehir Çevresindeki Diğer Bazı Yapılaşmalar

el-Ahnef b. Kays Merv’i İslâm topraklarına kattıktan sonra şehrin yakınlarındaki kaleyi karargah edinmiş ve burası Kasru’l-Ahnef adıyla anılmıştır. Burası yerleşim yeri vasfını bir süre devam ettirmiştir.¹¹⁸ Abbâsî valisi el-Fadl b. Süleyman da Merv’e geldikten bir süre sonra Merv–Amul arasındaki çölde kendi adıyla (Fazlâbâd) bir yerleşim yeri inşa etmiştir. Genel yerleşime açılmayan bu bölge muhtemelen askeri bir karargah-tan ibarettir.¹¹⁹

¹¹³ Kara Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Bakımından Tekke ve Zaviyeler*, İst. 1980, s. 191-197.

¹¹⁴ Uslu, a.g.e., s. 150-151.

¹¹⁵ Uslu, a.g.e., s. 150.

¹¹⁶ Taberî, *et-Târîh*, VIII, 257; Uslu, a.g.e., s. 150.

¹¹⁷ Uslu, a.g.e., s. 150.

* Bu şahıs Ali b. Zeyd Beyhakî’dir.

¹¹⁸ Uslu, a.g.e., s. 151.

¹¹⁹ Uslu, a.g.e., s. 151-152.

Merv'de bulunan büyük yapılardan biri de Baharahuda adı verilen eski bir saraydı. Ebû Müslim Merv'e girmeye çalışırken bu saray hala mevcuttu. Ebû Müslim'in adamlarından Şibl b. Tahman en-Nakib Merv'e girdiği zaman bu saraya yerleşmişti.¹²⁰ Mervliler hayatlarının büyük bir bölümünü şehri çevreleyen surlar içinde geçiriyorlardı. Ancak Müslümanların Merv'i fethi ile şehir halkı için hayat surların dışına ve özellikle batı kısmında kaydı.

Merv'de, iki yüzyıl içinde yapılmış bir hastaneden pek bahsedilmemektedir. Bu konuda en eski tarihe işaret eden bilgiler, muahhar bir yazar olan İbnü'l-Baytar'dan (646/1248) gelmektedir. İbnü'l-Baytâr, Merv hastanesinde çalışan İsa b. Mase adında bir hekimin varlığından bahsetmektedir.¹²¹

Murgap nehrini kıyısında Merv ile Meruçak (Merverud) arasında İmam Baba (Bektaşî) isminde bir yer bulunurdu. Merv'den 25 fersah uzakta bulunan bu bölge *Karineyn* ismiyle meşhur olmuştu. Yakut, Sem'ânî ve İdrisî'nin verdikleri bilgilere göre burası, nehir kenarında, surlarla çevrili bir yer idi. Buranın halkı ateşe tapardı. Bunlara Torkun ve Bihaferizi denirdi.¹²²

D. Merv'de Dini Hayat

Merv'deki dinî hayatı, itikâdî ve amelî oluşumlar çerçevesinde tasvîr etmek daha doğru olacaktır. Zira Merv'de, İslâm dünyasında zuhûr eden hem itikâdî ve fikrî hem de amelî mezheplerin tamamına rastlamak mümkündür.

1. İtikâdî/Fikrî Mezhepler

a. Cebriye (Cehmiyye)

İnsan hürriyetini tamamen iptal eden Cebriye, Cehm b. Safvân'ın (128/745) ismiyle anılan bir düşünce ekolüdür. Emevilerin ilk dönemlerinde gündeme gelen bu fi-

¹²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 379; Uslu, a.g.e., s. 152.

¹²¹ Uslu, a.g.e., s. 152-153.

¹²² Jukovski, a.g.e., s. 181.

kirler, zamanla yayılmaya ve çoğalmaya başlamış nihayet bu sülalenin son zamanlarında bir mezhep haline gelmiştir.¹²³

Küfe’de yetişen Cehm b. Safvan, mevâlîden olup aslen Horasanlıdır. Tirmiz, Belh ve Merv’de ders okutmuş, başta Ebû Hanîfe olmak üzere devrin önemli fikir adamlarıyla çeşitli tartışmalara girmiştir. Bu geniş çaplı ilişkileri nedeniyle çeşitli müelliflerce Cebriye’den¹²⁴, Zenadîka’dan veya Mürcie’den sayılmış, zaman zaman adı müstakil bir ekolle anılmıştır. Ancak bu ilk iki yüzyıl içinde Mürcie ile karışmış olan Cehmiyeden müstakil bir fırka diye bahsetmenin zor olduğunu ileri sürenler de vardır.¹²⁵ Cehm’in ve Cehmiyye’nin düşünce yapısına karşı çeşitli reddiyeler yazılmıştır.¹²⁶ Ancak, varlığını diğer kaynaklardan öğrendiğimiz bu reddiyelerin büyük kısmı zamanımıza ulaşmamıştır. Bu nedenle Cehm’in görüşleri, ancak ikinci elden öğrenilme durumunda kalmıştır.¹²⁷ Meselâ Cehm b. Safvan’ın, İranlı Mecusilere ait “bir babanın kendi öz kızıyla evlenmesinin caiz oluşu” gibi görüşleri Horasan’da yaydığına dair rivâyetler vardır.¹²⁸ Belki bu sebepten Cehmî inanişâna sahip kişilerin çoğunu İranlılar oluşturmuştur.

Merv’in Emevî valisi Nasr zamanında çıkan karışıklıklarda Cehm, halk tarafından hakem olarak seçildi. O da Nasr’ı azledip yeni emir olacak kişinin şura tarafından tayin edilmesine karar verdi. Ancak Nasr bu kararı tanımadı. Bir süre sonra Cehm, Nasr tarafından yakalandı ve öldürüldü.¹²⁹ Cehmiyye’nin düşünceleri bu bölgede uzun süre varlıklarını idame ettirmiştir. Ancak İmam Mâturîdî (333/944), bu fırkaya karşı verdiği mücadelede bariz bir üstünlük sağlamış görünmektedir.¹³⁰

¹²³ M. Ebû Zehra, *İslâmda Siyâsî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, s. 144.

¹²⁴ İrfan Abdülhamid, “Cebriye” md., *DİA.*, VII, 207.

¹²⁵ Watt. W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Terc. Ethem Ruhi Fıglalı) Ankara 1981, s. 178-185.

¹²⁶ Gölcük, Şerafettin, “Cehmiyye”md., *DİA.* VII, 206.

¹²⁷ Uslu, a.g.e., s. 183.

¹²⁸ Uslu, a.g.e., s. 184.

¹²⁹ Taberî, *et-Târîh*, VII, 334-335; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, V, 344 ; *DİA.*, “Cehm b. Safvan”md., VII, 203-206; Uslu, a.g.e., s. 183.

¹³⁰ Uslu, a.g.e., s. 184; Kahraman, Hüseyin, *Maturidilikte Hadis Kültürü*, Bursa 2001, s. 12.

b. Mürcie

Hız. Osman'ın öldürülmesinden sonra siyâsî çekişmelere katılmak istemeyenlerin Kûfe'de başlattığı bu siyâsî/itikâdî hareket, daha sonra Horasan bölgesine de intikâl etmiştir.¹³¹ Bu fikrin Horasan'daki ilk işaretleri Abdurrahman b. Eş'as ve Yezid b. Muhalleb'de müşâhede edilir. Zer b. Abdullah el-Mürhibî el-Kufî(H.II.asrın başları) , Cevvâb b. Süleyman (120/738), Mukâtil b. Süleyman (ö151/767), Sabit Kutne (110/728)¹³² ve Haris b. Süreyc (bu şahıs daha sonra Mesihlik iddiasında bulunmuştur) de vardı.¹³³

Mürcie'nin, çeşitli fırklarla da ilişkisi kurulmuştur. Meselâ Hanefileri Mürcie'den sayan âlimler vardır.¹³⁴ Mürciîlik ayrıca Cehmîlik ile de ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevesiyle Mürcie, özellikle mevâlî kesiminden çok sayıda taraftar buluyordu. Çünkü bu fikrî/siyâsî akımlar bu kesimin haklarına özellikle vurgu yapıyordu. Nitekim Sabit Kutne, kendilerinden çifte vergi alınmasını protesto eden Müslüman mevâlînin Semerkant'ta düzenlediği protesto hareketini hem fikren hem de fiilen desteklemiş, bu yüzden de hapse girmişti.

Mürciîler, Ebû Müslim'in Merv'de başlattığı hareketi de desteklemişlerdi. Nitekim yaptığı toplantılara Muhammed b. Sabit el-Abdi (124/742) gibi Mürcie'den bazı kimselerde katılıyorlardı.¹³⁵ Ancak zamanla aralarında ihtilaflar çıktı.¹³⁶ Ebû Müslim, ihtilalini gerçekleştirdikten sonra İbrahim b. Saiğ ve Yezid en-Nahvi gibi önde gelen Mürciî mensuplarını Merv'de idam ettirmek sûretiyle, bir süre için bile olsa Merv Mürciesi'ni susturdu. Fakat etkilerini tamamen yok edemedi. Hanefiyye-Mürcie ilişkisi, Abbâsîler döneminde de gündeme geldi. Horasanlı Hanefî âlimlerle Mürcie'den olanlar zaman zaman aynı ithamlara maruz kaldıkları için bu iki ekol çoğu zaman birbirine karıştırılmaya devam etti.¹³⁷

¹³¹ A. J. Wensinck "Mürcie"md., *İA.*, VIII, 808-809; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 87.

¹³² Uslu, a.g.e., s. 184.

¹³³ Kutlu, a.g.e., s. 176-177; Vloten, a.g.e., s. 40-41.

¹³⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1975, s. 164; Uslu, a.g.e., s. 185.

¹³⁵ İbni Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübra*, VII, 368-370; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1985, VI, 53-54.

¹³⁶ Taberî, *et-Târîh*, VII, 407-408.

¹³⁷ Uslu, a.g.e., s. 186.

Horasan bölgesindeki Mürcîî akım, genelde Küfe’de eğitim görmüş kimselerle takviye edildi. Bu şahısların önde gelenleri arasında Ebû İsmâ Nuh b. Ebî Meryem el-Mervezî (173/789)¹³⁸ ile Ebû Hamza Muhammed b. Meymun es-Sükkerî’yi (168/783)¹³⁹ saymak mümkündür.

Merv’de de, bu ekole mensup alimlerle ehl-i hadis arasında zaman zaman anlaşmazlıklar olmuştur. Merv ve Horasan’da sünneti yaymakla tanınan Nadr b. Şümeyl (204/819), Ehl-i Re’y’e karşı ilk muhalefet bayrağını açanlardan birisiydi. Me’mûn döneminde, Ebû Hanîfe’nin öğrencilerinden Halid b. Sabîh’in Merv kadılığı yaptığı bir dönemde Nadr b. Şümeyl, İshak b. Rahaveyh ve Ahmed b. Züheyr, Kitâb ve sünnete muhalif fikirlerle dolu olduğunu iddia ederek İmâm-ı Azam’ın kitaplarını suya attılar. Me’mûn, bu kitaplarda iddia edilen cinsten şeyleri bulamayan ve ehl-i hadisten add edilen bu üç kişiyi sorguladıktan sonra cezalandırmak istedi. Fakat Nadr b. Şümeyl’in yaşlı olmasından dolayı onu affetti.¹⁴⁰

c. Mutezile

Mutezile’nin Horasandaki ilk faaliyetleri, Vasıl’ın propaganda olarak gönderdiği Hafs b. Sâlim ile başlamıştır. Fakat Hafs, Emeviler döneminde ciddi bir faaliyette bulunmamıştır. Ancak Mutezilî fikirlerin bu dönemde, mensupları tarafından ciddi bir şekilde savunulup temsil edilmemesi, onun bu bölgede yayılmadığı anlamına gelmez. Nitekim II/VIII. asrın ortalarından, itibaren Mutezilî fikirleri ele alan kitaplar yazılmaya başlamış ve özellikle Me’mûn döneminde, propaganda dönemi başlamış ve halk bu düşünceleri kabule zorlanmıştır.¹⁴¹ Bu nedenle Mutezile’nin dikkat çeken faaliyetleri Me’mûn dönemine yoğunlaşmaktadır, denilebilir. Me’mûn’un hocası olarak bilinen Mutezilî Sumâme b. Eşras (213/828), Horasan ve Mâverâünnehr’de Türklerle yapılan

¹³⁸ Nuh b. Ebî Meryem; Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leyla’dan fıkıh, Haccac b. Ertat’tan hadis, Kelbî ve Mukâtil b. Süleyman’dan tefsir, İbn İshak’tan siyer ve megazi öğrenmiş çok yönlü bir âlimdi. O bütün bu ilimleri kendisinde topladığı için veya Ebû Hanîfe’nin fikhını Merv’de yaydığı için “Camî” ünvanı almıştı. Nuh, Ebû Hanîfe hayatta iken Ebû Cafer el-Mansur döneminde Horasan’da önce kadılık sonra da baş kadılık (kadîl-kudât) görevine getirilmişti. Ebû Hanîfe kendisine bir mektup yazarak, bu konularda bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 371; Sem’ânî, *el-Ensâb*, II, 12; Kutlu, a.g.e., s. 243.

¹³⁹ Ebû Hanîfe, Yezid en-Nahvi ve İbrahim es-Saiğ gibi ulemâdan ders almış bu şahıs hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 385; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 371; Kutlu, a.g.e., s. 244.

¹⁴⁰ Kutlu, a.g.e., s. 245.

¹⁴¹ Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde ilk Gelenekçiler*, Ankara 2000, s. 166-167.

savaşlara katılmış ve onların elinde bir süre esir kalmıştır. Mutezilî fikirlerinin propagandasını da bu sırada yapmış olabilir.

Bu bölgede 333/944'e kadar yetişmiş en büyük Mutezili âlim, Ebû'l-Kasım el-Ka'bî'dir (319/931). Basra Mutezile'sinden olan Ka'bî, asıl memleketi olan Belh'e döndükten sonra da, görüşlerini savunmaya devam etmiş ve bu konuda eserler yazmıştır. İmâm Mâturîdî ile tartışmaları uzun süre devam etmiş ve birbirlerine reddiyeler yazmışlardır. Mâturîdî'nin, eserinde Mutezile'nin fikirlerine yer vererek tartışmaya açması, bu fikirleri ya bizzat mezhep mensuplarından veya onların kitaplarından öğrendiğini açıkça göstermektedir. Çünkü Mâturîdî'nin Irak'a geldiği bilinmemektedir.¹⁴²

Ka'bi'nin verdiği bilgiler, Mutezile'nin 319/931 yılına kadar Horasan bölgesinde büyük bir taraftar kazanamadığını göstermektedir. Mutezile'nin buralardaki asıl faaliyetlerinin Büveyhiler döneminde başladığı söylenebilir.¹⁴³

d. Şiilik

Şiilik, "Ali b. Ebû Talib'in, Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imâmetin kıyâmete kadar onun Fâtıma'dan olan soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır".¹⁴⁴

Bu düşünce tarzının Horasan'daki ilk izlerine, Alevîlerin Emeviler'in zulmünden kaçıp bu bölgeye hicret ettikleri dönemlerde görülmeye başlamıştır. Taberî, Horasan'da Şiî hareketinin başlangıcını Ömer b. Abdülaziz'in hilâfetine kadar götürür.¹⁴⁵ Ancak Haris b. Süreyc'in 116/734 yılında, Allah'ın Kitabı ve Peygamberin sünneti adına siyah bayrak açarak zımmîlerle yapılan anlaşmaya uyulacağını, Müslümanlardan haraç alınmayacağını ve hiç kimseye zulüm yapılmayacağını" ilan etmesiyle başlamış olma ihtimali daha yüksektir. Böyle bir program hem Müslümanları ve bilhassa yeni Müslüman

¹⁴² Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesiri*, s. 167; H. Kahraman a.g.e., 12-13.

¹⁴³ Kutlu, a.g.e., s. 168.

¹⁴⁴ Kutlu, a.g.e., s. 161. Şiilik hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî ve İtikadî Mezhepler Tarihi* (çev. E.R.Fığlalı, O.Eskicioğlu)İst. 1978, s. 49, 51, 55; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Ankara 1993, s. 15.

¹⁴⁵ Taberî, *et-Târîh*, VII, 95-97; Barthold, a.g.e., s. 206-207.

olanları, hem de Müslüman olmayanları onun tarafına çekecek ve belli bir sempati ile karşılayacaktı.

Abbâsîlerin bu harekete sempati beslemiş olan insanlara ilk başta oldukça fazla değer verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Abbâsî hanedanı idareyi ele geçirince çeşitli bahanelerle Hz. Ali yanlılarını ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu dönemde meselâ Hz. Ali'nin torunlarından bazıları 145/762 yılında hapiste ölmüştür. Rivâyete göre bunlardan Muhammed b. Abdullah b. Hasan ve Muhammed b. Abdullah b. Fâtıma'nın başı, Hz. Ali taraftarlarını küçük düşürmek ve biraz da gözdağı vermek için Horasan sokaklarında dolaştırılmıştır.¹⁴⁶

Hz. Ali'nin torunu Yahya b. Zeyd, Horasan'da bulunduğu sırada Zeydi fikirleri yaymaya çalışmış, ancak nesebine hürmetten veya Horasan'daki ortamın nazikliği sebebiyle idarecilerden ciddi tepkiler almamıştır. Ancak faaliyetlerine izin de verilmemiştir. Bu sebeple kaynaklar, tabilerinin çok az olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁷ Onun bu hareketinin pek ses getirmemesini, ehl-i beyte muhabbet duyan Horasanlı mevâlînin Arapların kendi içindeki ihtilâflara pek girmek istememelerine bağlamak da mümkündür. Hatta Zeyd b. Ali'nin, Horasanlıların sevgi beslediği Mürcie gibi gruplarla işbirliğine gitmemesi de başka bir sebep olarak gösterilebilir.¹⁴⁸

Buna rağmen, Ali soyundan olan Zeyd b. Muhammed b. Kasım 219/834 yılında Küfe'den Merv'e gelip idâreye karşı büyük bir isyân başlatmış, Horasan ve civarından çok sayıda kişi ona biat etmişti. Bu durum bize bölgenin Alevî düşünceye karşı her zaman kayıtsız kalmadığını göstermektedir.¹⁴⁹ Halîfe el-Me'mûn'un, İsnâaşeriyye grubunun imam kabul ettiği¹⁵⁰ Ali er-Rıza'yı Medine'den Merv'e çağırıp veliaht ilan etmesiyle Alevîlik Horasan'da daha da revaç bulmuştur. Özellikle de halîfenin veliaht tayin törenini büyük bir halk topluluğunun huzurunda yapması büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.

¹⁴⁶ Taberî, *et-Târîh*, VII, 547,550,551; Uslu, a.g.e., s. 195.

¹⁴⁷ Uslu, a.g.e., s. 195; (Yahya b. Zeyd hapisten çıktıktan sonra Beyhak'ta kendisine yetmiş kişi bulabilmiştir; Taberî, *et-Târîh*, VII, 550-551)

¹⁴⁸ Uslu, a.g.e., s. 195-196.

¹⁴⁹ Kutlu, a.g.e., s. 163.

¹⁵⁰ E. Levi-Provençal, "el-Me'mun" md. *İA.*, VII, 693-696; Uslu, a.g.e., s. 197.

e. Hâricîlik

Bu fırkanın zuhuru, Şiiliğin ortaya çıkışı ile aynı sıralara rastlar. Şif düşünce daha önce teşekkül etmiş ise de her ikisi de Hz. Ali zamanında birer “mezhep” hüviyetiyle ortaya çıkmıştır.

38/658 yılında yapılan Nihavend savaşından yenilgiye uğrayan Hariciler kaçarak İran Bölgesinde sığınmış, hem bu bölgede hem de Horasan civârında Emevî iktidârı ile mücâdelelerine devam etmişlerdir.¹⁵¹ Bu Haricî düşüncenin, Horasan’a girdiği tarih açısından önemlidir. Ancak Emeviler zamanında çeşitli yerlerde ortaya çıkan Ezarîka, Necdiyye, İbraziyye gibi bütün Harici fırkaları Horasan’da görülmemektedir.¹⁵²

Horasan’da rastlanan ilk Harici faaliyetlerin kahramanı büyük ihtimalle Şeyban b. Seleme el-Harurî’dir. Bu zat Emevîler’in bu bölgeye gönderdiği Ebû Müslim el-Horasanî tarafından yakalanarak 130/747 yılında öldürülmüştür. Ayrıca el-Muhtar ve İbnü’l-Eş’as isyanlarının Horasan’la ilişkileri de Haricilerin buradaki varlığını göstermektedir. Nitekim Irak Haricileri bu isyanlarda Horasan’daki fikirdaşlarından yardım umuyorlardı. Ancak Emeviler zamanında Horasan Haricileri mevcut isyanlara fazla destek vermediler.¹⁵³

Haricî isyânları Emevîlerle sınırlı kalmamış, Abbâsîler döneminde de devam etmiştir.¹⁵⁴ Ancak Emevîler döneminden farklı olarak, diğer yerlerde görülmeyen Harici isyanları Horasan’da meydana gelmişti. 176/796 yılında Harun er-Reşit zamanında başlayan isyanlar¹⁵⁵ Me’mûn’un ilk yıllarına (216/832) kadar sürdü.

Safavi devleti kurucusu olan Yakup b. Leys, IX asrın ortalarında Haricilerle yaptığı savaşlarda onları mağlup ederek tamamına yakını öldürdü ve yaşadıkları yerleri tahrip etti. Bundan sonra Horasan, Mâverâünnehr ve yakın bölgelerde ciddi bir Harici

¹⁵¹ Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 158.

¹⁵² Uslu, a.g.e., s. 198.

¹⁵³ Uslu, a.g.e., s. 198.

¹⁵⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil* V, 383-384.

¹⁵⁵ Bunlar içinde en etkilisi Hazma b. el-Etrek (Ekrek) isyanıdır. Kuhistan, Kirman ve Sistan’dan güç alan bu isyanların Nişapur’a bağlı Buşt, Cüveyn ve Baherz ile Merv’e bağlı Buşenc kasabasından destek alıyordu. Buşt’ta Haricilerin Sealibe koluna, Buşenc’de ise Ka’ad koluna mensup kişiler otururdu (bkz. İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 150-153). Hazma (216/832) yılında yakalanarak öldürüldü.

isyanı görülmedi. Zamanla isyancı ruhunu kaybeden Hâricîlik, hayatta kalan müntesip-
lerinin Mutezileye geçmesiyle bu bölgedeki varlığını kaybedip tarihe karışmıştır.¹⁵⁶

f. Bâtınîlik

Horasan'da müşâhede edilen Bâtınîlik, iki eski inanışla bağlantılı görülür. Bun-
lar, Budizm'in tenasüh inancını savunan Hululiyye ile Mecusilikten mülhem
Hürremiye'dir. Bu iki inanç İslâmiyet ile karışarak batıl inanışlara yol açmıştır.

Horasan'da Bâtınîliğin yayıldığı topluluklar arasında, Hz. Peygamber aralarından
çıktı diye Mudar'a kin besleyen Benû Rebîa Arapları da yer almaktadır. Nitekim
onlar bir Acem görünce "senin kabilen mülke sahip olmaya Mudar'dan daha layıktır"
derlerdi. Araplar arasında görülen Bâtınî düşünce, İran'ın eski dini ile de karışınca, çe-
şitli mezheplere de bölünerek hayatini devam ettirmiştir.¹⁵⁷ Bâtıniyye'nin özellikle
Ebû Müslimiye kolu Merv'de ortaya çıkmıştır. Bunlar, Abbâsî komutanı Ebû Müslim'e
bağlılıkta aşırı giden bir topluluktur.¹⁵⁸

Mazdek tarafından kurulan ve Gulat-ı Şia'nın tesiriyle gelişen İran kaynaklı A-
rap aleyhtarı değişik fırkalara ise genel olarak Hürremiyye adı verilmektedir.¹⁵⁹ II/VII.
yüzyıl ortalarında İran'ın batısındaki Mazdekler de yaygın olarak Hürremiyye adını
kullanıyordu.¹⁶⁰ Bu fırka bazı İslâmî bilgileri kendi görüşleri ile karıştırarak sunmuştur.
Bu düşüncenin en önde gelen isimlerinden biri de Ammar b. Yezid'dir.¹⁶¹ Ammar b.
Yezid, Küfe'de Nasranî iken Müslüman olmuş ve Abbâsî daîleri arasına katılmıştı.
118/736 yılında Horasan'daki Abbâsî taraftarlarına vâli olarak gönderilmiştir. Merv'e

¹⁵⁶ Meselâ Kirman'ın İstahr bölgesinde halkın yarısı Harici yarısı Mutezili idi. Onlar, mezheplerini
savunmak için kitaplar yazdılar. Onların pek çok âlimi ve fakihi vardı. Daha sonra Herat ve İstahr
halkı Hariciliği terk ederek Mutezile'ye geçti. Bkz. Kutlu, a.g.e., s. 160-161.

¹⁵⁷ Uslu, a.g.e., s. 203; *Siyaset name*, s. 285.

¹⁵⁸ İmamlığın Ebû Müslim'de olduğuna inanırlar. Ebû Müslim'in arkadaşlarından İshak et-Türkî
adında bir ümmî, (muhtemelen 140/757 yılında) Horasan ve Mâverâünnehr'de Türklere elçi olarak
gelip onun adına davette bulunmuştur. Ebû Müslim'in imam olduğunu, ölmediğini, Rey hapishane-
sinde olduğunu, kendilerine mektup yazdığını söylemiş, konuşmasına Alevilik ve Zerdüştlüğe
ait unsurlar da karıştırmıştır. Herat ve Merv'de yaşayan bu fırka mensuplarına daha sonra
Berkukiyye adı verilmiştir. Bkz. Uslu, a.g.e., s. 203.

¹⁵⁹ Müslüman müelliflerin çoğu, fırka mensuplarının her şeyi hoş ve mubah saydıklarını göz önünde
bulundurarak kelimenin Farsça hürrem (şen, neşeli) isminden geldiğini ileri sürerler. Bkz. *DİA.*,
XVIII, 500; Vloten, *Araştırmalar*, s. 59.

¹⁶⁰ *DİA.*, Aliyev Saleh Muhammedoğlu "Hürremiye"md., XVIII, 501.

¹⁶¹ Uslu, a.g.e., s. 203-204; *DİA.*, XVIII, 500-501.

gelince önceleri insanları Muhammed b. Ali'nin bayrağı altında toplanmaya çağırmış, daha sonra bundan vazgeçip kendini "Hıdâş" ismiyle tanıtarak Hürremiyye'nin görüşlerini savunmaya ve buna davet etmeye başlamıştır. Etrafındakilere "namaz, oruç, hac diye bir şey yok; oruç imamın adını zikretmek, namaz ona dua etmek, hac ise ona yönelmektir" derdi. Bütün bunları Muhammed b. Ali adına yapıyordu. Bunu duyan Abbâsîler bir süre Horasan'dakilerle irtibatı kesti. Olanları anlamak için Horasan'dan gelen Süleyman b. Kesir, Hıdâş'a itaat ettikleri için çok sinirlenen Muhammed b. Ali'nin sert tepkisiyle karşılaştı. Bir süre sonra yakalanan Hıdâş'ın dili kesilmiş, gözleri oyulmuş ve neticede asılmıştır (118/736).¹⁶²

2. Amelî Mezhepler

Merv bölgesinde itikâdî açıdan farklı mezhepler bulunduğu gibi amelî mezheplerin de birden fazla olduğuna rastlanmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanları ise öncelikle Hanefîliktir. Peşinden de diğer mezhepler gelmektedir.

a. Hanefîlik

Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin¹⁶³ (80-150/699-767) hem hocaları hem de öğrencileri arasında Horasan asıllı olanlar vardır. Meselâ Muhadramûn'dan sayılan hocası Alkame b. Kays (ö 62/682), cihâd için gittiği Horasan bölgesinde Harezm ve Merv'de birkaç yıl kalmıştır.¹⁶⁴ Bağdat'tan Horasan'a gelen öğrencilerinden bazıları da Ebû Hanîfe'nin görüşlerini bu bölgede tanıtmaya ve yaymaya çalışmışlardır. Bu çaba neticesinde Ebû Hanîfe'nin ünü daha sağlığında Horasan'a ulaşmış bulunuyordu. Onun ilmi, zekası, idâre ve siyâset açısından uzlaşmacı ve barışçı tavrı insanların dikkatini çekmişti. Horasan valisi Nasr b. Seyyar, bazı konularda yardım talebiyle Ebû Hanîfe'ye elçi göndermiş, o da elinden geleni yapmıştı.¹⁶⁵ Öte yandan Ebû Hanîfe, Mürcie'den sayılan hocası Hammad b. Ebî Süleyman'dan başka diğer Mürciîler'le de temas halinde idi. Onların görüşlerinden kimine katılmıyor olsa bile münâsebetlerini bütünüyle kes-

¹⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 196; Uslu, a.g.e., s. 204.

¹⁶³ Hakkında geniş bilgi için bkz. Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990, s. 11; M. el-Hudârî *İslâm Hukuku Tarihi*, s. 237.

¹⁶⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, Beyrut tsz. VII, 41; İbn Sa'd, *Tabakat*, VI, 86-92; Zehebî, *Siyer*, IV, 53-61; Ahmet Özel, a.g.e., s. 15.

¹⁶⁵ Taberî, *et-Târîh*, VIII, 293-294; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 306-307.

miyordu.¹⁶⁶ Bu arada Emevîler hilâfetinin son zamanlarında bazı Mürcîî liderler öldürüldüğü için Horasanlıların Kûfe’de Ebû Hanîfe’yi dinî lider olarak gördükleri sanılmaktadır. Belki de bu sebepten dolayı daha bazı müellifler Hanefîliği Mürcîeden saymışlardır.¹⁶⁷

İmâm Muhammed eş-Şeybanî (132-189/749-805), Ebû Hanîfe’nin talebelerinden olup Horasan’da faaliyet göstermiştir. Harun er-Reşid, kendisini önce Rakka kadılığından azletmiş sonra Horasan seyahati (189/805) sırasında refakatçi olarak yanında götürmüştü. Ardından da onu Horasan kadılığına tayin etmişti. Hanefîliğin bu bölgede yayılması, büyük çapta eş-Şeybanî ile Harun er-Reşid’in başkadısı Ebû Yusuf(124-181/731-798)’un eliyle olmuştur.¹⁶⁸ Ancak, eş-Şeybanî’nin faaliyetlerini kabul edecek zeminin daha önce buraya gelen Hanefîler tarafından oluşturulduğunu da söylemek gerekir.

Ebû Müslim Merv’e geldiği zaman Hanefî âlimlerinden İbrahim b. Meymun el-Mervezî’nin ilmî toplantılarına iştirak ediyordu. Ancak bir süre sonra araları açıldı ve Ebû Müslim İbrahim’in kendisi hakkında iyi düşünmediğini öğrendi. Bundan dolayı Ebû Müslim onu 131/748 yılında işkenceyle öldürttü.¹⁶⁹ Horasan’daki Hanefî âlimleri siyâsî çekişmelere katılmak istemiyorlardı. Ancak idareciler Hanefîler’den istifade etmeği düşünerek kadılıklara getirdiler. Zira diğer Sünnî mezhepler Horasanlılar arasında pek rağbet bulamıyorlardı.¹⁷⁰ Nitekim Ebû’l-Muin en-Nesefî’nin (ö.508/1114) verdiği bilgilerden, Horasan’ın Merv ve Belh gibi mühim şehirleri ile Mâverâünnehr’in tamamı ve sınır boylarındaki şehirlerde yaşayan halkı Hanefîyye mensûbudur.¹⁷¹ Fıkıhın henüz inkişâf etmeye başladığı ikinci yüzyıl içinde İmam-ı A’zam’ın, talebeleri arasında Horasanlı ve özellikle de Merv asıllı pek çok talebesi vardı¹⁷². Nitekim Kuraşî, Horasanlılar denilince bölgenin Hanefî âlimlerinin kastedildiğini ifade eder.¹⁷³

¹⁶⁶ Uslu, a.g.e., s. 187.

¹⁶⁷ Madelung W. “Horasan ve Mâverâunnehr’de ilk Mürcîiler” AÜİFD. XXXIII(1992) s. 243.

¹⁶⁸ İA., Heffening, “Şeybani” md. X, 450.

¹⁶⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 370.

¹⁷⁰ Uslu, a.g.e., s. 187.

¹⁷¹ Uslu, a.g.e., s. 188.

¹⁷² Bezzazî (ö.827/1423) Muhammed b. Muhammed, *Menakıbı Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981, II, 511-512.

¹⁷³ Uslu, a.g.e., s. 189; Kureşi, *Cevâhiru’l-Mûdiyye*, Cizre 1993, V, 550.

İmam-ı Azam'ın ders halkalarında yetişen Horasanlı veya başka diyarlardan gelmiş kişiler, icazet aldıklarından sonra tekrar memleketlerine dönmüşler ve ondan öğrendiklerini halka öğretmeye başlamışlardı. Önceleri valilerin, daha sonra da bizzat kendilerinin inşa ettiği mescitlerde verdikleri derslerde yetişen Horasanlılar, farklı bir ekol oluşturmaya başladı. Bunlar, dinde kolaylık ilkesine önem verdikleri için Arap olmayan unsurların dine ısınmasında önemli bir rol oynuyorlardı.¹⁷⁴ İşte bölgenin en meşhûr Hanefî âlimleri arasında Şerik b. Abdullah en-Nehaî (177/793)¹⁷⁵, Abdülaziz b. Halid et-Tirmizî (II./VIII asır sonrası)¹⁷⁶, el-Fadl b. Musa es-Sinanî (192/808)¹⁷⁷, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybanî¹⁷⁸, Ebû Hamza Muhammed b. Meymun es-Sükkerî (ö.168/783)¹⁷⁹, Mukatil b. Hayan en-Nebati Ebû Bestam¹⁸⁰ sayılabilir.

b. Şâfilik

Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris¹⁸¹ tarafından kurulan Şâfilik'in Horasan'da yayılmasını sağlayan kişi, imamın talebelerinden olan Ebû İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî el-Mısırî'dir (175-264/795-851). İmâm Şâfi bu zât hakkında "el-Müzenî, mez-

¹⁷⁴ Fahreddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, Bulak 1289, VII, 617-618; Kutlu, a.g.e., s. 297.

¹⁷⁵ Aslen Buhara'lı olan Şerik; kuvvetli bir hafızaya sahip, zeki ve âlim bir fıkıhçı idi. el-Mehdi zamanında Küfe kadılığı yapmıştı. Sonra Musa el-Hadi tarafından azledildi. Hazırcevap, hükmünde âdil ve kararlaârında isabetli bir âlim idi.M. el-Hudarî, a.g.e., s. 239.

¹⁷⁶ Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 90.

¹⁷⁷ 115/733 yılında Merv yakınlarındaki Sinan köyünde doğan el-Fadl, köyünde başladığı öğrenimine Küfe'de devam etti. Ebû Hanîfe'den rivayette bulundu. Hadis ilminde İbnü'l-Mübarek'in akranlarındanır. İshak b. Raheveyh'den hadis nakletmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 37; İbn Hibbân, *Meşahiru Ulema'l-Emsâr*, Kahire 1959, s. 197.

¹⁷⁸ 132/749 yılında Vast'ta doğdu, Küfe'de büyüdü. Ondört yaşında Ebû Hanîfe'nin derslerine katıldı. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden idi. Süfyan es-Sevri, Malik b. Enes, Abdullah b. el-Mübarek'ten ders aldı. 180/796 yılında Harun er-Reşid onu Rakka kadılığına getirdi. 189/805 yılında Merv'e kadı oldu. Pek çok talebe yetiştirdi ve eserler yazdı.

Kureşi, III, 122-127; *İA.*, XI, 450; Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukûkî İslâmiyye Kamusu*, İst. 1967, I, 392.

¹⁷⁹ Merv'li olup Ebû Hanîfe'den ders aldı. İbrahim es-Saig'in derslerine devam etti. Kendisi Merv'deki meşhur muhaddislerdendir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 371; Zehebî, *Siyer*, VII, 385.

¹⁸⁰ Ebû Hanîfe'nin talebeliğinden sonra, önce Merv'de, daha sonra Belh'de, ardından tekrar Merv'de bulundu. Kur'ân ilmiyle uğraşan, vera sahibi biri idi. Mukatil, el-Hasan, Yezid, Mus'ab Benu Hayan adlı dört kardeşiler. Bir ara Ebû Müslim el-Horasani'den kaçarak saklandı. Ancak daha sonra Semerkant kadısı oldu. Kabil'de öldürüldü. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 374; İbn Hibbân, *Meşahir*, s. 195.

¹⁸¹ M. El-Hudarî, a.g.e., s. 254-256; Özel, a.g.e., s. 154; Karaman, a.g.e., s. 188-190; İbn Kadı Şuhbe, *Tabakatu Şafiyye*, Beyrut 1987, I, 55.

hebimin yardımcısıdır” demektedir. Şafiiyye, bu zâtın eserleriyle yaygınlık kazanmış; Irak, Şam ve Horasan’dan çok sayıda âlim ondan ders almıştır.¹⁸²

c. Hanbelîlik

164/780 yılında Bağdat’ta doğan Hanbeliyye’nin imâmı Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî (241/855)¹⁸³ aslen Merv’lidir. Nitekim dedesi Hanbel, Abbâsîlerin Serahs valisi idi. Ahmed b. Hanbel’in Bağdad’da doğması ve ilim hayatına burada başlaması, Hanbelîliğin Horasan bölgesinde temsilini de etkilemiş görünmektedir. Buna bağlı olarak, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Horasan’da Hanbelî âlimler oldukça azdır.¹⁸⁴ Meselâ Ahmed b. Hanbel’in en meşhûr öğrencilerinden Ebûbekir el-Esrem el-Mervezi, Horasan’lıdır. Yine onun yakın talebelerinden ve râvîlerinden Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc da Merv asıllı olup “*Kitabu’s- Sünen bi Şevâhidi’l-Hadis*” isimli bir eseri vardır.¹⁸⁵ Bir diğer yakın talebesi ve mezhebin ileri gelenlerinden İbn-i Rahaveyh künyesi ile meşhûr İshak b. İbrahim de Merv’lidir. İbn-i Rahaveyh de “*Kitâbu’s- Sünen fi’l-Fıkh*”ın yazarıdır.¹⁸⁶

Horasan’da geç dönemlerde Hanbelî görüşlerin devam ettirildiğine dair bazı rivâyetler vardır. Meselâ meşhûr Rus tarihçi Jukovski’nin anlattığına göre, vezir Nizâmülmülk Mesud b. Ali, 595/1199’da Merv’de Şâfiiler için bir mescit yaptırmış, fakat bu mescit Hanefîlerin mescidinden yüksek olmuştu. Dönemin Hanbeliyye’den olan Merv şeyhü’l-İslâm’ı halkı kıskırtarak bu mescidin yıkılmasını emretti. Bunun üzerine halk ayaklanmış ve bu mescidi yakmıştır.¹⁸⁷

¹⁸² M. El-Hudarı, a.g.e., s. 259-260.

¹⁸³ İA., Goldziher, “Ahmed”md, I, 170-173; Özel, a.g.e., s. 156-157; M. El-Hudari, a.g.e., s. 261; Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İst. 1989, s. 190.

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 20; Uslu, a.g.e., s. 188; Özel, a.g.e., s. 157.

¹⁸⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, II, 633; Yâkût, *Büldân*, V, 112; II, 166.

¹⁸⁶ M. El-Hudarı, a.g.e., s. 261.

¹⁸⁷ Jukovski, a.g.e., s. 33.

d. Mâlikîlik

Ebû Abdullah Malik b. Enes (93-179/712-795)¹⁸⁸ tarafından kurulan Mâlikîlik, Horasan'da Abdullah b. Mübarek eliyle yayılmıştır. Fakat bu mezhep bu bölgede pek taraftar bulamamış Şafiiyye, Hanefiyye ve Zâhiriyye'nin gölgesinde kalmıştır.¹⁸⁹

Geniş taraftar kitlesi bulan bu mezhepler yanında, çok taraftar bulamayan ve buna bağlı olarak uzun süre devam edemeyen bazı düşüncelere ve mezheplere, İslâm dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Horasan'da da rastlamak mümkündür. Etrafında böyle bir gruplaşma görülen şahıslardan biri de İshak b. İbrahim b. Râhûye'dir (238/853). Aslen Merv'li olan İshak, kendi döneminde Horasan'ın mutlak âlimi ve imamı olarak tanınmış, İbn Mâce dışında, meşhûr altı hadis kitabının müellifleri kendisinden hadis nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel onun için "İshak'ın bir benzerini bilmiyorum. Bize göre o, Müslümanların imamlarından biri ve mü'minlerin emîridir. Sana bir hadis rivayet ederse ona sarıl, gerisine bakma" demiştir.¹⁹⁰ Nisabur'da ikâmet eden İshak b. İbrahim'in mezhebi varlığını ancak kısa bir süre devam ettirebilmiştir.

Adına mezhep izâfe edilen diğer bir şahıs da Ebû'l-Haris Şurayh b. Yunus'dur (230/849). Aslen Merv'li olan bu âlim Bağdâd'da yaşamış olup fakih, muhaddis, ve müfessir olarak bilinmektedir. Müslim ve Ebû Hatim er-Razî kendisinden ders almıştır. Şurayh'ın kaza konusunda bir eseri mevcuttur.¹⁹¹ Fakat bu zatın mezhebi de kısa süre sonra tarih sahnesinden çekilmiştir.

3. Sûfîler

Yaygın kanaate göre İslâm tasavvufu, II/VIII. yüzyılın ortalarında Irak'ta oluşmaya başlamıştır. Küfe ve Basra şehirleri, bu hareketin ilk öncülerinin bulunduğu şehirlerdi. Ancak Bağdat, daha sonra bu konudaki üstünlüğü ele geçirmiş, sûfi bakış açısı Mağribe ve Horasan'a buradan intikâl etmiştir.¹⁹² İslâm aleminde ilk Sûfîler arasında sayılan İbrahim b. Edhem (160/777) ve Şakik el-Belhî'den (194/810) Horasan asıllıdır.

¹⁸⁸ M. El-Hudârî, a.g.e., s. 244-246; Karaman, a.g.e., s. 187; Özel, a.g.e., s. 153.

¹⁸⁹ M. El-Hudârî, a.g.e., s. 247; Karaman, a.g.e., s. 245.

¹⁹⁰ Karaman, a.g.e., s. 236; Özel, a.g.e., s. 156.

¹⁹¹ Karaman, a.g.e., s. 238.

¹⁹² Yılmaz, Kamil, *Tasavvufî Hadis şerhleri*, s. 41; Uslu, a.g.e., s. 199.

Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Davut et-Tâî de Iraklı sayılmasına rağmen Horasan asıllı bir sûfidir.

Eski İran ananelerini barındıran Horasan, İslâmiyet'ten sonra tasavvuf cereyânlarının başlıca merkezlerinden biri ve belki birincisi olmuştur. Fetihden kısa bir süre sonra tasavvufî hareket Horasan'da hayli yaygınlık kazanmıştır. "Zühhâd" adı verilen Horasan sûfîleri I-II/VII-VIII. yy.da yoğun faaliyette bulunmuşlardır.¹⁹³ Horasan'da sûfiliğin başlaması ve gelişmesi bu bölgeye gelen ibadete düşkün olan âlimlerle olmuştur. Onların vaazları ve özellikle de yaşayış tarzları Horasanlılar üzerinde derin tesirler meydana getiriyordu. Abdullah b. Mübarek gibi Horasan'da hicri ikinci yüzyılın ortalarında yetişen züht ve ibadete düşkün birçok muhaddis ve Hanefî âlim vardı. Horasan'da tasavvufî hareket ilk önce Belh, Nişapur ve Merv şehirlerinde ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴ Buralarda yetişen önemli sûfîler, aynı zamanda hadisle de yakından uğraşmışlardır. Bunlardan birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

Horasan'ın ilk zahitlerden sayılan İbrahim b. Edhem, Belh'in en asil ailelerinden¹⁹⁵ birine mensup idi. İbrahim b. Edhem'in rivâyet ettiği hadisler daha sonra Muhammed b. İshak el-İsfahanî (ö.395/1005) tarafından bir araya getirilmiştir.¹⁹⁶

Merv'de yetişen mutasavvıfların en önemlilerinden biri de Bişr el-Hafî ismiyle meşhur Ebû Nasr Bişr b. Haris b. Abdurrahman b. Ata b. Hilal el-Mervezî'dir (227/841). Önceleri hadise merak salan Bişr; Malik b. Enes, Şerik b. Abdullah, Hammad b. Zeyd, Fudayl b. İyad ve Abdullah b. Mübarek gibi kimselerden hadis öğrenmiş, Ahmed b. Hanbel, Ebû Heyseme Züheyr b. Harb ve İbrahim el-Harbi gibi âlimler de kendisinden rivâyette bulunmuş ve sika şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁹⁷ Kaynakların ortaklaşa verdikleri bilgilere göre Bişr, daha sonra bütün kitaplarını toprağa gömerek tasavvufa yönelmiş ve dayısı Ali b. Harşam'ın sohbetlerine katılmıştır. Bu arada da devrinin

¹⁹³ Kara, a.g.e., s 29-30; Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s. 17-18.

¹⁹⁴ Köprülü, a.g.e., s. 18.

¹⁹⁵ Bazı muahhar eserlerde onun Belh padişahı, Belh padişahının oğlu veya yakın akrabası olduğu ifade edilmektedir. Uslu, a.g.e., s. 201.

¹⁹⁶ Hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 159; *Kuşeyri Risalesi*, (trc. Süleyman Uludağ) s. 112; *İA.*, C. Van Arendonk, "İbrahim" md. V/2, 886.

¹⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, X, 469-477; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II, 460; *DİA.*, VI, 221-222; *İA.* I, 656.

sûfîlerinden olan Fudayl b. İyad(ö.187/803)¹⁹⁸, Seyr es-Sakafi gibi kimseler ile görüşmeye başlamıştır. Fikhî konularda Süfyan es-Sevri mezhebine tabi olan Bişr, devrindeki sûfîleri de tenkit etmiş, özellikle dini esaslara riayette titizlik göstermeyen, takva yerine marifet konularına ağırlık veren, istikamet yerine kerameti esas alan sûfîlere karşı çıkmıştır.¹⁹⁹

Bölgenin yetiştirdiği bir diğer hadisçi-sûfî de Abdullah b. el-Mübârek'tir (181/797-798). İbnü'l-Mübârek'e göre zühd "dünya ile alakayı kesmek değil, bilakis dünyaya ve dünyalığa bağlanmamaktır." İlminde ve zühdünde son derece mütevâzı olan İbnü'l-Mübârek, zenginlere karşı kibirli davranmanın da tevazu olacağını söylerdi. İnsanlar, zühd ve takvasını övecekleri bir kişiyi ona benzetirlerdi. İbnü'l-Mübârek'in zühd ile ilgili rivâyet malzemesini topladığı *Kitabü'z-Zühd ve'r-reka'ik* adlı bir eseri vardır.²⁰⁰

Türkmenler arasında Talhatan Baba ismiyle meşhur Ebû Bekir Muhammed b. Fadl b. Ahmed Dalgatanî (557/1160) de bölgenin önemli sûfîlerinden biridir.²⁰¹ Babası Ebû Fadl'dan rivayette bulunmuş, kendisinden de Ebû Muzaffer b. Ahmed (488/1095), Fadlallah b. Muhammed b. İbrahim gibi kimseler rivayette bulunmuştur. Hadise ilave-ten tefsir ve fıkıh alanlarında ilim meraklısı bir alimdir.²⁰²

4- Sahte Peygamberler

Horasan'da özellikle fikri bulanıklığın oluşmaya başladığı 50-130/670-748 yıllarında halkın beklentilerinden istifade yoluna giden bazı insanlar, yeni bir inanç sistemi getirdiklerini iddia etmişlerdir. Bu insanların, İslâm dininin kendi bünyesinden çıkan bazı mezhepler gibi faaliyette buldukları görülmüştür. Bölgenin dinî yapısını tasvir açısından, böyle bir iddia ile ortaya çıkan el-Mukanna isimli şahsın tanıtılması faydalı olacaktır.

¹⁹⁸ Bu zat gençliğinde Merv-Ebiverd arasında eşkiyalık yapardı. Bkz: İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 500; Attar, Fahreddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, (hızr. M.Z.K.) İst. 1983, 91-92.

¹⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tezhîb*, Haydarabad 1326, I, 444-445; Attar, a.g.e., 91-92.

²⁰⁰ *DjA.*, Raşit Küçük"Abdullah b. Mübarek" md., I, 123.

²⁰¹ Bu şahsın, Merv'den dört fersahlık mesefade bulunan Dalgatan (Talhatan) isimli köye nispet edildiği anlaşılmaktadır. Yakut ve Sem'ani'nin verdiği bilgilere bakılırsa bu köy, XI. asırda mevcudiyetini korumaktadır. Yakût, *Büldân*, II, 460;

²⁰² *Ya'kûbî, Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 460; Jukovski, a.g.e., s. 190.

Ebû Müslim'in öldürülmesinden yaklaşık yirmi yıl sonra ortaya çıkan, Ramiziyye fırkasına mensup olduğu bilinen ve Mâverâünnehr'de bir ihtilal hareketinin liderliğini yapan ve el-Mukanna' lakabıyla tanınan Haşim Ata b. Hakim el-Horasanî'nin²⁰³ faaliyetleri, İslâm kaynaklarınca genel olarak Hürremiyye hareketinin bir uzantısı olarak kabul edilir.²⁰⁴ Bu şahsın peygamberlik iddiasıyla çıkışı Humeyd b. Kahtabe'nin valiliği dönemine rastlar (151/768). Merv'e bağlı bir kasabasında çamaşır-cılık yapardı.²⁰⁵ Tek gözü ve çirkin yüzü nedeniyle altından bir maske ile dolaşır-
dı. Bu nedenle halk arasında "maskeli" manasına gelen "Mukanna' " lakabıyla şöhret bulmuş-
tu.²⁰⁶ Mervlilerin "filozof" dediği Mukanna', başlangıçta Hulûliyye'nin Râmiziyye ko-
luna mensup idi. Sonra ilahlığını iddia etti. Mukanna'a göre Allah önce Adem'i yarat-
mış ve onun sûretine girmiş, sonra Nuh'u yaratmış ve onun sûretine girmiş..., derken
Ebû Müslim el Horasanî'nin, son olarak da Hâşim'in sûretine girmiştir. Çeşitli sapık
inançları²⁰⁷ bulunan Mukanna', halkın avâre tiplerinden çok sayıda taraftar edindi.
Besnam kalesi ile Keşş'in Sencerde köyünde üstlenmişlerdi. Sonra Mukanna'a yardım
etmek üzere Buhara ve Sogd'da Mübeyyide fırkası ortaya çıktı. Bunlar savaşlarda "im-
dat senden ya Haşim!" şeklinde bağırıp kılıç sallarlardı.²⁰⁸ Halife el-Mehdi'nin gönder-
diği Saîd b. Amr el-Hıraşî komutasındaki ordu Mukanna'ın sığındığı kaleyi muhasara
etti. Yenileceğini anlayan Mukanna', teslim olmaktansa ailesi ile birlikte, yaktığı
büyük bir ateşe atlamayı tercih etti. Saîd b. Amr şehre girdiğinde kimseyi bulamadı
(161/778).²⁰⁹

Merv tarihi ve oradaki ilmi hayat hakkında verilen bu kısa bilgilerin ardından a-
sıl konumuz olan hadis ilmüne dönerek bu alanda yapılanlar ve Merv kökenli hadis
alimleri meselesine değinelim.

²⁰³ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 248-49; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi* İst. ty. III, 253.

²⁰⁴ *D'Â.*, "Hürremiye" md., XVIII, 501.

²⁰⁵ Taberî, *et-Târîh*, VIII, 135; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 42; Uslu, a.g.e., s. 206; Vloten, a.g.e., s. 59-60; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 248.

²⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 42; Uslu, a.g.e., s. 206.

²⁰⁷ Ruh göçüne (tenâsüh) inanan Mukanna' Ebû Müslim'in Hz. Peygamberden (SAV) üstün olduğuna inanıyor, Yahya b. Yezid'in öldüğünü inkar ediyor ve bir gün kendisini öldürmeğe kalkışanları bizzat öldüreceğini iddia ediyordu. Öte yandan haram ve helal mefhumlarını, namaz gibi ibadetleri kaldırdığını söylüyordu. Güçlendiklerini hissedince Müslümanların mallarını yağma etmeye başladılar.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 42-43; Uslu, a.g.e., s. 206-207.

²⁰⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 42; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 248; Uslu, a.g.e., s. 206.

²⁰⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 52-53; Uslu, a.g.e., s. 207-208; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 249; Atagarrıyev-Annepesov, a.g.e., s. 140 (783'te öldüğünü söyler).

II. BÖLÜM
MERV'DE HADİS İLMİ VE
HADİSÇİLER

I. GİRİŞ

Merv, kurulduğu tarihten beri taşıdığı önemi, İslâm coğrafyasına dâhil olduktan sonra da devam ettirmiştir. Hatta bu önemini arttırdığı da söylenebilir. Zira fetihten hemen sonra geniş bir Müslüman-Arap iskânına tabi tutulan Merv, Mâverâünnehr ve Orta Asya bölgesi için bir askerî garnizon görevi ifa ettiği gibi halife nâibine ev sahipliği de yapmıştır. Hatta Halife Me'mûn döneminde (192-201/808-817) hilâfet merkezi haline gelmiştir. Bu askerî, siyâsî vb. önemi ile paralel olarak Merv ilim hayatında da bölgenin önemli bir merkezi duruma gelmiştir. Zira İslâm topraklarına katılmadan önce kendi bünyesinde barındırdığı ilmî birikime, fetihten sonra bir de İslâm kültüründen kaynaklanan ilâveler yapılmıştır. Böylece Merv, başta felsefe olmak üzere batı kaynaklı ilimlerle İslâm kültüründen kaynaklanan ilimlerin buluşma ve kaynaşma mekânı olmuştur.

Özellikle İslâmî ilim dallarının, Merv gibi müslümanlıkla yeni tanışan bir bölgede günlük hayatın ihtiyaçlarına binâen ortaya çıktığını veya en azından şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân'ın açıklaması ve tatbik şekli olan hadisin özel bir önem taşıdığı düşünülebilir. Zira hadis, özelde bireyin genelde ise tüm İslâm toplumunun psikolojik, sosyolojik, ekonomik, hukûkî ve kültürel değerleri açısından hayâtî bir önem taşımaktadır. Bunun bilincinde olan Müslümanlar, dinin öğrenme ve öğretme konusundaki vurgularının da teşvikiyle, bu alandaki bilgileri kayıt altına alma çabası içine girmişlerdir. Zira sahip olunan kültüre dair bütün bilgileri bir sonraki nesle eksiksiz aktarmanın tek yolu budur. Bu amaca, bölgenin siyâsî ve itikâdî problemler de eklenince Merv âlimleri, hadislerin öncelikle tedvînine, kısa bir süre sonra da tedvîn edilen bu malzemenin tasnifine büyük bir önem atfetmişlerdir. Hadislerle ilgili bu çalışmaların, İslâm coğrafyasının diğer bölgeleri ile yaklaşık aynı tarihlerde başladığı, tasnif türü olarak da yine aynı özellikleri gösterdiği müşâhede edilir. Merv'de yaşamış veya yaşamasa bile bir şekilde bu şehir ile irtibâta geçmiş hadis âlimlerine ve bunların eliyle oluşmuş hadis edebiyatına geçmeden önce, bütün İslâm kültürünü ilgilendirmesi açısından, hadislerle ilgili bu tasnif türlerini ana hatlarıyla tanımakta fayda olacaktır.

Çok erken devirlerde başlayan tedvîn faaliyetinde hadisler, aidiyetine bakmadan yani merfû, mevkûf ve maktû ayrımı yapılmaksızın aynı kitapta bir araya getirilebiliyordu. Veya çok çeşitli konulara dair hadisler iki kapak arasında toplanabiliyordu. İhtiyaca cevap verecek hadisi bunların arasından arayıp bulmak büyük bir problem teşkil ediyordu. Bu problemi izâle açısından özellikle ikinci nesil hadis ulemâsı, hadisleri râvîlerine ve konularına göre tasnîf etmeye başladılar. Râvîlere göre yapılan ('ale'r-ricâl) taksimde sahâbî râvîsi veya hadisi nakleden hoca ölçü alınmıyordu. Hadis edebiyatında birinci tür eserlere "Müsned"²¹⁰, ikincilere ise "Mu'cem"²¹¹ adı verildi. Hadislerin konularına göre ('ale'l-ebvâb) tasnifinde ise daha geniş bir çerçeveye vardı. Meselâ ayırım yapılmaksızın bütün dinî konularla ilgili hadisler kendi içinde taksim edildi ve bu eser türüne "Câmi" adı verildi. Ahkâm konularına ait merfu hadisleri toplayanlara "Sünen", bunlardaki merfu hadislere ilaveten mevkuf ve maktu hadisleri toplayan ve muhteva açısından Câmilerle Sünenler arasında yer alan eserlere "Musannef" adı verildi.²¹²

Âlimlerden bazıları da, hadisler yanında onları nakleden râvîlerin durumu ile ilgili eserler yazdılar. Gerek tâbînden ve gerekse daha sonra gelen râvîlerin hayatlarını ve özellikle de rivâyet ehliyetini incelediler. Şüphesiz, birer insan olmaları hasebiyle bütün râvîler zeka, hafıza, dürüstlük ve adâlet açılarından aynı derecede değildi. İşte hadis âlimleri "cerh ve tadîl" adı verilen bu araştırmalar neticesinde râvîleri meziyetlerine göre tabakalara ayırdılar. Güvenilirliğin zirvesine ulaşan râvîlerin hadislerini alma, bu açıdan en aşağı derecede kalanların hadislerini ise terk hususunda icmâ ettiler. Bu iki derece arasında da farklı tabakalar mevcuttu.²¹³

Hadisler hakkında hem sened hem de metin dikkate alınarak yapılan bu çalışmalar, İslâm dünyasının hemen her bölgesinde aynı iştiyâk ve heyecanla başlamış ve devam ettirilmiştir. Horasan bölgesi hadisçileri de kendi çalışmaları ile bu muazzam literatüre katkıda bulunmuşlardır. Bu alimler hakkında yapılacak ayrıntılı bir çalışma, Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinin, İslâmî hadis geleneği içindeki yerini, benzer ve farklı özelliklerini ortaya koyacaktır.

²¹⁰ Bu konuda bkz. Çakan, İ. Lütüfî, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 28.

²¹¹ Bu konuda bkz. Çakan, a.g.e., s. 39.

²¹² Bu konuda genel bilgi için bkz. Çakan, a.g.e., s. 44.

²¹³ M. el-Hudarî, a.g.e., s. 195.

Çalışmamızın bu bölümünde; cihadlar veya resmî görevler sebebiyle Merv'e gelen, çocukken gelip yetişme dönemini burada geçiren veya bu şehirde doğup burada yetişen, hadis ilmiyle bir şekilde iştiğâl etmiş şahıslar kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu âlimler, vefât ettiği tarihlere göre taksim edilecektir.

II. MERV'DE HADİS İLMİ VE HADİSÇİLER

Merv'de yetişen veya orada yaşayan kişilerden hadis rivayet edenler veya bir şekilde hadisle ilişkisinin varlığı düşünülen insanları kronolojik olarak değerlendirirsek tabii ki önceliği sahabe olacaktır.

A. I. Asır (*Sahâbe ve Tâbiûn Tabakası*)

1. Sahâbeden Olanlar

Merv ve çevresine İslam ordularının gelmesi ile birlikte peygamber (s.a.v.)'i görmüş olan ve aralarında İslam tarihinde en son vefat ettiği söylenen sahabi de olmak üzere, altı tane sahabe gelmiştir. Bazılarının mezarı bugün Merv de bulunmaktadır. Diğerlerinin ise nerede defnedildiği üzümlerle belirtmek gerekir ki bilinmemektedir. Veyahutta bilinse bile, belki değişik isimler altında mevcudiyetini korumuş olabileceği için biz tespit edemedik. Bu bölümde, sahâbeden oldukları bilinen şahıslardan bazılarının hadis rivayet ettiklerine dair bilgiyi ulaşabildiğimiz kaynaklarda tespit edemedik. Doğal olarak sahabe olan her bir şahsın hadis rivayet etmesi beklenemezdi, çünkü onlar rivayetten daha çok tatbik sahasına önem veriyorlardı. Şu anda Merv'de kabri bulunan veya oraya geldiği bilinen isimlerden tespit edebildiklerimiz şunlardır.

1. Ebû Amr Hakem b. Amr b. Mucedda' el-Gıfârî

Hakem el-Akra' şeklinde de isimlendirilen Hakem b. Amr, Resulullah'ın vefâtına kadar Medine'de kaldı, O'nun sohbetlerine katıldı. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ise Basra'ya taşındı ve orada yaşadı. Emevîler döneminde Muaviye b. Ebî Süfyân'ın Irak valisi Ziyâd b. Ebîh tarafından 45/665 senesinde Horasan'a bölge valisi

olarak atandı ve Merv'e gelip orada yaşadı.²¹⁴ Hakem, görevi sırasında Irak valisi Ziyâd'ın "Ganimetleri insanlara dağıtmadan Halife Muaviye'ye göndermesi" yolundaki mektubunu aldıktan sonra "Allah'ın ganimetler konusundaki emrini, valinin emrinden önce okudum"²¹⁵ diyerek valiye karşı çıkmış ve ganimetleri ordusundaki insanlara dağıtmıştır. Bundan sonra Horasan valiliğinden azledilerek elleri kolları bağlı bir şekilde hapse atıldı. Vefât ettiği 50/670 yılına kadar mahpus hayatı yaşadı. Büreyde el-Eslemi ile aynı yerde defnedildi.²¹⁶ Bu gün mezarı Türkmenistan'ın Merv eyaletinin Bayramali ilçe sınırları içinde bulunmakta olup ziyarete açıktır. Mâverâünnehr bölgesinde ilk kez namaz kıldıran şahıs olarak da zikredilen sahâbî Hakem b. el-Gıfari, bizzat (tespit edebildiğimiz kadarıyla sahih-i Müslim hariç kütübü't-tis'a'da rivayetleri vardır) Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Şa'sa' Câbir b. Zeyd, Hasan el-Basrî, Ebû Hacıb Dicle b. Kays, Muhammed b. Sîrîn gibi kimseler rivâyette bulunmuştur.

Onun rivayet ettiği hadislerden bir tane örnek vermekle yetimek istiyoruz. Abdullah, babasından o da Süleyman b. Harb'den o da Hammad b. Zeyd'den o da Eyyup'den o da Muhammed'den o da Hakem b. Amr'den Resulullah'ın(s.a.v.) şöyle dediği rivayet olunur: "Kendisine isyan emrolunmadıkça hoşlandığı veya hoşlanmadığı her işte dinlemek, Müslüman kişinin üzerine vaciptir. Şayet kendisine isyan emredilirse bu takdirde dinleme ve itaat etme mecburiyeti yoktur."²¹⁷

2. Atıyye b. Amr

Hakem el-Gıfarin'in kardeşi, onunla beraber Merv'e gelmiştir. Sahabiden sayılmakta. Ebu Cübeyr Râfi b. Amr isminde daha bir kardeşi bulunmaktadır. Atıyye b. Amr Merv'de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir²¹⁸.

²¹⁴ Hayatı için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 366; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n- Nübelâ*, II, 474-477; Yahya b. Maîn, *et-Târîh*, s. 126; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 441; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, II, 40; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 436-437; *el-İsâbe*, II, 29-30; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 84; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 119; Yâkût, *Büldân*, II, 141, IV, 23, 218.

²¹⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 475; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 28-29; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 442-443.

²¹⁶ Jukovski, a.g.e., 11.

²¹⁷ Hadisleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 212, V, 66; Tirmizî, *Cihad* 29.

²¹⁸ Hayatı için bkz. İbn Esir *Usdu'l-Ğabe* IV, 45-46; İbn Hacer *el-İsabe* II, 485; Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber, *el-İstiab* (I-IV), Beyrut 1413, I, 358.

3. Ebû Abdillâh Bûreyde b. Husayb b. Abdillâh el-Eslemî (63/682)

Ebû Abdillâh, Ebû Sehl, Ebû Sasan veya Ebû'l-Husayb şeklinde değişik künyelerle anılan Bûreyde, Horasan bölgesinde en son vefât eden sahâbî olarak bilinmektedir. Bedir ve Uhud savaşlarına katılmamış olmakla birlikte, Hz. Peygamber'in yanında on altı veya ondokuz gazveye iştirâk etmiştir.²¹⁹

Hz. Ömer devrinde orduda kumandan olarak görev alan Bûreyde, Basra şehrinin kuruluşuna kadar Medine'de kalmış. Kuruluşundan sonra Basra'ya yerleşmiş. Hz. Osman zamanında Horasan'ın fethine katılmıştır. 51/671 yılında Kûfe ve Basra'dan toplanarak Horasan bölgesine gönderilen 50 bin aile içinde onun ailesi de vardı. Hz. Peygamber onu "doğunun babası" olarak isimlendirmiştir.²²⁰ Yezîd b. Muaviye döneminde 62/682 yılında vefât edinceye kadar Merv'de kaldı. Kabri Merv'dedir.

Bûreyde b. Husayb Hz. Peygamber'den 164 hadis rivâyet etmiştir.²²¹ Kendisinden de iki oğlu Süleyman ve Abdullâh ile Ebû Nadre el-Abdî, Şa'ibî, Abdullâh b. Evs el-Huzâî, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn gibi önemli isimler rivâyette bulunmuştur. Bûreyde'nin rivâyet ettiği hadisler başta Kütüb-i Sitte'yi oluşturanlar olmak üzere, hadis literatürünün önemli kaynaklarına girmiş bulunmaktadır.²²² Buraya Bûreyde b. Husayb'ın bir hadisini örnek vererek bahsimizi tamamlayalım. Bize Ebu Bekir b. Ebi Şeybe ile Muhammed b. Abdullâh b. Nümeyr ve Muhammed b. Müsenna rivayet ettiler. (Lafız Ebu Bekir ile İbn Nümeyr'indir) Dediler ki bize Muhammed b. Fudayl, Ebu Sînan(Dırar b. Mürre)'dan o da Muharib b. Disar'dan o da İbn Bûreyde'den o da babasından naklen rivayet etti. Şöyle demiş: Resulullah (s.a.v.): " Ben, sizi kabirleri ziyaretten menetmişim, artık ziyaret edin. Kurban etlerini üç günden fazla tutmaktan da menetmişim, onları da münasip gördüğünüz zamana kadar tutun. Deri kaplardan maadâ bütün kaplarda sıra içedilirsiniz. Yalnız sarhoşluk veren içkileri içmeyiniz" buyurdular.²²³

²¹⁹ Buhari, Megazi 61,89; Müslim, Cihad 146-147..

²²⁰ Hayatı için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, 241-243, V, 365, VII, 8, 365; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 29; Yakût el-Hamevî, *Büldân*, II, 141,III, 42; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, I, 185; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II, s 469-471; *el-İber* I, 66; İbnü'l-İmâd, *Şezarâtu'z-Zeheb*, I, 70; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 151.

²²¹ Önkâl, Ahet, "Bûreyde b. Huseyb"md., *DİA.*, VI, 492;

²²² Hadisleri için bkz. Buhari, Mevakit 34, Cenaiz 82, Megazi 61,89; Müslim, İman 374, Taharet 86, Mesacid 80, 81, 176, 177; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 346-361.

²²³ Müslim, Cenaiz 106, Edahi 37, Eşribe 63.64.65; Neseî, Cenaiz 100, Dahaya 36, Eşribe 40,47.

4. Kurayt b. Ebî Remse

Kurayt b. Ebî Resme, Benû İmrân kabilesine mensup idi. Henüz küçük bir çocukken babası kendisini Hz. Peygamber'e getirmiştir. Hz. Peygamber onu kucağına almış, kendisiyle konuşmuş ve sevgi göstermiştir. Kurayt, Hz. Ömer döneminde Ahnef b. Kays kumandasındaki orduyla beraber Horasan taraflarına yapılan seferlere katılmış, bu dönemde Merv'e taşınmış ve orasını vatan edinmiştir.²²⁴

5. Ebû Berze Nadla b. Ubeyd el-Eslemî (65/685)

İsmine farklı şekillerde atıfta bulunulan²²⁵ Ebû Berze el-Eslemî, Mekke'nin fetihinden önce İslâm'ı kabul etmiş ve Hz. Peygamber ile yedi savaşa katılmıştır. İsmi ashâb-ı suffe arasında zikredilir. Hz. Peygamberin vefâtından sonra Basra'ya taşınmış, Nehrevan'da Hz. Ali ile beraber Haricilere karşı savaşmıştır. Daha sonra katıldığı Horasan seferinde Merv'e yerleşmiştir. İlme ve ibâdete çok düşkün olan Ebû Berze'nin vefat yeri ve tarihi ihtilâflıdır. 64 veya 65/685 senesinde Horasan taraflarında, veya özellikle Merv'de, ya da Basra'da vefât ettiği ifade edilmektedir.²²⁶

Ebû Berze bizzat Hz. Peygamber yanında babasından da hadis rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde tekrarlarıyla birlikte kırk yedi hadisi bulunmaktadır. Bunların on yedisi *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Bu hadislerin ikisi muttefekun aleyhtir yani hem Buhârî hem de Müslim tarafından nakledilmiştir. Ayrıca ikisi sadece Buhârî'de, ikisi ise yine sadece Müslim'de yer almaktadır. Kendisinden de Ebû Osman en-Nehdî, Kenâne b. Nuaym, Ebû'l-Vâzi' er-Râsibî ve İbn Abbâs gibi kimseler rivâyet-te bulunmuştur.²²⁷

Esved b. Amr ondan Ebu Berkir ondan da A'meş Said b. Abdillâh b. Cüreyc o da Ebi Berze el-Eslemi'den dedi ki: "Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: " Bir kula öm-

²²⁴ Hayatı için bkz. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, IV, 403; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 266-237; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 348.

²²⁵ Zehebî, *Siyer*, II, 40.

²²⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 9.

²²⁷ Başaran, Selman., "Ebu Berze"md., *DİA*, X, 114-115.

rünü nerede tükettiği, ilmini nerede kullandığı, malını nereden kazanıp nareye harcadığı ve cismini nerede yıprattığı sorulmadıkça onun ayakları ayrılmaz”.²²⁸

6. Muhtefir b. Evs b. Ziyâd b. Eslem b. Rebî‘a b. Adiy b. Sa‘lebe b. Züeyb b. Sa‘d el-Müzenî

el-Hâkim en-Nisâburî'nin “*Tarihu Nisâbur*”da belirttiğine göre Muhtefir, sahâbîdir. Ahmet b. Sinan ise “O, Merv’i kendine vatan edindi” demiştir. Babası ile beraber Abdurrahman b. Semure'nin ordusunda Horasan’a gitmiş ve Merv’e yerleşmiştir.²²⁹

2. Tâbiûndan Olanlar

1. Ebû Abdullah b. Hâzım b. Esmâ es-Sülemî

Hiz. Osman’ın hâlifeliği sırasında, Basra vâlisi Abdullah b. Amr’ın emrinde İran ve Horasan’daki fetihlere kumandan olarak katılmış, birçok yerin fethedilmesinde başarılı hizmetler ifa etmiştir. 65/684 yılından itibaren Mekke’de halifeliğini ilan etmiş olan Abdullah b. Zübeyr’e biat etmiş, öldürülmesine kadar onun Horasan vâlisi olmuştur. Bu görevi sırasında kendi adına altın para bastırmıştır.²³⁰ Abdülmelik b. Mervan, Bükeyr b. Vahş’ı Horasan valisi olarak atayınca Abdullah, ailesi ile birlikte Tirmiz’de bulunan oğlu Musa’nın yanına gitmek için yola çıkmış, fakat Merv yakınlarında kendisini takip eden hâlîfe ordusuna yakalanmış ve başı kesilerek öldürülmüştür. Kesilen başı Abdülmelik’e gönderilmiş ve Şam meydanında teşhir edilmiştir.

B. II. Asır (Tâbiûn ve Tebe-i Tâbiûn Tabakası)

1. Tâbiûn Tabakası

1. Süleyman b. Büreyde b. Huseyb el-Eslemî el-Mervezî (15-105/634-724)

Süleyman, sahâbî Büreyde b. Huseyb el-Eslemî'nin oğludur. İkiz kardeşi Abdullah ile 15/636 senesinde, Hiz. Ömer’in hilâfetinin üçüncü yılında dünyaya gelmişlerdir.

²²⁸ Tirmizi, Sıfatu Kıyame 1, Darimi, Mukaddime 45; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 419-426.

²²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 778.

²³⁰ Hayatı için bkz. Taberî, *et-Târîh*, I, 2831-2832, 2886-2887, 2904-2906; II, 25-26, 65-66, 170, 488-496, 537, 593-598, 695-700, 753, 783, 831-835, 859; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğabe*, III, 148-149, *el-Kâmil*, III, 102, 125, 135, 360, 363, 417, IV, 96, 156, 157, 207-210, V, 183; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 301; Belazûrî, *Futûhu'l-Büldân*, (Ülkelerin Fethi. Çev: Mustafa Fayda) Ank. 1987, s. 488, 499, 500-501, 505, 508.

Süleyman ve Abdullah, Emevîler döneminde aileleri ile birlikte Merv bölgesine taşınmışlar ve buraya izâfetle Mervezî lakabıyla anılmışlardır.²³¹

Süleyman b. Büreyde babası Büreyde başta olmak üzere Hz. Aîşe, Yahya b. Yâmer gibi şahıslardan hadis nakletmiş, kendisinden de Abdullah b. Atâ, Alkame b. Mirdâs, Gaylân b. Câmî gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Hadis otoriteleri tarafından genelde “sika” şeklinde değerlendirilmiştir.²³²

Süleyman b. Büreyde, Merv ve çevresinin İslâmlaşması sürecinde önemli hizmetlerde bulunmuş, başta hadis olmak üzere topluma İslâmî bilgi ve kültür aktarımında çok gayret sarfetmiştir. 105/724 senesinde, Merv’de kadılık görevini yaparken 90 yaşında vefât etmiştir ve Fennin köyünde toprağa verilmiştir.

2. Ebû Sehl Abdullah b. Büreyde b. Huseyb el-Eslemî el-Mervezî (15-115/654-732)

Abdullah b. Büreyde, Süleyman b. Büreyde’nin ikiz kardeşidir. Emevîler zamanında Merv çevresinde İslâm’ın yayılmasında büyük katkıları olmuştur. Abdullah b. Büreyde, başta babası olmak üzere Hz. Aîşe, Ümmü Seleme, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mesûd, Ebû Hureyre gibi pek çok kimseden rivâyette bulunmuştur.²³³ Sahâbeden aldığı bu ilmi, başta oğulları Sehl ve Sahr olmak üzere Merv ve çevresinde yaşamış olan Husayn b. Vâkid el-Mervezî, Hâlid b. Ubeyd el-Atekî, Davud b. Ebî'l-Furât, Abdurrahman b. Hâlid el-Hanefî gibi kimselere nakletmiştir.

Abdullah b. Büreyde kardeşi Süleyman’ın 105/654 yılındaki vefâtından sonra Merv kadılığına getirilmiştir.²³⁴ 115/732 senesinde 100 yaşında vefât eden²³⁵ Abdullah, Merv’in Câverse köyüne defnedilmiştir.²³⁶ Abdullah b. Büreyde, “Merv’in âlimi ve

²³¹ Hayatı için bkz. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 4; Zehebî, *Siyer*, II, 52-53; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 46, IV, 174; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, I, 131; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübra*, VII, 221.

²³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 102.

²³³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 137; Zehebî, *Siyer*, II, 50-51, Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, 40.

²³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 138; Zehebî, *Siyer*, II, 52.

²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 221, Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 102.

²³⁶ Zehebî, *Siyer*, II, 52; Yâkût, *Büldân*, II, 96.

şeyhi”, “sika”, “sadûk” gibi ifadelerle tadîl edilmesine rağmen, hakkında “zayıf ve münker hadis rivâyet ettiği” yönünde bilgiler de bulunmaktadır.²³⁷

3. Ebû Miclez Lâhik b. Humeyd es-Sedûsî el-Basrî (109/728)

Aslen Basralı olan Ebû Miclez; İbn Ömer, İbn Abbas, Enes ve Cundub b. Abdillah gibi kimselerden ilim öğrenmiştir. Kendisinden de Süleyman et-Teymî ve Katâde gibi kimseler ders almıştır. Daha sonra Merv’e göç eden Ebû Miclez, 109/728 senesinde Ömer b. Abdülaziz zamanında vefât etmiştir.²³⁸ Hadis rivâyetinde “sika” olduğu ifade edilmektedir.²³⁹

4. Ebû Süleyman Yahya b. Yamer el-Basrî el-Kaysî el-Cedelî (80 veya 120/700 veya 737)

Yahya b. Yamer aslen Basralıdır. Ne zaman dünyaya geldiği konusunda herhangi bir bilgi bulunmayan Yahya b. Yamer’in Hz. Aişe, Hz. Osman, Hz. Ali, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Hureyre, İbn Abbas gibi çok sayıda sahâbîden hadis naklettiği ifade edilmektedir. Kendisinden de Süleyman ve Abdullah b. Büreyde, Mukâtil b. Hayyân, Yahya b. Ukayl rivâyet etmiştir.²⁴⁰

Mükemmel bir Kur’ân bilgisi yanında nahiv, edebiyat ve fıkıh alanlarında da önemli isimlerden olan Yahya b. Yamer, aynı zamanda Kur’ân’ı ilk noktlayan kimselerdendir.²⁴¹ Haccâc döneminde sürgün edilen Yahya, Kuteybe b. Müslim’in Horasan valiliği sırasında Merv kadılığına atanmıştır. Ancak içki alışkanlığı sebebiyle Kuteybe tarafından azledildiği rivâyet edilmektedir.

Hadis rivâyetinde “sika” olduğu belirtilen²⁴² ayrıca dil ilimlerinde zamanının önde gelen şahıslarından Yahya’nın, kaderî görüşlere sahip olduğu ifade edilmektedir. Buhari ve Müslim ondan bu konularda rivayette bulunmuşlardır.²⁴³

²³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 13; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 138; Zehebî, *Siyer*, II, 51.

²³⁸ İbn S’ad, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, VII, 368, Zehebî, *el-Kâşif*, II, 359, İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, Beyrut 1407, II, 330.

²³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 124.

²⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 305, Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I, 75, *Siyer*, II, 442; Kayseranî, *Tabakâtu’l-Huffâz*, I, 38.

²⁴¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 442; Kayseranî, *Tabakâtu’l-Huffâz*, I, 39; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 305.

²⁴² Zehebî, *el-Kâşif*, Cidde 1992, II, 379.

²⁴³ Kelebazî, *Ricalu Sahihi Buhârî*, II, 801; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, II, 352.

5. Hâlid b. Ebî Berze el-Eslemî el-Bursancirdî

Merv'in Bursancird köyünde ikamet eden Hâlid, buraya nispetle anılmaktadır.²⁴⁴

6. Ebû'l-Hasan Yezîd b. Ebî Sa'îd el-Mervezî en-Nahvî (131/749)

Süleyman ve Abdullah b. Büreyde, İkrime vb. âlimlerden ders alan Yezîd'den; Husayn b. Vâkid, Ebû Hamza es-Sukkerî, Yesâr b. Muallim ve Ebû İsme Nûh b. Ebî Meryem hadis nakletmiştir. Hadis rivâyeti açısından "sika" ve "sâlihu'l-hadîs"²⁴⁵ şeklinde değerlendirilen Yezîd, Mürcie'nin Horasan'daki önderlerinden olup 131/749 senesinde "emr-i bi'l-ma'ruf" prensibi ile Ebû Müslim'e karşı çıkması nedeniyle öldürülmüştür.²⁴⁶

7. Cedele b. Ebî Ravvâd el-Atekî el-Mervezî (131/749)

Aslen Kûfeli olup Merv'e nispetle anılan Cedele, 131/749 senesinde Nisabur'da Ebû Müslim tarafından öldürülmüştür. O, Abdülaziz b. Osman (Abdan)'ın dedesi ve Abdülaziz b. Ebi Ravvad'ın kardeşidir.²⁴⁷

8. Ebû İshâk İbrahim b. Meymûn es-Sâiğ el-Mervezî (90-131/709-749)

Hadis ilminde "sika" olduğu söylenen²⁴⁸ İbrahim; Atâ, Nâfî, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr gibi kimselerden ders almış, kendisinde de Davud b. Ebî'l-Furât, İsa b. Ubeyd, Ebû Hamza es-Sukkerî, Avn b. Ma'mer gibi kimseler hadis nakletmiştir. Hadis kitaplarının mevcudiyetinden söz edilir.²⁴⁹ Ebû Hanife ile birkaç defa müzakerede bulunmuş olan İbrahim b. Meymûn 131/749 senesinde, Ebû Müslim'e karşı çıkması nedeniyle öldürülmüştür.²⁵⁰

9. Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim el-Horasânî (137/755)

İbn Asakir ve Hatîb el-Bağdadi'ye göre ismi İbrahim b. Osman b. Yesâr b. Südûs veya Abdurrahman b. Müslim b. Selit b. Abdillâh b. Abbas'tır. Abdurrahman b.

²⁴⁴ Yâkût, *Büldân*, I, 383.

²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 270; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 622.

²⁴⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 373; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 339.

²⁴⁷ Müslim, *el-Kuna ve'l-Esmâ*, I, 795; İbn Hibbân, *Meşâhîru 'Ulemâi'l-Emsâr*, I, 195.

²⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 172-73; Kayserânî, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 370; el-A'zamî, a.g.e., s. 122; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 199-201.

²⁴⁹ el-A'zamî, a.g.e., s. 122.

²⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 173.

Harmele'den ders almış, Abdullah b. Munîb, Abdullah b. el-Mübârek ve İbrahim b. Sâiğ'e hadis nakletmiştir.²⁵¹

10. Rebî' b. Enes b. Ziyâd el-Berkî el-Hanefî el-Basrî el-Horasânî (139/758)

Aslen Basra'lı olup Haccâc'dan kaçarak Merv'e gelen Rebî', Berez köyünde yaşamış, daha sonra Sezur köyüne taşınmış ve vefâtına kadar burada kalmıştır.²⁵²

Rebî' b. Enes; Abdullah b. Ömer ve Cabir b. Abdillâh'ı görmüş, Hazreti Peygamber'in hanımı Ümmi Seleme, Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî gibi kimselerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Husayn b. Vâkid el-Mervezî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. el-Mübârek gibi birçok kimse hadis nakletmiştir.

“Zamanının Merv âlimi” olarak da belirtilen Rebi b. Enes, hadis rivâyeti açısından “sadûk” şeklinde değerlendirilmiştir.²⁵³

11. Ebû Nadr Muhammed b. Sâbit b. Amr b. Ahteb el-Abdî el-Ensâri el-Basrî (147/764)

Bu zat, Basra ehlinden olup Ebû Müslim zamanında Merv kadılığını yapmıştır. Nâfi'in öğrencisi, Abdullah b. el-Mübârek'in hocasıdır. Hadis rivâyetinde “sika” şeklinde değerlendirilmiştir.²⁵⁴

12. Ebû'l-Hasan Yakub b. Ka'ka b. A'lem el-Ezdî el-Basrî el-Horasânî

Yakub b. Ka'ka aslen Basra'lı olup Ebû Müslim'in Horasan valiliği sırasında Merv'de kadılık görevinde bulunmuş ve burayı kendine vatan edinmiştir.²⁵⁵ Eğitimini Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebî Rabâh, Katâde ve Rebî' b. Enes'ten almış, kendisinden ise Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. el-Mübârek gibi kimselere ders almıştır. Hadis rivâyeti açısından “sika” şeklinde değerlendirilen Yakub b. Ka'ka'nın II. asrın başlarında yaşadığı ifade edilmektedir.²⁵⁶

²⁵¹ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, IV, 317; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 436.

²⁵² Zehebî, *Siyer*, V, 170; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 228; İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, VII, 369-370.

²⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 171; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 454.

²⁵⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 50, *Târîhu's-Sağır*, II, 86; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 216; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 370.

²⁵⁵ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 399, *Târîhu's-Sağır*, I, 139; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 370.

²⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 213; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 345.

13. Ebû Osman Amr b. Sâlim el-Ensârî el-Medenî el-Horasânî

Ebû Osman'ın hem ismi hem de künyesi konusunda değişik görüşler vardır. Ayrıca babasının ismi de ihtilâflıdır. Zira kendisinin ismini Ömer, babasının isminin ise Sâlim, Selem, Selim ve Sa'd olabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Ebû Osman olan künyesi bazılarına göre Ebû Ahmed'dir.²⁵⁷

Aslen Medine'li olan Ebû Osman; İbn Abbas ve İbn Ömer'i görmüş, Übey b. Ka'b ve el-Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk gibi kimselerden ders almıştır. Kendisinden de Ebû'l-Münîb Ubeydullah b. Abdillâh el-Atekî ve Rebî' b. Sabîh gibi kimseler hadis nakletmiştir. Hadis rivâyetinde "sika" olduğu söylenen Ebû Osman, Merv kadılığı görevinde bulunmuştur.²⁵⁸ Vefât tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamasıyla birlikte I. asrın sonları ile II. asrın başlarında yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

14. Ebû İshâk İbrahim b. Hannân el-Esedî

Aslen Basralı olup Merv'de yaşamış ve orada vefât etmiştir. Tus'ta vefât ettiğine dair bilgiler de vardır. Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunan Ebû İshâk Bakıyye b. Velîd ve Muhammed b. Humeyr'in hocasıdır.²⁵⁹

15. Ebû Abdillâh Utbe b. Abdillâh el-Yahmedî el-Ezdî el-Mervezî(144/761)

Bu zat, Mâlik b. Enes, İbnü'l-Mübârek, Fadl b. Musa, Süfyân b. Uyeyne gibilerin öğrencisi, Nesâî ve İbn Huzeyme'nin hocasıdır. "sika" bir râvî olduğu belirtilmektedir.²⁶⁰

16. Kurayz b. Amr b. Osman b. Affân el-Kuraşî

Bu şahıs Merv'e taşınmış ve orada yaşamıştır. O, babası ve İbn Amr'dan rivâyet etmiştir. Ondandır Zeyd b. Habbâb ve Yahya b. Hammâd gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. II. asrın başlarında yaşamıştır.²⁶¹

²⁵⁷ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 161, VI, 283; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 181, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 439;

²⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 176,

²⁵⁹ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, Haydarabad 1962, II, 318.

²⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 539; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 508; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 97-98.

²⁶¹ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VII, 130.

17. Muhammed b. Zeyd b. Ali el-Abdî el-Basrî

Muhammed b. Zeyd aslen Basralı olup Horasan kadılığı yapmıştır.²⁶² Saîd b. Cübeyr, Sa'îd b. Müseyyeb, İbrahim en-Nehâf ve Ebû Şureyh gibi kimselerden ders almış, Davud b. Ebî'l-Furât, Süleyman b. A'meş, Ali b. Sâbit el-Ensârî ve Ma'mer b. Râşid gibi talebelere hocalık yapmıştır. Hadis ilminde "sâlihu'l-hadîs" kabul edilmiştir.²⁶³ Ayrıca İbn Hibbân *es-Sikat* isimli eserinde onu da zikretmiştir.²⁶⁴ Ancak hakkında bazı olumsuz eleştiriler de vardır. Meselâ Dârekutnî'ye göre "hadis ilminde güçlü değildir".²⁶⁵

Muhammed b. Zeyd'in ölüm tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hocaları ve talebelerinin vefât tarihi düşünüldüğünde I. asrın sonları ile II. asrın başlarında yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

18. Hemmâm b. Hannâs el-Abdî

Aslen Basra'lı olup Merv'e taşınmış ve orada yaşamıştır. Abdullah b. Ömer'in öğrencisi ve Munzir b. Sa'lebe'nin hocasıdır.²⁶⁶

19. Yahya b. Ukayl (Akil) el-Huzâî el-Basrî

Aslen Basralı olup Merv'de yaşamıştır. Enes b. Mâlik ve Yahya b. Yamer gibi birçok kimseden rivâyette bulunmuştur. Husayn b. Vâkid, Abdullah b. Husayn ve Ebû Remze Davud b. İmrân'ın hocasıdır. Rivâyetleri ile ilgili olarak "sadûk" ve "bir beis yok" değerlendirmeleri yapılmıştır.²⁶⁷

20. Alba' b. Ahmer el-Yeşkurî

Aslen Basra'lı olup Merv'de yaşamıştır. Ebû Zeyd el-Ensârî'nin öğrencisi, Davud b. Ebî'l-Furât ve Husayn b. Vâkid'in hocasıdır.²⁶⁸

²⁶² Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 84; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 156.

²⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 256; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 152.

²⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 424.

²⁶⁵ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 156.

²⁶⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 551.

²⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 528; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 226.

²⁶⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 280.

21. Atâ b. Saib el-Kinânî el-Leysî

Aslen Medineli olup daha sonra Merv'e taşınmıştır. Züriyetinin tamamı Merv ehlinen sayılmaktadır.²⁶⁹

22. Dırâr b. Amr b. Abdirrahman el-Buzenşâhî

Bu şahıs Merv'in eski köylerinden "Buzenşâh"a mensuptur. İbn Ömer'den rivâyette bulunmuştur.²⁷⁰

23. Ebû'l-Halîl Abdusselâm b. Halil el-Mervezî el-Ciyâserî

Bu şahıs Merv'in Ciyâser köyünden olup Enes b. Mâlik'i görmüştür. Kendisinde de Zeyd b.Habbâb rivâyette bulunmuştur.²⁷¹

24. Abdulaziz b. Habîb el-Esdî ed-Dirâcekî

Merv'in Derce köyüne taşınmış ve orada yaşamıştır. İbn Abbas, İbn Amr, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Câbir b. Abdillâh gibi sahâbeden rivâyette bulunmuştur.²⁷²

25. Ebû Asam Hâlid b. Ubeyd el-Atekî el-Basrî el-Mervezî

Aslen Basra'lı olup Merv'de yaşamıştır. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Büreyde, Hasan el-Basrî gibi hocalardan ders almış, kendisinden de Abdullah b. el-Mübârek ve Fadl b. Musa nakilde bulunmuştur. Mevzu hadis rivâyet ettiği ve metrûk olduğu nakletmektedir.²⁷³

26. el-Muğallis b. Abdillâh ed-Dabbî es-Sinânî el-Mervezî

Merv'in Sinân köyüne mensup idi. Yahya b. Vâdih ondan rivâyette bulunmuştur. Vefat tarihi kesin olmayan el-Muğallis'in H. II. asrın başlarında yaşadığı ifade edilmektedir.²⁷⁴

²⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 201.

²⁷⁰ Yâkût, *Büldân*, I, 507; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 413.

²⁷¹ Yâkût, *Büldân*, II, 195; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 139.

²⁷² Yâkût, *Büldân*, II, 453; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 471-472.

²⁷³ el-'Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 10; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkin*, I, 248; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl* II, 417; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 105-106.

²⁷⁴ Yâkût, *Büldân*, III, 300.

27. Ammâr b. Nusayr el-Mervezî

Bu şahıs, Ebû Sa'îd eş-Şarkî ve İbn Abbas'tan rivâyette bulunmuştur. H. II. asrın başlarında yaşamıştır.²⁷⁵

28. İbrahim b. Ubeyd

Bu zat Merv kadısı idi. İbn Ömer'in talebesi ve Ebû Tayyibe İsa b. Süleyman el-Mervezî'nin hocasıdır. H. II. asrın başlarında yaşamıştır.²⁷⁶

29. Ebû'l-Mikdâm Hişam b. Ziyâd b. Sa'duye el-Mervezî

Bu şahıs Osman b. Affan'ın mevlâsıdır. Hasan el-Basrî, Ömer b. Abdülazîz, Hişam b. Urve ve Amr b. Dinâr gibi kimselerden ders almış, kendisinde de Adem b. Ebî İyas, İsmail b. Salih el-Yeşkurî ve Abdullah b. el-Mübârek gibi kimseler nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyeti açısından “zayıf” ve “değeri yok” gibi ifadelerle cerhedilmiştir.²⁷⁷

2. Tebe-i Tâbiünden Olanlar

1. Fadl b. Atıyye b. Amr b. Hâlid el-Horasânî el-Mervezî

Fadl b. Atıyye; Atâ b. Ebî Rabâh ve Sâlim b. Abdillâh gibi kimselerden ilim almış, kendisinden de oğlu Muhammed, Süfyân es-Sevrî ve Huşeym gibi kimseler nakilde bulunmuştur.²⁷⁸ Fadl b. Atıyye'nin hadis rivâyet ehliyeti hakkındaki değerlendirmeler farklıdır. Nitekim Fadl hakkında “sıkadır” değerlendirmesi yanında “sadûktur ama vehmi olabilir” yorumu da yapılmıştır. Yahya b. Maîn ve Ebû Zur'a, Fadl hakkında “bir beis yoktur” derken İbn Hibbân ise “oğlu Muhammed'den gelen rivâyetleri dışında hadislerine itibâr edilir. Çünkü Muhammed'in hadis konusunda bir değeri yoktur” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷⁹

²⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 518.

²⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 113.

²⁷⁷ Buhârî, *Târîhu's-Sağır*, II, 180; İbnü'l-Cevzi, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkin*, III, 174; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, VII, 80; en-Nesaî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkin*, I, 104.

²⁷⁸ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 116; İbn Ebî Hâtim, *el-el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 64; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, V, 430; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 281, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 336.

²⁷⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 317.

Fadıl b. Atıyye'nin ne zaman ve nerede vefât etmiş olduğu konusunda her hangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamışsa da H. II. asrın ilk yarısında yaşamış olduğunu belirtmek mümkün görünmektedir.

2. Ebû Hafs Mansûr b. Numan el-Yeşkurî el-Mervezî

Mansûr b. Numan Basra ehinden olup Merv'e taşınmıştır. Bir müddet orada kaldıktan sonra Buhâra'ya gitmiştir²⁸⁰. Tahsilini İkrime, Ebû Micles Lâhik b. Hamid ve Abdullah b. Büreyde gibi kimselerin elinden almış, kendisinden de Abdullah b. el-Mübârek, Abdülaziz b. Ebî Rezme ve Muhammed b. Fadl b. Atıyye gibi kimseler nakilde bulunmuştur.

Hakkında "fihî nazar" şeklinde nispeten şüphe ve itiyâd içeren tenkidler olsa²⁸¹ da İbn Hıbbân *Sikat* isimli Kitâbında Ebû Hafs'a da yer vermiştir.²⁸²

3. Ebû Tayyibe Abdullah b. Müslim es-Sulemî el-Âmirî el-Mervezî

Merv kadılığı yapmış olan Abdullah b. Müslim, tahsilini İbrahim b. Ubeyd, Abdullah b. Büreyde ve Ebû Miclez Lâhik b. Hamid'in elinden yapmış, kendisinden ise Zeyd b. Habbâb, Abdân b. Osman, Fadl b. Musa ve Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdih gibi kimseler nakilde bulunmuştur. Ayrıca Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî müellifler ondan rivâyette bulunmuşlardır.²⁸³

Rivâyet ehliyeti hakkında "hadis yazılır" şeklindeki değerlendirmeler yapılmış, İbn Hıbbân *Sikat* adlı eserinde onun ismini de zikretmiştir.²⁸⁴ Abdullah bin Müslim H.II asrın başlarında yaşamıştır.

4. Humeyd b. Hâkim el-Mervezî el-A'rac

H. II. asırda yaşayan bu şahıs Yahya b. Yamer'in talebesi, Abdullah b. Mubârek ve Ebû Tümeyle'nin hocasıdır.²⁸⁵

²⁸⁰ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 477; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 179.

²⁸¹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 348; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 523; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 280.

²⁸² İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 477.

²⁸³ Hayatı için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 190, *et-Târîhu's-Sağîr* (el-Evsat), I, 139; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 269; VII, 470, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 27; XII, 156; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 49; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, IV, 199.

²⁸⁴ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 49; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 165.

5. Ebû Mücâhid Abdullah b. Keysân el-Mervezî

Abdullah b. Keysân Merv ehlinden olup İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime'nin arkadaşlarındandır. Tahsili boyunca İkrime, Sâbit el-Bünânî, Saîd b. Cübeyr, Amr b. Dinâr, Muhammed b. Ziyâd el-Kuraşî, Muhammed b. Vâsî, Yahya b. Ukayl, İbn Sîrîn ve Yahya b. Yamer gibi kimselerden ders almıştır. Kendisinden ise oğlu İshâk b. Abdillâh b. Keysân, Ali b. Hasan b. Şakîk, İsa b. Musa, Fadl b. Musa ve Ebû Tumeyle, Yahya b. Vâdîh gibi kimseler ders almışlardır.²⁸⁶

Abdullah b. Keysân'ın hadis rivâyet ehliyeti hakkında Buhârî "ashabu'l-hadisten değildir, münkerdir" derken Ebû Hâtim er-Râzî "zaifü'l-hadîs", Nesaî ise "hadiste güçlü değil" değerlendirmesini yapmıştır.²⁸⁷ Ayrıca Takrîbu't-Tehzîb sahibi Abdullâh hakkında "VI. tabakadan, çok hata yapan sadûk bir kimsedir" demektedir.²⁸⁸ Ancak İbn Hibbân *Sikât* adlı eserinde bu ismi iki ayrı yerde zikretmiş ve bunların farklı şahıslar olduğunu belirtmiştir.²⁸⁹

Ebû Mücâhid'in ne zaman vefât etmiş olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamışsa da, H. II. asrın ilk yarısında yaşadığını ve Merv'de vefât ettiğini söylemek mümkün görünmektedir.²⁹⁰

6. Abdulaziz b. Muhammed es-Sülemî el-Mervezî

Bu zat Yahya b. Yeman ve Hâlid b. Nâfi'nin öğrencisi olup H. II. asırda yaşamıştır.²⁹¹

7. Sahr b. Abdillâh b. Bureyde el-Eslemî

Bu şahıs Abdullâh b. Bureyde'nin oğlu olup Merv ehlinden sayılmaktadır. H. II. asrın başlarında yaşamış olan Sahr, Ebû Cafer Muhammed b. Ali ve İkrime ile sohbet etmiş ve dost olmuştur.²⁹²

²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 33.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l Mizân*, VII, 267.

²⁸⁷ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, I, 352; 'Ukaylî, *ed-Du'afâ*, II, 290.

²⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 319.

²⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 33, VII, 52; Buhârî, *Târîhu'l Kebîr*, V, 178; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 143;

²⁹⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîru 'Ulemâ'l-Emsâr*, I, 195.

²⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 396.

²⁹² İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 412; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 473.

8. Evs b. Abdillâh b. Bûreyde b. Huseyb el-Eslemî el-Mervezî

H. II. asırda yaşayan Evs, Bureyde b. Huseyb el-Eslemî'nin torunu olup Husayn b. Vâkid'den (159/776) nakilde bulunmuştur.²⁹³

9. Ebû Muhammed Yezîd b. Ukbe el-Atekî el-Mervezî

Ebû Muhammed, Yezîd b. Bûreyde'nin öğrencisi ve Fadl b. Musa ile Nuaym b. Hammâd'ın hocası olup H. II. asırda yaşamıştır.²⁹⁴

10. Ebû Amr b. Davûd b. Amr b. Furât b. Ebî'l-Furât el-Kindî el-Mervezî (167/783)

Aslen Kûfe'li olup Merv'de yaşamıştır. Abdullâh b. Bûreyde ve İbrahim es-Sâîğ'in öğrencisi, Bişr b. es-Seriy ve Nadr b. Şumeyl'in hocasıdır. Hadis rivâyetinde "sika" olduğu söylenmiştir.²⁹⁵

11. Ebû Uryan Musa b. Ebî Meryem el-Mervezî

Abdullâh b. Bûreyde'nin öğrencisi, Zeyd b. Habbâb ve Fadl b. Musa'nın hocası olup H. II. asırda yaşamıştır.²⁹⁶

12. Hasan b. Muhammed b. el-Mervezî

Abdullâh b. Bûreyde'nin talebesi ve Hammâd'ın hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.²⁹⁷

13. Abdülaziz b. Salit el-Mervezî el-Hanefî

Merv ehlerinden olup Basra'da yaşamıştır. Abdullâh b. Bûreyde'nin öğrencisidir. H. II. asırda yaşamıştır.²⁹⁸

²⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 135; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, I, 129, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, I, 445; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 17; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 470; 'Ukaylî, *ed-Du'afâ*, I, 124.

²⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 283; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, VII, 257; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 601; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 291.

²⁹⁵ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 236; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 419; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 234.

²⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 452; Dülâbî, *el-Küna ve'l-Esmâ*, I, 629.

²⁹⁷ Buhârî, *el-Târîhu'l-Kebîr*, II, 302; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 35; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 167.

²⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 35; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 167; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 302.

14. Hasan b. Şakîk b. Muhammed b. Dinâr b. Meş‘ab el-Abdî

Abdullah b. Büreyde'nin öğrencisidir. Oğlu Ali b. Hasan eş-Şakîk kendisinden nakilde bulunmuştur.²⁹⁹

15. Ebû'l-Münîb İsa b. Ubeyd b. Mâlik el-Kindî el-Mervezî

Rebî‘ b. Enes, İbn Büreyde ve İkrime'nin talebesi olan İsa b. Ubeyd; Abdân, Ebû Tümeyl ve Fadl b. Musa'nın hocasıdır. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak hakkında “bir beis yoktur” değerlendirmesi yapılan İsa, H. II. asrın başlarında yaşamıştır.³⁰⁰

16. Ebû'l-Munîb Ubeydullah b. Abdillâh el-Atekî el-Mervezî

Ubeydullah'ın doğumu, yetişmesi ve ilim tahsili ile alakalı pek fazla bilgi yoktur. Ancak İkrime, Ebû Büreyde, Saîd b. Cübeyr gibi hocalardan ders aldığı, Zeyd b. Habbâb, Abdân b. Osman, Ali b. Husayn b. Şakîk gibi öğrencilere hadis naklettiği kaydedilmektedir. Hadis rivâyet ehliyeti ile ilgili olarak farklı görüşler belirtilmiştir. Nitekim Ebû Hâtim tarafından “sâlihu'l-hadîs” şeklinde değerlendirilen Ubeydullah için Nesâî “zayıf”, Yahya b. Maîn ise “sika” demiştir. Ubeydullah Buhârî tarafından “münker” ve “zayıf”, İkrime tarafından da “gevşek” olarak değerlendirilmektedir.³⁰¹

Ubeydullah'ın ne zaman vefât ettiği yönünde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak hocaların ve talabelerinden hareketle H. II. asrın başlarında yaşamış olduğunu belirtmek mümkündür.

17. Ebû Sahr Belc b. ‘İyas el-Mervezî

Bu şahıs İbn Büreyde ve Iraklılardan ders almış, kendisinden ise Ebû Tümeyl Yahya b. Vâdîh ve hemşehrileri rivâyette bulunmuştur. H. II. asırda yaşamıştır.³⁰²

18. Süleyman b. Amr b. Umeyr Sinân el-Kindî el-Berezî el-Mervezî

Süleyman b. Amr Rebi b. Enes'in öğrencisidir. H. II. asırda yaşamıştır.³⁰³

²⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 168.

³⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 235,237; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 282; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 332.

³⁰¹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 296; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, II, 163.

³⁰² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 148; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 434; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 118.

³⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 133; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 383; Yâkût, *Büldân*, I, 318.

19. Ebû Bişr Verka' b. Ömer b. Kelb el-Yeşkurî eş-Şeybânî el-Kûfî

Bu şahısın nereli olduğu konusu ihtilafli olup Harezm, Merv ve Kûfeli olabileceği belirtilmiştir. Tercih edilen rivâyete göre Merv ehlinde olup orada yaşamış daha sonra ise Medine'ye taşınmıştır. Şube b. Haccâc'ın akranıdır. Süleyman b. Ameş, Abdullah b. Dinâr ve Atâ b. Sâib'in öğrencisi, Adem b. İyas, Abdullah b. el-Mübârek ve Veki b. Cerrâh'ın hocasıdır. "Sâhibu's-sünne" şeklinde tavsif edilen Ebû Bişr, hadis rivâyetinde "sika" bulunmuş ayrıca, "Mürchie'den olabileceği" ifade edilmiştir.³⁰⁴

20. Nasr b. Sâbit b. Sehl el-Horasânî el-Mervezî

İbrahim es-Sâîğ'in öğrencisi olup hakkında "sika", "sika değil", "hadisi yazılmaz", "kezzâb", "zayıf" ve "münker" gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Nasr, H. II. asırda yaşamıştır.³⁰⁵

21. Ebû Hâlid Abdurrahman b. Hâlid el-Hanefî el-Mervezî

Merv kadılığı yapmış olan Abdurrahman, İbrahim es-Sâîğ ve Hasan el-Basrî'nin öğrencisi, Nuaym b. Hammâd ve Fadl b. Musa'nın hocasıdır. "sika" olduğu belirtilmiştir.³⁰⁶

22. es-Seken b. Hakim el-Mervezî

Bu zat, İbrahim es-Sâîğ'in hocasıdır.³⁰⁷

23. Şebîb b. Mihrân el-Mervezî

Bu şahıs, İbrahim es-Sâîğ'in öğrencisidir.³⁰⁸

24. Hasan b. Reşîd

İbrahim es-Sâîğ'in öğrencisi ve Ebû Amr Hasan b. Hâris'in hocasıdır.³⁰⁹

³⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 100; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, XIII, 515.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 150.

³⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 103; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 293; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 137; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 66.

³⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 306.

³⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 311; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 138.

³⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 170.

25. Habîb b. Ebî Habîb el-Hartufî el-Mervezî

İbrahim es-Sâîğ'in öğrencisi ve Muhammed b. Kuhzad'ın hocasıdır. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "sikalardan hadis uyduruyordu, hadisini yazmak helal değildir" denilmiştir.³¹⁰

26. Ebû Saîd Asker b. İbrahim b. Saîd el-Mervezî

Mansûr b. Numan'ın öğrencisi, Fadl b. Musa'nı hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.³¹¹

27. Hâkim b. Zeyd el-Mervezî

İbrahim es-Sâîğ'in öğrencisi olup H. II. asırda yaşamıştır.³¹²

28. Ebû Yahya Eyyûb b. İbrahim es-Sakafî el-Mervezî, Abdûye

İbrahim b. Meymûn es-Sâîğ'in öğrencisidir. Hadis rivâyetinde "meçhul" şeklinde değerlendirilmiştir.³¹³

29. Ebû Nasr Bişr b. el-Kevsec

Tabiinden bazı kimseleri gördüğü bildirilen Ebû Nasr, Muhammed b. Sîrîn'den rivâyette bulunmuştur. Fadl b. Musa ve Musab b. Bişr el-Mervezî gibi kimseler de kendisinde ders almışlardır. H. II. asırda yaşamıştır.³¹⁴

30. Muallim el-Mervezî

Yezîd en-Nahvî'nin öğrencisi, Ebû Tümeyle'nin hocasıdır. Hadis rivâyeti açısından "meçhul" şeklinde değerlendirilmiş olup H. II. asırda yaşamıştır.³¹⁵

31. Sahnâr b. Amr b. Avf

İkrime ve Şehr b. Havşeb'in öğrencisi, Ebû Tümeyle'nin hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.³¹⁶

³¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 160, *Lisânu'l-Mîzân*, II, 169; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 189.

³¹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 524.

³¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 204.

³¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 126; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 181.

³¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 98.

³¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 330.

³¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 323.

32. Mirsed b. Abdillâh el-Mervezî

Ebû Tümeyle'nin hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.³¹⁷

33. Ebû't-Tayyib Musa b. Yesâr el-Mervezî

Aslen Medineli olan Musa, İkrime'nin talebesi ve Ebû Muaviye ed-Darîr'in hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.³¹⁸

34. Ukbe b. Yezîd el-Horasânî

İkrime'nin talebesi ve Zeyd b. Habbâb'ın hocasıdır. H. II. asrın başlarında yaşamıştır.³¹⁹

35. Abdurrahman b. Habîb el-Cerirârî

Etbau't-tabiînden olan Abdurrahman, Şâbî ve Mukâtil b. Hayyan'ın öğrencisi, Abdullah b. el-Mübârek ve Fadl b. Musa'nın hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.³²⁰

36. Matar b. Abbas b. Abdillâh b. Cehm b. Mürre b. İyâd Mihricânî

Tabiînden olup Osman b. Affan (ra) ile görüşmüştür. Hz. Osman, uzun yaşaması için kendisine dua etmiştir. Bu duanın bereketiyle 135 sene yaşamış ve Nasr b. Seyyâr devrinde vefât etmiştir.³²¹

37. Abdulvehhâb b. Muaviya el-Mervezî

Bu zat Mukatil b. Hayyan'ın öğrencisidir.³²²

38. Ebû'l-Hâris Ubeyd b. Süleyman

Aslen Kûfe'li olup Merv'de yaşamıştır. Dahhâk b. Müzâhim'in talebesi, Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdih'in hocasıdır. H. II. asrın başlarında yaşamıştır.³²³

³¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 73.

³¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 167; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, XIII, 20; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 544; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 120.

³¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 318; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, II, 359; *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 368.

³²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 399; Yâkût, *Büldân*, II, 131.

³²¹ Yâkût, *Büldân* V, 234.

³²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 76; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 410.

³²³ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 26; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 377.

39. Osman b. Cedele b. Ebî Ravvâd el-Atekî el-Mervezî

Merv ehlinin ileri gelenlerinden olan Osman, Şube'den ilim öğrenmiş, kendisinden ise oğlu Abdân ve Abdülaziz Şâzân gibi kimseler ders almıştır. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "sika" ve "sadûk" gibi değerlendirmeler yapılmıştır. H. II. asırda yaşamıştır.³²⁴

40. Abdülaziz b. Osman b. Cedele Şâzân el-Mervezî

Abdân b. Osman'ın kardeşidir. Tahsilini babasından ve Câbir b. Abdillâh, Ebû Abdillâh ed-Dabbî (188/804) almıştır. Ebû Abdillâh ed-Dabbî'den yazılı olarak hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir.³²⁵ Kendisinde ise Ebû Ali Muhammed b. Yahya özellikle "sahâbenin faziletleri" ile ilgili rivâyetlerde bulunmuştur.³²⁶ H.II. asırda yaşamıştır.

41. Ebû Seriyî Mansûr b. Ammâr b. Kesîr es-Sulemî

Nereli olduğu ihtilâflıdır. Anavatanı olarak Horasan, Basra, Dandanakan, Abiverd gibi beldeler gösterilmektedir. Bununla beraber Merv'in Buşenc köyünden olduğu da zikredilmektedir. Bağdat'ta yaşamış, Leys b. Sad ve Abdullah b. Lehî'a'dan rivâyet etmiştir. Kendisinden de Ebû Müslim ve Ali b. Haşrem rivâyette bulunmuştur. Vâizlik yaptığı ve hadis ilminde zayıf bir râvî olduğu belirtilmiştir. H. II. asırda yaşamıştır.³²⁷

42. Ebû Ganim Yunus b. Nâfî el-Horasânî el-Mervezî (159/776)

Yunus b. Nâfî, tahsilini Amr b. Dinâr, Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd ve Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî gibi kimseler yapmıştır. Kendisinden ise Abdullah b. el-Mübârek, Hamid b. Adem, Ebû Tümeyle, Yahya b. Vâdîh ve Muaz b. Esed gibi Merv'li talebeler ders almıştır.

Hadis rivâyetinde "vehim sahibi"³²⁸ olduğu ve hata yapabileceği nakledilmiş olmakla birlikte İbn Hibbân'ın *Sikât*'ına da girmiştir.³²⁹

³²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 146; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 5; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, II, 45.

³²⁵ A'zamî, a.g.e., s. 129.

³²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 263; Kelebâzî, *Ricalu Sahihi el-Buhârî*, I, 475; Eren, a.g.e., 138.

³²⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 98; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, XIII, 71.

³²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 217.

43. Ebû Ali Husayn b. Vâkid el-Mervezî (157 veya159/774 veya 776)

Husayn b. Vâkid, etbâu't-tâbiînden "sika" bir râvî olup Abdullah b. Amr el-Kurayz'in mevlâsıdır. Merv'de kadılık yapmış ve oraya nispet edilmiştir. Oğulları Ali ve 'Alâ da babaları gibi Merv'de yaşamışlardır.

Sumâme b. Abdillâh b. Enes b. Mâlik, Rebî' b. Enes, Abdullâh b. Büreyde, Amr b. Dinâr gibi şahıslardan ders almış, Süleyman b. 'Ameş, Abdullâh b. el-Mübârek, Fađl b. Musa gibi kimselere hadis nakletmiştir. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "sika" ve "bir beis yok"³³⁰ gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla beraber "tedlis yaptığı" ve "bazı münker şeyler rivâyet ettiği" de ifade edilmektedir.³³¹

44. Ebû'l-Ezher Mübârek b. Mücâhid el-Horasânî el-Mervezî (159-160/776-777)

Mübârek b. Mücâhid Merv'li olup, Rey'de yaşamıştır. 'Alâ b. Abdirrahman, Ubeydullâh b. Ömer gibi hocalardan ders almış, kendisinden de Mehrân b. Ebî Ömer el-Attâr, Abdülaziz b. Ebî Razme gibi kimseler nakilde bulunmuştur.

Mübârek b. Mücâhid "kaderî" olarak bilinmekte olup hadiste çoğunlukla "zayıf" kabul edilmiştir.³³² Ebû Hâtim ise "onun hadisinden daha kötüsünü görmediğini" belirtmiştir.

45. Ebû Cafer İsa b. Mâhân er-Râzî (90-160/709-777)

İsa b. Mâhân Merv'in Berez köyünden olup Rey'e taşınmış ve oraya nispet edilmiştir. Tahsilini Atâ b. Ebî Rabâh, Amr b. Dinâr, Rebi b. Enes gibi ulemâdan almış, kendisinden de Şube, Vekî b. Cerrâh, Ali b. Ca'd, Abdullâh b. el-Mübârek gibi kimseler nakilde bulunmuştur.

³²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 650.

³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 66.

³³¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 116, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 198, *Tehzîb*, II, 373-74; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 307, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, I, 171.

³³² Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 308, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, II, 540; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 21; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 340.

İsa b. Mâhân ile ilgili olarak Yahya b. Maîn “sika”, Ebû Hâtim “sika, sadûk”, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî “hadiste güçlü değil”, Ebû Zur‘a “vehmi çok” gibi değerlendirmeler yapmışlardır.³³³

46. Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk b. Habbâb b. Kâfî b. Abdillâh es-Sevrî (97-161/715-781)

Süfyân es-Sevrî ismi ile meşhur olan Süfyân b. Saîd, aslen Merv’li olup Kûfe’de dünyaya gelmiş ve orada yaşamıştır.³³⁴ Habîb b. Ebî Sâbit, Ebû İshâk es-Sebî, ‘Ameş gibi hocalardan ders almış, kendisinden ise Abdullah b. el-Mübârek, Veki b. Cerrâh, Yahya b. Kattân gibi kimseler nakilde bulunmuştur. Kûfe ehlinin imamı, hadis hafızlarının seyyidi, müfessir, kâri, fakîh, müctehid, hadiste emiru’l-mü’minin olarak vasıflandırılan Süfyân es-Sevrî, garibu’l-hadîs konusunda ilk konuşanlardan ve ilk musanniflerden addedilmektedir.³³⁵ *Câmi‘u’l-Kebîr*, *Câmi‘u’s-Sağîr*, *Tefsîr*, *Ferâiz*, *İ’tikâd*, *Âdâb*, *Risâle ilâ ‘Abbâd b. Abbâd el-Ursufî* gibi eserleri vardır.³³⁶

47. Ebû’l-Muhzir Zuheyr b. Muhammed et-Temîmî el-Horasânî el-Mervezî el-Hırkî (162/779)

Merv’in Hırk köyünden olan Zuheyr, Temîm kabilesine mensuptur.³³⁷ Ancak hangi şehirden olduğu konusu ihtilâflıdır.³³⁸

Zuheyr b. Muhammed; Muhammed b. Münkedir, Safvân b. Selim, İbn Cüreyc, Cafer es-Sadık, Sâlih b. Keysân gibi kimselerden ders almış, kendisinden de Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Bukeyr, Ebû Davûd et-Tayâlisî, Velid b. Müslim, Ebû Huzeyfe gibi talebeler nakilde bulunmuştur. Buhârî ve Müslim gibi bazı meşhûr muhaddisler ondan rivâyette bulunmuşlardır.³³⁹ Hadis rivâyetiyle ilgili olarak “sika”, “mukâribu’l-hadîs”, bir beis yoktur”, “hadisleri câizdir”, “münker”, “Şamlılar ondan

³³³ Zehebî, *Siyer*, VII, 346; Bağdâdî, *Târîhu’l-Bağdâd*, XI, 143.

³³⁴ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I, 206; Kayserânî, *Tabakâtu’l-Huffâz*, I, 96.

³³⁵ Kemal Sandıkçı, a.g.e., s. 196.

³³⁶ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, VII, 233, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 111-113; Bağdâdî, *Târîhu’l-Bağdâd*, IX, 151; Yâkût, *Büldân*, V, 114; İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI, 371; Fuat Köprülü, *GAS*, I, 519; İbn Nedim, *Fihrist*, 315.

³³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 303.

³³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 303; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, I, 225.

³³⁹ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, III, 303.

münker hadisler rivâyet etmişlerdir” gibi değerlendirmeler yapılmıştır.³⁴⁰ Ancak İbn Hibbân onu *Sikât* adlı esrinde zikretmiştir.³⁴¹

48. Ebû Hamza Muhammed b. Meymûn es-Sukkerî el-Mervezî (168/784)

Muhammed b. Meymûn Merv’in önde gelen hadisçilerinden addedilmektedir. İbrahim b. Meymûn es-Sâiğ, Süleyman b. Ameş, Atâ b. Sâib, Ebû İshâk es-Sebî’î gibi hocalardan ders almış, Abdullah b. el-Mübârek, Sellâm b. Vâkîd el-Mervezî, Abdurrahman b. Alkame, Abdân b. Osman, Fadl b. Musa gibi talebelere ilim öğretmiştir. Ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybeden Muhammed b. Meymûn 167 veya 168/784 senesinde vefât etmiştir.³⁴²

Rey taraftarı olan Muhammed b. Meymûn, aynı zamanda ehl-i hadis tarafından da hürmet gösterilen bir âlimdir. Yahya b. Maîn ve Nesaî, Muhammed hakkında “sika”³⁴³ derken Ahmed b. Hanbel “benim nazarımda bir beis yok” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁴⁴ *Kitâbu’s-Salat* ve diğer bazı eserlerinin varlığından söz edilir. Abdullah b. el-Mübârek “kitapları sahihtir” demektedir.³⁴⁵

49. Ebû İsme Nûh b. Ebî Meryem el-Mervezî el-Kuraşî el-Câmî‘ (173/789)

Doğum tarihi belli olmamakla birlikte gençliğini Merv’de geçirdiği söylenmektedir. İlk derslerini Abdullah b. Büreyde’den almış, sonra Bağdat’a seyahat etmiştir. Seyahati sırasında Ebû Hanife, İbn Ebî Leylâ gibi hocalardan fıkıh dersi almış, Haccâc b. Ertât, ez-Zührî (124/741), Hüseyin b. Abdurrahman es-Sülemî (136/754) Muhammed b. el-Munkadir (130/748), Muhammed b. Müslim b. Tedrûs (126/744), Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc (150/767), Süfyân b. Saîd es-Sevrî (161/778), Amr b. Abdillâh Ebû İshâk es-Sâbi’î (127/745), Süleyman b. Mihrân el-Ameş (147/765) gibi hocalardan hadis dersi almıştır. Nakilde bulunduğu bu hocaların pek çoğundan yazılı olarak rivâyet etmiştir.³⁴⁶ Kendisinden ise Abdullah b. el-Mübârek, Nuaym b. Hammâd gibi, Merv ve

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 303; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, III, 122.

³⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 303.

³⁴² İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX, 429; İbn Hibbân, *es-Sikât* VII, 420; Bağdâdî, *Târîhu’l-Bağdâd*, III, 269; Zehebî, *Siyer*, VII, 387.

³⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX, 429.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IX, 429; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 81.

³⁴⁵ A’zamî, a.g.e., s. 138.

³⁴⁶ el-A’zamî, a.g.e., s. 74, 79, 82, 86, 94, 150.

çevresinde hadisin ilminin yayılmasında önemli hizmetleri geçen alimler nakleetmiştir. Hanefî mezhebini bölgeye ilk taşıyan kimse olarak bilinmektedir.³⁴⁷

Hakkında yapılan “Merv kadısı”, “Merv ehlinin âlimi”, “bütün ilimleri şahsında toplayan” gibi olumlu değerlendirmeler yanında “hadisleri münkerdir”, “hadisleri yazılmaz”, “Kur’ân’ın faziletine dair hadisler uydurdu” gibi tenkidler de vardır.³⁴⁸

50. Tevbe b. Sad el-Mervezî (178/794)

Tevbe’nin İranlılardan ilim öğrendiği, kendisinden ise hemşehrilerinin rivâyetinde bulunduğu nakledilmektedir.³⁴⁹

51. Ebû Abdillah Muhammed b. Fadl b. Atıyye el-Berezî el-Horasânî el-Mervezî (180/797)

Aslen Kûfe’li olup Merv’de yaşamış, daha sonra Buhâra’ya taşınmıştır. Fadl b. Atıyye’nin oğludur. Hammâd b. Seleme’den (167) yazılı olarak hadis almıştır.³⁵⁰ Ayrıca İbn Cüreyc’in öğrencisidir. Kendisinden ise Ubeydullah b. er-Râzî nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyetinde “yalancı” ve “metrûk bir râvî olduğu belirtilmektedir.”³⁵¹

52. Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî et-Temîmî el-Mervezî (118-181/735-798)

Tebeü’t-Tâbiîn’in ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakîh biri idi. 118/735 senesinde devrinin kültür merkezlerinden biri olan Merv’de dünyaya geldi. Babası Türk, annesi Harezmlî idi. İlk hocası Rebî’ b. Enes’dir. İlim tahsiline yirmi üç yaşlarında çıktı. Hammâd b. Zeyd, ‘Ameş, Evzaî, Muhammed b. Meymûn, Süfyân es-Sevrî, Mamer b. Râşid, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc, Hammâd b. Seleme, Nu’aym b. Meysere, Ebû Hanife, Mâlik b. Enes gibi âlimlerden ders aldı. Bunların çoğundan yaptığı nakiller hep yazıya istinâd ediyordu.³⁵² Kendisinden ise Ali b. Hucr, Kuteybe b. Sa’îd, Mukâtil b. Süleyman, Yahya b. Maîn gibi kimseler nakilde bulunmuştur. İbnü’l-

³⁴⁷ Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, VII, 55,301, *el-Muğnî fi’l-Du’afâ*, I, 146; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, VII, 415, 474, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XII,178; Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, VIII, 111.

³⁴⁸ Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, VII, 56; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 484.

³⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 120.

³⁵⁰ M. Mustafa el-A’zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (çev.Hulusi Yavuz), İst. 1993, s. 117.

³⁵¹ Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, I, 207; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VIII, 56; Zehebî, *el-Muğnî fi’l-Du’afâ*, II, 624; *Mîzânu’l-İ’tidâl*, VI, 296.

³⁵² İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 487; el-A’zamî, a.g.e., s. 104, 116, 133, 141, 142.

Mübârek ehil olmayanlardan hadis almadığı gibi ehil olmayanlara da hadis rivâyet etmemiştir. Merv'deki evinde hem kendi ilim meclisini hem de zengin kütüphanesini oluşturmuştur.³⁵³

Merv'de hadisi ilk tedvîn eden kişi olarak bilinir. Yahya b. Maîn İbnü'l-Mübârek'in kitaplarında yirmi binin üzerinde hadis bulunduğunu rivâyet eder. O hadiste isnâda büyük önem vermiştir. Hadisi isnâdsız öğrenmek isteyenleri evinin damına merdivensiz çıkmak isteyen kişiye benzetmiştir. Tedlîsi çok çirkin ve affedilmez hatalardan sayardı. Fıkhü'l-hadîs ilminde önde gelen âlimlerden idi.

Kütüb-i Sitte müellifleri onun rivâyetlerini hiç tereddütsüz eserlerine almışlardır. Hakkında "sika", "hüccet", "hâfız", "hadiste emîrû'l-mü'minîndir" gibi değerlendirmeler yapılmıştır.³⁵⁴

Tarsus yakınlarında Bizanslarla yapılan bir savaştan dönerken Fırat nehrinin kenarında buluna Hit kasabasında 181/798 yılında 63 yaşında vefât etmiştir. Çeşitli alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, *el-Müsned*, *Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla*, *Kitâbü't-Tefsîr*, *Kitâbü't-Târîh*, *es-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbü'l-Cihâd*, *Dîvân*, *Kitâbü'l-İsti'zân*, *Kitâbü'l-Menâsik*.

İbnü'l-Mübârek'in ayrıca "kırk hadis" türünün ilk örneği olan *el-Erba'ûn* isimli bir eseri daha vardır.³⁵⁵ Aynı zamanda devrinin önde gelen şâirlerinden olan İbnü'l-Mübârek'in şiirleri Mücâhid Mustafa Behçet tarafından derlenmiştir.³⁵⁶

53. Musab b. Mâhân el-Mervezî el-Askalânî (180-181/797-798)

Hakkında "sika" ve "sadûk" diyenler olduğu gibi "galat sahibi" ve "hadisi yazılmaz" diyenler de olmuştur.³⁵⁷

³⁵³ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 372; İbn Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, IX, 162-190; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 152-169; Yâkût, *Büldân*, III, 300; Zehebî, *Siyer*, VIII, 378-421, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 273-279; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, X, 177-179; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 382-387; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, I, 295-297; Brockelmann, *GAL Suppl.* I, 256; Sezgin, *GAS*, I, 95; Mustafa Fayda, *AÜİFD XXI*(1976), 421-423; *DİA.*, I, 122-124; Kettanî, *Risaletu Mustedrefe*, İst. 1986, 48.

³⁵⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, V, 212; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 262-281.

³⁵⁵ Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübarek" md., *DİA.* I, 124.

³⁵⁶ *Mecelletü'l-Mahtûtâtî'l-'Arabiyye*'de Yayınlanmıştır, (XXVII/ I, 9-72, II, 455-501).

³⁵⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 389; *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 148.

54. Ebû Abdillâh en-Nadr b. Muhammed el-Mervezî (183/800)

Nadr b. Muhammed, Kûfe ekolünün görüşlerini savunurdu. Öğrenimini Ameş, Yezîd b. Ziyâd gibi hocaların elinden almış, kendisinden de İsa b. Ebî Fâtîma, Ebû'l-Vezîr Muhammed b. Ayûn el-Mervezî ve İshâk b. Râhûye gibi kimseler nakilde bulunmuştur.

Hadis ilminde “zayıf” kabul edilmektedir. Ancak “sika” olduğu yönünde değerlendirmeler de vardır.³⁵⁸ en-Nadr 183/800 yılında Merv’de vefât etmiştir.

55. Ebû Abdillâh el-Fadl b. Musa es-Sinânî el-Mervezî (115-192/732-808)

Fadl b. Musa, Merv’in Sinân köyüne mensup olup 115/732 senesinde dünyaya gelmiştir. Husayn b. Vâkid, Abdullah b. Keysân el-Mervezî, Muhammed b. Meymûn es-Sukkerî, Süfyân es-Sevrî, Süleyman b. Ameş, Mamer b. Râşid gibi kimselerden hadis öğrenmiş, kendisinden ise İshâk b. Râhûye, Hâmid b. Âdem el-Mervezî, Ali b. Hucr, Sadaka b. Fadl gibi kimseler rivâyet etmiştir.

Hadis rivâyeti ile ilgili olarak Yahya b. Maîn “sika”, Ebû Hâtim ise “sadûk” ve “sâlih” gibi değerlendirmeler yapmıştır. Fadl b. Musa 191 veya 192/808 senesinde vefât etmiştir.³⁵⁹

56. Ebû Sehl Nasr b. Bâb el-Horasânî el-Mervezî (193/809)

Nasr b. Bab, Merv ehlinde olup daha sonra Bağdat’a taşınmıştır. Tahsilini Davûd b. Ebî Hind, Haccâc b. Ertât gibi kimselerin elinden almış, Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni gibi kimselere de ders vermiştir. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak “hadisin hiçbir değeri yok”, “kezzâb” ve “zayıf” gibi değerlendirmeler yapılmıştır.³⁶⁰

³⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 478; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 34, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, II, 698.

³⁵⁹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 117; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 68; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 319; Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 130; Zehebî, *Siyer*, IX, 103; *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 437; *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 329; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 336, VII, 508; *Tehzîb*, VIII, 286-87.

³⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 469; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 376; Zehebî, *Muğnî fi'd-Du'afâ* II, 695; *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 19.

57. Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdih el-Ensârî el-Mervezî (190?/806)

“Merv muhaddisi”³⁶¹ olarak bilinen Ebû Tümeyle, Ebû Amr el-Evzaî, Muhammed b. İshâk b. Yesâr gibi ulemâdan ders almış, kendisinden de İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel gibi hadis ilminin önemli isimleri nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyeti açısından hakkında genelde “sadûk”, “sika”, “bir beis yok” gibi değerlendirmeler yapılan Ebû Tümeyle, İbn Ebî Hâtîm tarafından “zayıf” şeklinde tenkid edilmiştir.³⁶²

58. Ebû Abdîrrahman Abdülkerim b. Dinâr es-Sâîğ (196/812)

Merv ehliendir. Ebû İshâk es-Sebîî'nin arkadaşıdır.³⁶³

59. Muhammed b. Şucâ' b. Nebhân en-Nebhânî el-Mervezî (198/814)

Muhammed b. Şucâ', Kureyş'in mevlâsı olup Merv'de yaşamış ve daha sonra Medâin'e taşınmıştır. Öğrenimini Abdullah b. Muhammed b. Ukayl, Abdülaziz b. Râfi gibi kimselerden almış, kendisinden ise Hâmid b. Âdem el-Mervezî, İsa b. Musa gibi talebeler rivâyette bulunmuştur. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak “değeri yok”, “zayıf” gibi ifadeler kullanılmıştır.³⁶⁴

60. Muhammed b. İbrahim el-Mervezî (199/815)

Hayseme b. Süleyman'ın hocasıdır. Hadis ilmi açısından “münker” bulunmuştur. Zeydîlerin önderi olarak bilinmektedir.³⁶⁵

61. Ebû Bekr Muâz b. Hâlid b. Şakîk b. Dînâr el-Abdî el-Mervezî (200/815'den önce)

Abdülkays'ın mevlâsı olup Husayn b. Vâkid, Süfyân es-Sevrî ve Hammâd b. Seleme gibi hocalardan ders almıştır. Ondan ise Muhammed b. Mukâtil ve Abdân b. Osman el-Mervezî gibi kimseler rivâyette bulunmuştur.³⁶⁶

³⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 375; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, II, 351; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 126; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 225; *Siyer*, IX, 211; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 51;

³⁶² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 194; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 601.

³⁶³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 139.

³⁶⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 115; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 361, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 194.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 21; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 35.

³⁶⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 250.

62. Süfyân b. Abdilmelik el-Mervezî (200/815'den önce)

Abdullah b. el-Mübârek'in önde gelen arkadaşı ve öğrencisi, İshâk b. Râhûye, Hibbân b. Musa, Abdullah b. Osman gibi kimselerin hocasıdır. "Sika" şeklinde değerlendirilmiştir.³⁶⁷

63. Rızam b. Rızam Matuvî er-Rızamî

Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Rızam'ım, İbnü'l-Mübârek ile cihâda katıldığı ifade edilmektedir.³⁶⁸

64. Ebû Şeddâd el-Hasan b. Nasr el-Mervezî

Bu şahıs yukarıda ismi geçen Muhammed b. Nasr'ın kardeşi olup bir müddet İbn Uyeyne'nin meclisine katılmıştır.³⁶⁹

65. Ebû Sehl Abdülaziz b. Husayn b. el-Tercümân el-Mervezî

Aslen Merv'li olup daha sonraları Bağdat'a gitmiştir. Orada İbn Şihâb ez-Zührî ve Eyyûb es-Sahtiyânî'den ders almış, Hâlid b. Mahled'e hocalık yapmıştır.

Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "münker", "zayıf", "hadiste güçlü değil" gibi değerlendirmeler yapılmış, hadis uydurduğu ve isnâdlarda kalb yaptığı belirtilmiştir.³⁷⁰

66. Uzra b. Sâbit b. Ebî Zeyd el-Ensarî

Aslen Basralıdır. Sumâme b. Abdillah, Alba' b. Ahmer ve Yahya b. Ukayl'dan hadis öğrenmiş, kendisinden de Abdullah b. Mübârek, Vekî b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdi gibi kimseler rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında "sika" ve "bir beis yoktur" gibi değerlendirmeler yapılmıştır.³⁷¹

³⁶⁷ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 94; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 230; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 288.

³⁶⁸ Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 59.

³⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 170.

³⁷⁰ Buhârî, *Târîhu's-Sağır (el-Evsat)*, II, 200; *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 30; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 380; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, X, 439

³⁷¹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 66; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 22; İsfahânî, *Ricâlu Müslim*, II, 119.

67. Ebû Abdurrahman b. Süleyman el-Kinânî el-Mervezî

Hişâm b. Urve'nin öğrencisi, İbn Ebî Şeybe'nin hocasıdır.³⁷²

68. Muharrız b. Vaddâh b. Muharrız el-Mervezî

İsmail b. Uyeyne ve Muhammed b. Sâbit'in (147/765) öğrencisi, Mahmûd b. Gaylân'ın hocasıdır. Hakkında "sika" ve "Sadûk" denilmiştir³⁷³.

69. Şeybân er-Râî'

Süfyân es-Sevrî'nin talebesidir. Abdullah b. el-Mübârek ona, rey mezhebine meyilli olduğu için güvenmemiştir.³⁷⁴

70. Ebû Muâz İsa b. Yezîd el-Ezrak el-Mervezî en-Nahvî

İsa b. Yezîd, Merv ehlinden olup Serahs kadılığı yapmıştır. Matar el-Varrâk, Leys b. Ebî Selim, Süfyân es-Sevrî, Ebû İshâk es-Sebî gibi kimselerden hadis öğrenmiş, kendisinden de Abdullah b. el-Mübârek, Hekkâm b. Selm gibi zatlar ders almıştır. "Sika" olduğu belirtilmiştir.³⁷⁵

71. Surat b. Şeddâd

Süfyân es-Sevrî'nin talebesidir.³⁷⁶

72. Hafs b. Humeyd el-Mervezî el-Ekâfî

İbrahim b. Edhem ve Abdullah b. el-Mübârek'in öğrencisi, Abdullah b. Kuhzâd ve Ahmed b. Cemîl'in hocasıdır. H. II. asrın sonlarında yaşamıştır.

73. Ebû Vesîle Abdurrahman b. Husayn el-Muzenî el-Mervezî

Ebû Hanife'nin yakın dostu, Muhammed b. Hasan ve Ali b. Haşrem'in talebesi, Muhammed b. Mahled'in hocasıdır. H. II. asırda yaşamıştır.³⁷⁷

³⁷² Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 127; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 650; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, II, 6, Kelebâzî, *Ricalu Sahihi Buhârî*, II, 488.

³⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 52, *Takribu't-Tehzîb*, I, 522; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 244.

³⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 448.

³⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 237; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 291.

³⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 304.

³⁷⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 74.

74. Ebû Muhammed Saîd b. Selm b. Kuteybe b. Muslim b. Âmir b. Husayn b. Rebî'a el-Bâhilî el-Basrî

Bu şahıs aslen Basra'lı olup Horasan'da yaşamış ve valilik görevinde bulunmuştur. Hadis ve Arapça alimi olduğu belirtilmiştir. H.II. asırda yaşamıştır.³⁷⁸

75. Hişâm b. Mahled b. İbrahim es-Sakafî el-Mervezî

H. II. asırda yaşamıştır.³⁷⁹

76. Ebû Hamza Harun b. Muğîre el-Becelî el-Mervezî

Hadis rivâyetinde "sika" olarak değerlendirilen Ebû Hazma, H. II. asırda yaşamıştır.³⁸⁰

77. Nasr b. Mansûr b. Zâzân et-Tenûhî

Aslen Merv'li olan Nasr, H. 200/815 senesinde Bağdat'a gelmiştir. Adem b. İyas'ın talebesidir.³⁸¹

78. Ebû Mâlik Saîd b. Hubeyra b. Abs b. Enes b. Mâlik el-Kabî el-Âmirî el-Mervezî

Saîd b. Hubeyra, Hammâd b. Seleme, Davûd b. Ebî'l-Furât, Saîd b. Zeyd gibi hocalardan hadis öğrenmiş, Abde b. Abdurrahim el-Mervezî, Racâ b. Muhammed gibi talebelere ders vermiştir. Sa'îd b. Hubeyra'nın hadis rivâyet ehliyeti ile ilgili olarak genelde olumsuz şeyler söylenmekte ve ismi zayıf râvîleri içeren kitaplarda geçmektedir. Onun, esasen Enes b. Mâlik gibi sika kimselerin isimlerini kullanarak hadis uydurduğu, ilim ehlerinden münker hadisler rivâyet ettiği ve bu ilimde güçlü bir râvî olmadığı belirtilmektedir. Bütün bunlara ilaveten çok hadis yazdığı da zikredilmektedir.³⁸²

³⁷⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 74.

³⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 570.

³⁸⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 569.

³⁸¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 291.

³⁸² Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 236; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 48.

79. Ebû Vehb Yahya b. Bişr el-Mervezî

İkrime'nin öğrencisi ve Abdullah b. Mubârek'in hocasıdır. Genelde "sika" olduğu söylenen Ebû Vehb hakkında "zayıf" gibi değerlendirmeler de yapılmıştır. H. II. asırda yaşamıştır.³⁸³

80. Hasan b. Muslim el-Mervezî et-Tâcir

Husayn b. Vâkid'in (159/776) öğrencisidir. "Hadisinde yalan vardır", "münkeru'l-Hadîs" gibi ifadelerle tenkit edilmiştir.³⁸⁴

81. Ebû Yezîd Abdurrahman b. Alkame es-Sa'dî el-Mervezî

Abdurrahman b. Alkame, Merv ehlinden olup Serahs kadılığı yapmıştır. Ebû Hamza es-Sukkerî, Nûh b. Ebî Meryem, Abdullah b. el-Mübârek, Hammâd b. Zeyd, Ebû Avâne gibi kimselerden hadis öğrenmiş, kendisinden ise Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Zuheyr b. Harb nakilde bulunmuştur. Abdurrahman b. Alkame, hadis rivâyeti ile ilgili olarak "hadis konusunda basîret sahibi, sâlih ve sâdık bir kimse" olarak değerlendirilmiştir.³⁸⁵

82. Ebû Abdillah Muhammed b. Yesâr el-Basrî el-Horasânî el-Mervezî

Aslen Basralı olup Merv'de yaşamıştır. Abdullah b. el-Mübârek'in hocasıdır.³⁸⁶

83. İbrahim b. Muğîre esl-Mervezî

Abdullah b. el-Mübârek'in damadı da olan bu zat, Ameş ve Abdullah b. el-Mübârek'ten hadis öğrenmiştir.³⁸⁷

84. Hasan b. Yahya el-Mervezî

Abdullah b. el-Mübârek, Fadl b. Musa, Nadr b. Şumeyl gibi kimselerden hadis öğrenmiştir.³⁸⁸

³⁸³ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 165; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 131; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 598; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 244.

³⁸⁴ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 275; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, II, 256.

³⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 375; Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 273; Bağdâbî, *Târîhu Bağdâd*, X, 254.

³⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 429.

³⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 25.

³⁸⁸ Buhârî, *Târîhu Kebîr*, II, 309; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 167.

85. Sehl b. Müzâhim el-Mervezî

Muhammed b. Müzâhim'in (211/826) kardeşi olup Abdullah b. el-Mübârek'in derslerine katılmıştır.³⁸⁹

86. Zekeriya b. Sehl b. Bessâm el-Mervezî

Abdullah b. el-Mübârek ve Nadr b. Şümeyl'den ders almıştır.³⁹⁰

87. Süleyman b. Abdillâh el-Mervezî

Abdullah b. el-Mübârek ve Fadl b. Musa'dan ilim almıştır.³⁹¹

88. Ebû Yamer b. Bişr el-Horasânî el-Mervezî

Abdullah b. el-Mübârek'in önde gelen arkadaşlarından ve öğrencilerinden idi. Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni ve İbn Ebî Şeybe gibi kimselere ders vermiştir. Hadis ilminde "sika" kabul edilen Ebû Yamer, Merv'de vefât etmiştir.³⁹²

89. Hâtim b. Siyâh el-Mervezî

Abdurrazzak'ın talebesi ve Tirmizî'nin hocasıdır.³⁹³

90. Ebû Abdillâh Muhammed b. Mekkî b. İsa el-Mervezî

Abdullah b. el-Mübârek'in talebesi, Ahmed b. Seyyâr ve Ebû Davûd'un hocasıdır.³⁹⁴

91. Ebû Sehl Yahya b. Abdillâh b. Ziyâd b. Şeddâd b. Hakan el-Belhî el-Mervezî

Aslen Belh'li olan Yahya, Abdullah b. el-Mübârek'in talebesi ve Buhârî'nin hocasıdır.³⁹⁵

³⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 204; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 289; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 376.

³⁹⁰ A.g.e., III, 602.

³⁹¹ A.g.e., IV, 127.

³⁹² İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 379; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 313; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 291; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 357.

³⁹³ İbn Hacer, *Tehizbu't-Tehzîb*, II, 112.

³⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 91.

³⁹⁵ İbn Hacer, *Tehizbu't-Tehzîb*, XI, 209.

92. Hasan b. Muhammed b. Cemil el-Mervezî

Aslen Mervli olup daha sonraları İsfahan'a gitmiştir. Abdullah b. el-Mübârek'in arkadaşlarındandır. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "müstakîmu'l-hadîs" değerlendirmesi yapılmıştır.³⁹⁶

93. Ebû Abdillâh Vehb b. Zem'a et-Temîmî el-Mervezî

Aslen Temîm kabilesine mensup olup Merv'de yaşamıştır. O, öğrenimi sırasında Abdullah b. el-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân b. Abdülmelik el-Mervezî gibi hocalardan ders almıştır. Kendisinden ise Buhârî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk, Ahmed b. Abde el-Amûkî gibi şahıslar ders almışlar. Ayrıca Müslim, Tirmizî ve Nesâî gibi hadisçilerin de kendisinden nakilleri vardır.³⁹⁷

94. Ebû'l-Husayn Hâlid b. Sâlih el-Mervezî

Aslen Merv'li olup Cürcân kâdılığı yapmıştır. Merv tarihine dair bilgileri topladığına dair rivâyetler bulunmaktadır.³⁹⁸

95. Ebû Süleyman Ahmed b. Süleyman b. Ebî Tayyib el-Mervezî

Aslen Bağdat'lı olup bir müddet Merv'de yaşamıştır. Daha sonra Buhâra'da bürokratik görevlerde bulunmuş, nihayet Rey'e taşınmıştır. Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. el-Mübârek gibi kimselerden ders almış, Buhârî, Muhammed b. Yahya gibi âlimlere hadis nakletmiştir. Hakkında "zayıf", zayıftır, hadisleri yazılabilir", "sadûk" gibi değerlendirmeler yapılmıştır.³⁹⁹

96. Cürmüz b. Ubeydullah el-Gazakî

Merv yakınlarında bulunan Gazak köyüne mensuptur. Ebû Tümeyle, Ebû Nuaym gibi hocalardan ders almıştır. Hadis ilmi açısından "zayıf" bir ravi olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ İsfahânî, *Tabakatu'l-Muhaddisin Bi-İsfahân*, II, 146.

³⁹⁷ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 169; Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 28; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 228.

³⁹⁸ Cürcânî, *Târîhu Cürcân*, I, 483.

³⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 52; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 173; Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl*, I, 239; Eren, a.g.e., 93. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 97;

⁴⁰⁰ İbn Makûlâ, *el-İkmâl*, VI, 320.

97. Şurâhîl b. Ubeydullah el-Basrî el-Mervezî

Aslen Basralı olup Merv'de yaşamıştır.⁴⁰¹ Habbân b. Musa'nın (233/848) hocasıdır.

98. İbrahim b. Câbir b. Abdirrahman el-Mervezî

Aslen Mervli olup Bağdat'ta yaşamıştır. Abdurrahman b. Harun el-Gassânî'nin talebesi ve Abdullah b. Ahmed b Hanbel'in hocasıdır. Hadis ilminde "sika" olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰²

99. Ebû İshâk İbrahim b. Mihrân b. Rüstem el-Mervezî

Aslen Mervli olan İbrahim, hadis müzâkeresi için Bağdat'a gitmiş, Leys b. Sa'd ve Şerîk b. Abdillâh el-Kûfî'den ders almış, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Musa b. Harun gibi isimlere hadis nakletmiştir.⁴⁰³

100. Ali b. Abdillâh b. Râşid el-Âmirî el-Basrî

Aslen Merv'li olup Rey'de yaşamıştır. Abdülkerim b. Ebî Umeyye'nin talebesi ve Abdullah b. el-Mübârek'in hocasıdır.⁴⁰⁴

101. Nasr b. Hâcib el-Kuraşî el-Horasânî

Bu şahıs Yahya b. Nasr'ın babası olup Merv'de yaşamıştır. Hadis ilmi açısından "sadûk", "Bir beis yok", "sika" gibi ifadeler kullanılmıştır.⁴⁰⁵

102. Esved b. Hafs el-Mervezî⁴⁰⁶

103. Süfyân b. Hişâm el-Mervezî⁴⁰⁷

104. Ahmed b. Eyyûb es-Semerkandî⁴⁰⁸

105. Ebû Ali Muhammed b. Ali b. İsmail el-Arec es-Sukkerî⁴⁰⁹

⁴⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 272.

⁴⁰² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 52.

⁴⁰³ A.g.e., VI, 182.

⁴⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 193.

⁴⁰⁵ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 103; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 466; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, VII, 20; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 152.

⁴⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 130.

⁴⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 232; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 229; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, III, 249; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 55.

⁴⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 4.

106. Temîm b. Abdülmümin el-Mervezî⁴¹⁰
107. Abdülhamid b. Habîb el-Cerâyî⁴¹¹
108. Esbağ b. Alkame b. Ali⁴¹²
109. Sadaka b. Müslim⁴¹³
110. Ahmed b. Hâlid el-Mervezî⁴¹⁴
111. Saîd b. Mesûd el-Mervezî⁴¹⁵
112. Bekr b. İsa el-Mervezî⁴¹⁶
113. Ammâr b. Nusayr el-Mervezî⁴¹⁷
114. Ali b. Hasan ed-Darikânî⁴¹⁸
115. Hasan b. Hammâd b. Hurman el-Mervezî el-Attâr⁴¹⁹
116. Ebû Hafs Amr b. Sâlih es-Sâiğ el-Mervezî⁴²⁰
117. Fedâle el-Mervezî⁴²¹, 118. Hâtim b. İbrahim el-Hilâl el-Hillâl el-Mervezî⁴²²
119. Sehl b. Abdillâh el-Mervezî⁴²³
120. Sehl b. Ali el-Mervezî⁴²⁴
121. Muhammed b. Hakan b. Musa el-Mervezî⁴²⁵
122. Muharriz b. Hasan el-Mervezî⁴²⁶

⁴⁰⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 70.

⁴¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 156.

⁴¹¹ Yâkût, *Büldân*, II, 131.

⁴¹² Yâkût, *Büldân*, II, 170.

⁴¹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 320.

⁴¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 13.

⁴¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 271; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, I, 95.

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân* II, 56.

⁴¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 518.

⁴¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 463.

⁴¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 175; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 238.

⁴²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 486.

⁴²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VII, 79.

⁴²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 261.

⁴²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 201.

⁴²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât* VIII, 290; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 203.

⁴²⁵ A.g.e., VII, 248.

123. Ahmed b. Abdûye el-Mervezî⁴²⁷
124. Eslem b. Seleme el-Mervezî⁴²⁸
125. Abdullah b. Nâsîh el-Mervezî⁴²⁹
126. Ahmed b. Attâb el-Beykıyânî el-Mervezî⁴³⁰
127. Ebû Abdillâh İsrail b. Hâtîm el-Mervezî⁴³¹
128. Müslîm b. Ebî Hafîs el-Mervezî⁴³²
129. Ahmed b. Zübeyr el-Mervezî⁴³³
130. Hadır b. Âdem el-Mervezî⁴³⁴
131. Muhammed b. Davûd⁴³⁵
132. Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Abdillâh b. Hâkîm el-Firyabânî el-Mervezî⁴³⁶
133. Ebû'l-Hasan İmâre b. Attâb el-Bâlâyî⁴³⁷
134. Ahmed b. İsa el-Cemmâl el-Mervezî er-Rezîkî⁴³⁸
135. Furât b. Nadr el-Kurayşîye⁴³⁹
136. Ebû Zekerîya Hayye b. Abdillâh el-Mervezî⁴⁴⁰
137. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Musa el-Berrâd el-Mervezî⁴⁴¹
138. Ali b. Mihrân el-Mervezî⁴⁴²

⁴²⁶ A.g.e., VIII, 326.

⁴²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât.*, VIII, 5.

⁴²⁸ A.g.e., VIII, 135.

⁴²⁹ A.g.e., VIII, 355.

⁴³⁰ Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 489; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 220.

⁴³¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 331; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 385.

⁴³² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 157.

⁴³³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 51; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 11.

⁴³⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 319; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, II, 184.

⁴³⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 91.

⁴³⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrukin*, I, 78.

⁴³⁷ Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 320.

⁴³⁸ Yâkût. *Büldân*, III, 42; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 60.

⁴³⁹ Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 56.

⁴⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 216.

⁴⁴¹ A.g.e., VIII, 29.

⁴⁴² A.g.e., VIII, 458.

139. Ebû Tümeyle Muhammed b. Abdurabbih b. Süleyman el-Mervezî⁴⁴³
140. Ebû Abdirrahman Ahmed b. Musab el-Hecimî⁴⁴⁴
141. Ezher b. Hâtim el-Mervezî⁴⁴⁵
142. Bişr b. Yahya el-Mervezî⁴⁴⁶
143. Ebû Abdirrahman Husayn b. el-Musennâ b. Abdülkerim b. Râşid el-Mervezî el-Buşenci⁴⁴⁷
144. Ebû Zekeriya Yahya b. İshâk el-Kaşgari⁴⁴⁸
145. İsmail b. Hâlid b. Süleyman el-Mervezî⁴⁴⁹
146. Ahmed b. Abdurrahman b. el-Munzir el-Kâzî⁴⁵⁰
147. Muhammed b. Abs el-Mervezî⁴⁵¹
148. Ebû Yahya Eksem b. Muhammed el-Mervezî⁴⁵²
149. Ebû Esmâ Seleme b. Dabb el-Atekî el-Mervezî⁴⁵³
150. Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el-Leysî el-Belhi⁴⁵⁴
151. Ömer b. Hurmuz el-Mervezî⁴⁵⁵
152. Hasan b. Muhammed el-Mervezî⁴⁵⁶
153. Belc b. Ziyâd b. İsa b. Ubeyd el-Mervezî⁴⁵⁷

⁴⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 107; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 244; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 375.

⁴⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 76; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 37; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, I, 302; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 311, VII, 76.

⁴⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 315.

⁴⁴⁶ A.g.e., II, 370.

⁴⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 197; Yâkût, *Büldân*, I, 513.

⁴⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 258; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 98.

⁴⁴⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 272.

⁴⁵⁰ Yâkût, *Büldân*, IV, 430.

⁴⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 51.

⁴⁵² A.g.e., II, 340.

⁴⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 396; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 166.

⁴⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 168; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 271.

⁴⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 141.

⁴⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 175.

⁴⁵⁷ A.g.e., VIII, 153.

154. Ebû Abdurrahman Şebîb b. el-Fadl el-Mervezî⁴⁵⁸
155. Cermuz b. Abdillâh el-Garkî⁴⁵⁹
156. Ebû İbrahim İshâk b. İbrahim b. Nasr es-Sadî el-Buhârî⁴⁶⁰
157. Ebû Feyd Mürrec b. Amr es-Sedûsî el-Basrî⁴⁶¹
158. Avn b. Yezîd el-Mervezî⁴⁶²
159. İbrahim b. Musa el-Mervezî⁴⁶³
160. Huzeyme b. Mâhân el-Mervezî⁴⁶⁴
161. Ali b. İbrahim b. Abdurrahman eş-Şâbâyî⁴⁶⁵
162. Abbâs b. Musab b. Bişr el-Mervezî⁴⁶⁶
163. Ebû Seleme Muğîra b. Müslim el-Kaslemî es-Serrâc el-Medâinî⁴⁶⁷
164. Ebû İsme Sad b. Muâz el-Mervezî⁴⁶⁸.

C. III. Asır (Tebe-i Tâbiûn Tabakası)

1. Ebû Süleyman Seleme b. Süleyman el-Mervezî (203/819)

Ebû Eyyûb el-Müeddîb olarak da bilinen Seleme b. Süleyman, Abdullah b. el-Mübârek ve Ebû Hamza es-Sukkerî'nin talebesi Buhârî, Müslim ve İshâk b. Râhûye gibi hadis ilminin önde gelen simalarının ise hocasıdır. Hadis rivâyet ehliyeti ile ilgili olarak "sika" ve "hâfız" gibi değerlendirmeler yapılmaktadır.⁴⁶⁹

⁴⁵⁸ A.g.e., VIII, 311.

⁴⁵⁹ Yâkût, *Buldân*, IV, 195.

⁴⁶⁰ *el-İkmâl Li'l-Husayni*, I, 373.

⁴⁶¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 258.

⁴⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 516.

⁴⁶³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 172, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 116, *el-İsâbe*, I, 60.

⁴⁶⁴ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 440; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, II, 397.

⁴⁶⁵ A.g.e., III, 303.

⁴⁶⁶ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VIII, 514.

⁴⁶⁷ A.g.e., I, 543.

⁴⁶⁸ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 175.

⁴⁶⁹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 84, *Târîhu's-Sağîr*, II, 300; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 163.

2. Ebû'l-Hasan en-Nadr b. Şumeyl b. Harşe el-Mâzenî en-Nahvî el-Basrî el-Mervezî (122-204/739-820)

Nadr b. Şumeyl aslen Basralı olup yaklaşık 122/739 senesinde Merverud'da dünyaya gelmiştir. 6-8 yaşlarında iken Ebû Müslim isyanı sebebiyle babası ile Basra'ya göç etmiştir. Daha sonra Merv'e gelmiş ve orada kadılık görevinde bulunmuştur. Merv ve çevrelerinde hadis ilminin gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. Kaynaklarda "Merv şeyhi ve muhaddisi", "Merv ve Horasan'da sünneti yayan ilk kimse", "Arapça ve hadisin imâmı"⁴⁷⁰ gibi ifadelerle tavsif edilmiştir.

Garîbu'l-hadîs konusunda ilk musannif olarak da addedilen Nadr b. Şümeyl tahsili boyunca Hişâm b. Urve, Saîd b. Ebî Arûbe, Hammâd b. Seleme, Şu'be gibi hocalardan ders almıştır. Özellikle Şu'be'den, hadisleri yazı yoluyla aldığına vurgu yapılmaktadır.⁴⁷¹ Kendisinden ise İshâk b. Râhûye, Racâ' b. Mürçi, Abde b. Abdurrahim el-Mervezî, Muhammed b. Mukâtil, Mahmûd b. Gaylân gibi pek çok isim nakilde bulunmuştur.

Hadis rivâyetinde "sika" bulunan ve "hadis taraftarı" olarak tanıtılan Nadr b. Şümeyl'in çeşitli eserleri vardır.⁴⁷² Bunlardan bazıları şunlardır: *Kitâbu Garîbi'l-Hadîs, el-Medhal ilâ Kitâbi'l-'ayn, Garîbu'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Me'ânî, Kitâbu'l-Mesâdir, Halku'l-Feres, Kitâbu'l-Cim, Kitâbu's-Şems ve'l-Kamer, Kitâbu's-Silâh, Kitâbu't-Terğîb, el-Envâ', Kitâbu's-Syfât, Kitâbu'l-Vuhûş.*⁴⁷³

3. Ebû'l-Husayn Zeyd b. Habbâb b. Reyyân er-Rabbânî el-Akelî el-Horasânî el-Kûfi (130-203/748-719)

Usame b. Zeyd el-Leysî, İkrime b. Ammâr, Süfyân es-Sevrî, Husayn b. Vâkîd gibi hocalardan ders almış, kendisinden ise Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme nakilde

⁴⁷⁰ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 90, *Târîhu's-Sağîr*, II, 302; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 314, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 55; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 411, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 390; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 373; Fuat Sezgin, *GAS*, III, 363.

⁴⁷¹ el-A'zamî, a.g.e., s. 148.

⁴⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 477.

⁴⁷³ Sezgin, Fuat, *Gas* III, 363, VIII, 58-59.

bulunmuştur. Hadis rivâyet ile ilgili olarak “bir beis yok”⁴⁷⁴ değerlendirmesi yapılmıştır.

4. Ebû Abdillah Muhammed b.el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybanî

132/749 yılında Vast'ta doğdu, Kûfe'de büyüdü. Ondört yaşında Ebû Hanife'nin derslerine katıldı. Ebû Hanife'nin önde gelen talebelerinden idi. Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Abdullah b. el-Mübârek'ten ders aldı. 180/796 yılında Harun er-Reşîd onu Rakka kadılığına getirdi. 189/805 yılında Merv'e kadı oldu. Pek çok talebe yetiştirdi ve eserler yazdı.⁴⁷⁵

5. Ebû Abdillah Muâz b. Esed b. Ebî Şecere el-Mervezî (209/825)

Muâz b. Esed Merv'li olup Basra'da yaşamıştır. Tahsilini Abdullah b. el-Mübârek, Fudayl b. İyad, Fadl b. Musa gibi hocalardan almış, kendisinden de Buhârî, Ebû Zur'a, Ahmed b. Hanbel gibi önemli isimler nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyetinde “sika” bulunmuştur.⁴⁷⁶

6. Ebû Vehb Muhammed b. Müzâhim el-Âmirî el-Mervezî (209 veya 211/825 veya 827)

Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. el-Mübârek, Abdülaziz b. Ebî Remze ve Mukâtil b. Hayyan'dan ilim almış, kendisinden ise İshâk b. Râhûye, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk gibi isimler nakilde bulunmuştur. Hakkında “sadûk” ve “sika” gibi değerlendirmeler yapılmıştır.⁴⁷⁷

7. Ebû Sâlih Süleyman b. Sâlih Selmûye el-Mervezî (210'dan önce/826)

Selmuye olarak tanınan bu zat Süleyman b. Davûd olarak da isimlendirilir. Abdullah b. el-Mübârek, Evs b. Abdillah b. Büreyde ve Fudayl b. İyâd gibi hocalardan ilim

⁴⁷⁴ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, IX, 394.

⁴⁷⁵ Kureşî, III 122-127; *İA.*, XI, 450; Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukûkî İslâmiyye Kamusu*, İst 1967, I, 392.

⁴⁷⁶ Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, XIII, 134; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 250; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 178.

⁴⁷⁷ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 228; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 90; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 58; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, VI, 330; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 388; XII, 301; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebîr*, VII, 377.

almış, kendisinden de İshâk b. Râhûye, Abdülaziz b. Ebî Remze gibi talebeler hadis nakletmiştir. *Futûhu'l-Horasân* isimli bir eseri vardır.⁴⁷⁸

8. Ebû Bekr İbrahim b. Rüstem el-Mervezî (210-211/826-827)

Aslen Kirmân'lıdır. Babası veya dedesi Merv'e taşınmış ve Debbağın kasabasında yaşamıştır. İbrahim b. Rüstem ilk başlarda hadis taraftarı idi. Ancak daha sonra Mürciî görüşleri benimsemiştir. Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme gibi kimselerden ders almış ve Ahmed b. Hanbel'e hocalık yapmıştır. Nisâbur'da vefât etmiştir. *Nevâdir fi'l-Furû'* adlı eseri vardır.⁴⁷⁹

9. Ebû'l-Husayn Ali b. Husayn b. Vâkıd el-Kuraşî el-Mervezî (211/827)

Ebû'l-Husayn ilmî birikimini başta babası Husayn b. Vâkıd olmak üzere Hişâm b. Sad, Ebû Hamza es-Sukkerî gibi çeşitli ulemâdan almıştır. Kendisinden ise Mahmûd b. Gaylân, Ebû'd-Derda b. Munîb gibi talebeler nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "za'ifu'l-hadîs", "bir beis yok" gibi değerlendirmeler yapılmıştır.⁴⁸⁰

10. Ebû'l-Hasan Ammâr b. Abdülcebbâr el-Mervezî (211/827)

Bu zat Merv'li olup Verka, Şube ve Mübârek b. Fedâle gibi hocalardan ders almıştır.⁴⁸¹

11. Ebû Muâz Fadl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî (211/827)

İbnü'l-Mübârek'in öğrencisidir. Merv'de dünyaya gelmiş ve orada vefât etmiştir. Ebû Muâz'ın *Garîbu'l-Hadîs* ve *Kitâbu'l-Kırâat* gibi eserleri vardır.⁴⁸²

12. Ebû'l-Vezîr Muhammed A'yun el-Mervezî (213/829)

Abdullah b. el-Mübârek'in mevlâsıdır. Tahsilini İbnü'l-Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Fudayl b. İyâd gibi kimselerden almış, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye ve Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye nakilde bulunmuştur.⁴⁸³

⁴⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 124; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XII, 366.

⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 57; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, VI, 72.

⁴⁸⁰ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidal*, V, 151; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 311.

⁴⁸¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 518.

⁴⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 5; Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 449; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 61.

⁴⁸³ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 41.

13. Ebû Ravh Hâtim b. Yusuf b. Hâlid el-Cellâb el-Mervezî (213/829)

Hâtim b. 'Alâ olarak da isimlendirilir. İbnü'l-Mübârek ve Fudayl b. İyâd gibi hocalardan ders almıştır.⁴⁸⁴

14. Ebû Ali Husayn b. Muhammed b. Behrâm et-Temîmî el-Mervezî (213-214/829-830)

Aslen Merv'li olup Temîm kabilesine mensuptur ve Bağdat'a taşınmıştır. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, İbn Ebî Şeybe gibi zatlara ders vermiştir.⁴⁸⁵

15. Ebû Abdirrahman Ali b. Hasan b. Şakîk el-Abdî el-Mervezî (137-215/755-831)

Aslen Basralı olup Kays kabilesine mensuptur. Merv'e taşınmış ve orada vefât etmiştir. İbnü'l-Mübârek, Husayn b. Vâkid, Ebû Hamza es-Sukkerî gibi kimselerden ilim almış, kendisinden ise Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Seyyâr gibi talebelere ders vermiştir.⁴⁸⁶

16. Ebû Abdirrahman Ali b. İbrahim el-Bunânî el-Mervezî (215/831)

İbnü'l-Mübârek'in talebesi ve dostu, Ahmed b. Hanbel'in hocasıdır.⁴⁸⁷

17. Ebû'l-'Alâ Hasan b. Sevvâr el-Horasânî el-Begavî el-Mervezî (217/833)

Musa b. Ali, İsmail b. Ayyâş, İkrime b. Ammâr gibi kimselerden ders almış, Ahmed b. Hanbel, İsmail et-Tirmizî, Ebû Kudâme es-Serahsî isimlere hadis nakletmiştir. Hakkında "sika" ve "sadûk" gibi müspet değerlendirmeler yapılmıştır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 211; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 114.

⁴⁸⁵ Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 164; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 316; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 185.

⁴⁸⁶ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 370; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 460; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kubrâ*, VII, 376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 180; Eren, a.g.e., s. 146.

⁴⁸⁷ Yâkût, *Mu'cemu'l-Bulban*, I, 497; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 89; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, XI, 335.

⁴⁸⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 198, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 245; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, II, 241; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, VII, 318.

18. Ebû'l-Hasan Âdem b. Ebî İyâs el-Mervezî el-Askalânî (132-220/750-836)

Aslen Merv'lidir. Bağdat'ta doğmuştur. Buhârî, Ebû Hâtim gibi kimselere ders vermiştir. Kendisine nispet edilen bazı eserleri şunlardır: *el-Hadis, Kitâbu Savâbi'l-A'mâl, Kitâbu'l-İlm, Tefsîru'l-Kur'ân*.⁴⁸⁹

19. Ebû Ravvâd Abdullah b. Osman b. Abdân el-Mervezî (220/836)

Aslen Basra'li olup lakabı Abdân, künyesi ise Ebû Abdirrahman veya Ebû Ravvâd el-Ezdî'dir. Abdullah b. el-Mübârek ve Ebû Hamza es-Sukkerî'den ilim almış, kendisinden de başta Buhârî olmak üzere çeşitli hadisçiler rivâyette bulunmuştur.⁴⁹⁰

20. Ebû Muhammed Bişr b. Muhammed es-Sahtiyânî el-Mervezî (224/838)

Bişr b. Muhammed Abdullah b. el-Mübârek, Fadl b. Musa, Ebû Tümeyle, Mis'ar b. Kidâm (155/772) gibi ulemâdan ders almıştır. Özellikle Mis'ar b. Kidâm'dan, yazılı olarak rivâyet ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁹¹ Kendisinden ise Buhârî, Ahmed b. Seyyâr hadis nakletmiştir.⁴⁹²

21. Ebû'l-Hasan Muhammed b. Mukâtil el-Mervezî el-Kîsâî (226/840)

Abdullah b. el-Mübârek, Abdülaziz ed-Derâverdî, Nadr b. Şumeyl gibi hocalardan ders almış, kendisinden de Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "sadûk", "mutkın", "sika" gibi değerlendirmeler yapılmış olan Muhammed b. Mukatil'in "*Müsned*" sahibi olduğu belirtilmektedir.⁴⁹³

22. Ebû Nasr Bişr b. Hâris b. Abdirrahman b. Atâ el-Mervezî (227/841)

Aslen Merv'li olup Bağdat'ta yaşamıştır. İbnü'l-Mübârek, Fudayl b. İyâd, Mâlik, Abdurrahman b. Mehdî gibi hadis ulemâsından ders almış, kendisinden de Ahmed

⁴⁸⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 409; Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, İstanbul 1967, I, 442; Köprülü, Fuat, *GAS*, I, 105; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 490.

⁴⁹⁰ Dârekutnî, *Zikru Esmâ et-Tabiîn ve Min Ba'dahüm*, Beyrut 1985, I, 207; İbn Adiy, *Men Rava Anhüm el-Buhârî fi's-Sahih*, I, 142; İsfehânî, *Ricâlu Müslim*, I, 376; Kelebâzî, *Ricalu Sahihî el-Buhârî*, I, 418; Eren, a.g.e., 131.

⁴⁹¹ A'zamî, a.g.e., s. 134.

⁴⁹² Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 84; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 144; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 457; Eren, a.g.e., s. 108.

⁴⁹³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 414; *Târîhu Bağdâd*, III, 276; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 242; Eren, a.g.e., s. 172.

b. Hanbel, İbrahim b. Harb nakilde bulunmuştur. “*Kitâbu’t-Tasavvuf*” isimli bir eserinin olduğu belirtilmektedir.⁴⁹⁴

23. Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şube el-Mervezî et-Talekânî el-Belhî (137-227/755-841)

Ebeveyn cihetiyle Merv’lidir. Cüzcân’da dünyaya gelmiştir. Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Ebû Avane gibi hocalardan ders almış, kendisinden ise Müslim, Zühlî, Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel gibi hadis ilminin en meşhur isimleri ilim tahsil etmiştir. İmam Mâlik’ten *Muvatta*’ı rivâyet etmiştir. Mekke’de vefât eden Saîd b. Mansûr’un eserlerinden bazıları şunlardır: *es-Sünen*, *Ehâdisu’l-Avâlî*, *Kitâbu’t-Tefsîr*, *Cüz’ü Tesmiyetü mâ İntehâ ‘an Süleyman b. Muhammed*, *Kitâbu’z-Zühd*, *Kitâbu’l-Ferâid*.⁴⁹⁵

24. Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî (228/842)

Aslen Merv’li olup Mısır’da yaşamıştır. İbnü’l-Mübârek, İbn Uyeyne, Fadl b. Musa gibi hocalardan ders almış, kendisinden de Buhârî, Yahya b. Maîn, Dârimî, Ebû Hâtim hadis nakletmiştir.

“*Müsned*” türü eserlerin ilk musanniflerinden sayılır.⁴⁹⁶ Hadis ilmindeki yeri ile ilgili değerlendirmeler muhtelifdir. Nitekim “sika” diyenler yanında “zayıf” ve “hadis konusunda zayıf” şeklinde değerlendirenler de vardır. *el-Müsned* ve *Kitâbu’l-Fiten ve’l-Melâhim* isimli eserleri vardır.⁴⁹⁷

25. Ebû Muhammed Racâ b. Mürcî b. Râfî’ el-Gıfârî el-Mervezî (229/843)

“Semerkandî” nisbesiyle de anılmakla birlikte Ebû Muhammed, genelde Merv’e nispet edilmiştir. Bununla birlikte Bağdat’ta ikâmet etmiştir. Nadr b. Şumeyl’den ilim

⁴⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 444-45; GAS, I, 683; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 143; *DİA.*, VI, 221-22; Zehebî, *Siyer*, X, 469-77; İbn İmâd, *Şezerât*, II, 460; İA. I, 656; Attar, a.g.e., s. 172.

⁴⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 90; Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, II, 416; Dehlevî, *Butsan*, s. 96; GAS I, 104; Buhârî, *Târîhu’l-Kebîr*, III, 516; Kettânî, *Risaletu Mustedrefe*, s. 34.

⁴⁹⁶ Kettânî, *Risaletu Mustedrefe*, s. 49.

⁴⁹⁷ İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübra*, VII, 519; GAS, I, 104; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 458; Zehebî, *Mîzân*, IV, 269; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 219.

tahsil etmiş, kendisinden de Ebû Davûd, İbn Mâce Husayn el-Mehâmîlî ve İbn Ebî'd-Dünyâ gibi talebeler ders almıştır. *es-Sünen* isimli eseri vardır.⁴⁹⁸

26. Ebû Yâsir Ammâr b. Nasr el-Horasânî el-Mervezî (229/843)

Bu zat aslen Merv'li olup Bağdat'a taşınmış ve orada vefât etmiştir. İbnü'l-Mübârek, Vekî b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne gibi hocalardan ders almış, kendisinden ise Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Bekr b. Ebî Dünya gibi ulemâ ilim tahsil etmiştir.⁴⁹⁹

27. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâtim b. Meymûn es-Semîn el-Mervezî el-Bağdadî (235/849)

Muhammed b. Hâtim'in *Tefsîru'l-Kur'ân* isimli bir eserinden bahsedilmektedir.⁵⁰⁰

28. Ebû'l-Hâris Süreyc b. Yunus el-Mervezî (235 veya 230/848)

Bağdat'ta yaşamış olup muhaddis, müfessir fâkih olarak vasıflandırılmıştır. Mutlak müctehid olduğu ve bir mezhep tesis ettiği ifade edilmektedir.⁵⁰¹ Birçok meşhur muhaddis kendisinden ders almıştır. Bunlar arasında en önemlileri Buhârî, Müslim ve Nesaî'dir. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak "sadûk", "bir beis yok" gibi değerlendirmeler yapılmıştır. *es-Sünen fi'l-Fıkh, et-Tefsîr, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, el-Kırâat, et-Târîh* gibi eserleri vardır.⁵⁰²

29. Ebû Yakub İshâk b. İbrahim b. Mahled b. İbrahim b. Matar et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî en-Nisabûrî (161-238/778-853)

İshâk b. Râhûye ismiyle meşhur olan bu zat Merv'de dünyaya gelmiş olup daha sonra Nisabur'a taşınmıştır. Hadis, tefsir ve fıkıh âlimidir. Devrinin önde gelen alimlerinden ders almış, başta Buhârî, Müslim, Nesaî, Ebû Davûd, Tirmizî gibi hadis ilminin en önemli isimlerine hadis rivâyet etmiştir. Bu büyük âlimin *Kitâbu'l-Müsned, Kitâbu'l-*

⁴⁹⁸ Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 243; *Mu'cem el-Müellifin*, IV, 152.

⁴⁹⁹ Zehebî, *Mîzân*, V, 206; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 314.

⁵⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 359; Zehebî, *Siyer*, XI, 450-51; Buhârî, *T. Kebîr*, I, 70; *T. Sağır*, II, 366; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 237.

⁵⁰¹ Karaman, a.g.e., s. 238.

⁵⁰² Zehebî, *Siyer*, XI, 146-147; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 457; Buhârî, *Târîhu Kebîr*, IV, 205; *Târîhu's-Sağır*, II, 365; İbn Ebî hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 305.

Mesâil, Kitâbu't-Tefsîr, es-Sünen, el-Câm'iu'l-Kebir, el-Câmi'u's-Sağîr, el-Musannef, Kitâbu'l-İlm gibi kitapları vardır.⁵⁰³

30. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed ez-Zühfî eş-Şeybânî el-Mervezî el-Bağdâdî (164-241/780-855)

Bağdat'ta dünyaya gelen Ahmed b. Hanbel aslen Merv'in Râzîk köyündendir. Devrinin en önemli ilim adamlarından ders almış, kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Davûd gibi birçok meşhur muhaddis hadis nakletmiştir. 241/855 yılında Bağdad'da vefat etmiştir.⁵⁰⁴

Hadis ilminin en önemli isimlerinden biri olan Ahmed b. Hanbel'in çeşitli eserleri⁵⁰⁵ vardır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *el-Müsned, Tefsîru'l-Kur'ân, Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân, Cevâbâtü'l-Kur'ân, er-Redd 'alâ men İdde'ât Tenâkuza fi'l-Kur'ân, el-Mukaddem ve'l-Muahhar min Kitâbillah, Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl, Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Künâ, Hadîsu Şu'be, Taâtü'r-Rasûl, Kitâbu'z-Zühd, Kitâbu's-Sünne, Fedâilu's-Sahâbe, Kitâbu'l-Îmân, Kitâbu's-Salât ve mâ Yelzemu fihâ, Kitâbu'l-Menâsik, el-Akîde, Muhtasar fî Usûli'd-Dîn, Kitâbu'l-Mesâil, Kitâbu'l-Eşribe, Kitâbu Ahkâmi'n-Nisâ, Kitâbu't-Teraccul, Kitâbu Ehli'l-Milel ve'r-Ridde ve'z-Zenâdîka ve Târîki's-Salâti ve'l-Ferâid ve Nahvi zâlik, Kitâbu'l-Verâ ve'l-Îmân, Kitâbu'l-İrcâ', Kitâbu'l-Târîh, Kitâbu'l-Ferâid, Kitâbu Fedâili 'Ali, Kitâbu'r-Redd 'alâ'z-Zenâdîkâ ve'l-Cehmiye, Müsnedu Ehli'l-Beyt.*

31. Ebû'l-Hasan Ali b. Hucr b. İyâs b. Mukâtil es-Sadî el-Mervezî (154-244/771-858)

Bağdat'ta dünyaya gelmiş, 33 yaşlarında Merv'e taşınmış ve orada vefât etmiştir. Abdullah b. el-Mübârek, İbn Uyeyne, Yezîd b. Harun gibi kimselerden ders almış, kendisinden de Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî gibi meşhur hadisçiler ilim tahsil etmiş-

⁵⁰³ Zehebî, *Siyer*, XI, 358-383, *Mîzân*, I, 182-83, *Tezkire*, II, 433-35; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 216-219; Buhârî, *Târîhu Kebîr*, I, 379-80, *T. Sağîr*, II, 368; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 115-16; Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, I, 442; GAS, I, 110; *DİA.*, XX, 241; Kettânî, *Risaletu Mustedrefe*, s. 65.

⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 72-76; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, IX, 163; Buhârî, *T. Sağîr*, II, 375; Zehebî, *Siyer*, XI, 179; Kayserânî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, I, 189; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 18; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, IV, 412; Yâkût, *Büldân*, III, 42; *Risaletu Mustedrefe*, s. 18-19.

⁵⁰⁵ Eser isimlerini Sandıkçı'nın a.g.e., s. 256-57'den naklen alınmıştır.

tir. Hadis rivâyet ehliyeti ile ilgili olarak “sika”, “sadûk”, “hâfız” gibi değerlendirmeler yapılmıştır.⁵⁰⁶ *Ahkâmu'l-Kur'ân, el-Fevâid fi'l-Hadîs* ve *Müsned* gibi eserleri vardır.⁵⁰⁷

32. Ebû Abdillah Husayn b. Hasan b. Harb es-Sülemî el-Mervezî (246/861)

Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla isimli bir eserinden bahsedilir.⁵⁰⁸

33. Ebû Yakub İshâk b. Mansûr b. Behrâm el-Kevsec el-Mervezî (251/862)

Merv'de dünyaya gelmiş, Süfyân b. Uyeyne, Vekî b. Cerrâh, Nadr b. Şumeyl gibi ulemâdan ders almıştır. Kendisinden de Buhârî, Müslim ve Ebû Davud gibi önemli hadisçiler nakilde bulunmuştur. Hakkında, “sika” değerlendirmesi yapılan İshak b. Mansûr'un *el-Müsned, Mesâilu Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*⁵⁰⁹ gibi eserleri vardır.

34. Ebû Davud Süleyman b. Mabed es-Sincî el-Mervezî (257/868)

Muhaddis, tarihçi, nahivci, şâir ve edebiyatçı olarak vasıflandırılan Süleyman b. Mabed'in tarihe dair bir eseri vardır.⁵¹⁰

35. Ahmed b. Seyyâr b. Eyyûb Ebû Hasan el-Mervezî (268/869)

Tahsilini Abdullah b. Osman, İshâk b. Râhûye gibi hocalardan almış, kendisinden de Nesâî ve Buhârî gibi hadisçiler nakilde bulunmuştur. Hadis rivâyeti ile ilgili olarak “sika” ve “huccet” gibi değerlendirmeler yapılan Ahmed b. Seyyâr'ın *Târîhu Merv ve Futûhu Horasân* gibi eserleri vardır.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Zehebî, *Siyer*, XI, 507-513, *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 450; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 293-94, *Lisân*, II, 181; Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I,20; GAS, I, 95; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, İst. 1956, s. 33, 229; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 416-18; *DİA.*, II, 399.

⁵⁰⁷ Uğur Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 203.

⁵⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 49; Zehebî, *Siyer*, XII, 190-91; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 334; *Şezerât*, II, 111,

⁵⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, XII, 258-60; *T. Kebîr*, I, 404; *Tehzîb* I, 250; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 234; *Şezerât*, II, 123; GAS, I, 509; Eren, a.g.e., s. 103.

⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 147; Yâkût, *Büldân*, III, 264.

⁵¹¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 609-11; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 53; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 35-36; *Şezerât*, II, 154.

**36. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Haccâc el-Mervezî el-Bağdâdî
(275/877)**

Aslen Horasanlı olup baba tarafından Harezmlî, anne tarafından Mervlidir. Ahmed b. Hanbel, Süreyc b. Yunus gibi hocalardan ilim tahsil etmiştir. Hanbelî fukahâsından olan Ahmed b. Muhammed Bağdad'da vefât etmiştir. *Kitâbu's-Sünen bi Şevâhidi'l-Hadîs* gibi eserleri vardır.⁵¹²

**37. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Yusuf b. Saîd b. Hırâş el-Mervezî
(283/893)**

Şâfiî fukahâsından addedilen Abdurrahman'ın Merv tarihine dair bir kitap tasnifi etiği belirtilmektedir. Ayrıca *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* ve *Mesâlibu's-Şeyhayn* isimli eserleri vardır.⁵¹³

38. Ebû İshâk İbrahim b. İshâk İbrahim b. Beşîr b. Abdillâh b. Deysem el-Harb el-Bağdadî (198-285/814-895)

Aslen Merv'li olup Bağdat'ta Harbiye mahallesinde ikamet etmiş ve oraya nispet edilmiştir. İbrahim'in Merv'deki tüm varlıklarını satarak ilim uğruna harcadığı ifade edilmektedir. Bunun üzerine fakir düşen İbrahim, ölüm döşeginde iken evinde kuru ekmek ile tuzdan başka bir şeyleri olmadığı için ağlayan kızına “*yavrum, fakirlikten mi korkuyorsun!? Şu köşeye bak; orada yazmış olduğum 12.000 cüz kitap var*”. İbrahim'in yazdığı bu kitaplardan bazıları şunlardır: *Garîbu'l-Haîs*, *Müsned*, *Menâsiku'l-Hacc*, *Kitâbu'l-Hedâyâ ve's-Sünneti fihâ*, *Kitâbu Sucûdi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Hammâm ve Âdâbuh*, *Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuh*, *Delâilu'n-Nübüvve*, *Kitâbu'l-Edeb*, *Kitâbu'l-Meğâzî*, *Kitâbu'l-Kudât ve's-Şuhûd*, *Kitâbu Zemmi'l-Gıybet*, *Kitâbu't-Teyemmüm*, *Kitâbu İttibâi'l-Emvât*, *İkrâmu'd-Dayf*.⁵¹⁴

⁵¹² Zehebî, *Tezkire*, II, 633; Yâkût, *Büldân*, V, 112; Şezerât, II, 166; *Fihrist*, I, 321.

⁵¹³ Zehebî, *Siyer*, XIII, 508-510, *Mîzân*, II, 200; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, X, 271; İbn Hacer, *Lisân*, III, 444-451; İbn Ebî Hâtîm, *Şezerât*, II, 184.

⁵¹⁴ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 584; *T. Bağdat*, VI, 27; *Büldân*, II, 237.

39. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî el-Mervezî (213-286/828-897)

Aslen Merv'li olup sonraları Bağdat'a göç etmiştir. İshâk b. Râhûye ve Ebû Hâtim gibi hocalardan ders almıştır. *Kitâbu Ğarîbu'l-Kur'ân, Kitâbu Ğarîbu'l-Hadîs, Kitâbu'l-Ma'ârif, Kitâbu Müşkili'l-Kur'ân, Kitâbu Müşkili'l-Hadîs, Kitâbu Edebi'l-Kâtib, Kitâbu 'Uyûni'l-Ahbâr, Kitâbu Tabakâti's-Şu'arâ', Kitâbu Islâhi'l-Ğalat, Kitâbu'l-Fars, Kitâbu'l-Hecv, Kitâbu'l-Mesâil, Kitâbu 'Ulumi'n-Nübüvve, Kitâbu'l-Meysir, Kitâbu'l-İbl, Kitâbu'l-Vahş, Kitâbu'r-Ru'yâ, Kitâbu'l-Fıkh, Kitâbu Ma'âni's-Şi'r, Kitâbu Câmi'i'n-Nahv, Kitâbu's-Siyâm, Kitâbu'r-Red' ala men Yakûlu bi Halki'l-Kur'ân, Kitâbu İ'râbi'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Kırâ'a, Kitâbu'l-Envâ', Kitâbu't-Tesviye beyne'l-'Arab ve'l-Acem, Kitâbu'l-Eşribe.*⁵¹⁵

41. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sa'îd b. İbrahim el-Kuraşî el-Emevî el-Mervezî (202-292/817-900)

Muhaddis, fakîh ve hâfız olup kadılık görevinde bulunmuştu. Hanefî fakihleri arasında sayılan Ahmed b. Ali'nin *Müsnedu Ebî Bekr es-Sıddîk, Müsnedu Osman b. Affân, Müsnedu 'Âişe, Müsnedu Ebî Hureyre, Kitâbu'l-Cum'a ve Fadliha, Kitâbu'l-Verâ, Kitâbu'l-'İlm* gibi eserleri vardır.⁵¹⁶

43. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sa'îd b. İbrahim el-Emevî el-Mervezî (292/900)

"İmâm", "kadı", "hâfız" şeklinde tavsif edilen Ahmed b. Ali, 200/815'den sonra dünyaya gelmiştir. Aslen Merv'li olup Bağdat'ta yaşamıştır. *Kitâbu'l-'İlm, Müsnedu 'Âişe* ve *Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk* isimli kitapları vardır.⁵¹⁷

44. Kâsım b. Muhammed b. Hâris el-Mervezî el-Berarcânî (292/900)

⁵¹⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 296-302, *Tezkire*, II, 633; *Mizân*, II, 503; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, X, 170-71; İbn Hacer, *Lisân*, III, 357-58; *Şezerât*, II, 269-270; Bahriye Üçok, a.g.e., s. 170.

⁵¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 62; Zehebî, *Tezkire*, II, 663; GAS, I, 162; Brockelman, II, 216.

⁵¹⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 527-28, *Tezkiretü'l-Huffâz*, II, 663-64; *Târîhu'l-Bağdat*, IV, 304-305; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 62; *Risaletu Mustedrefe*, s. 70.

Merv'in Berarcân köyünden olup Ali b. Hasan b. Şakîk (137-215/755-815), Abdân ve Hibbân b. Musa'nın öğrencisidir. Yine Ahmed b. Hanbel'in önde gelen arkadaşı ve öğrencisidir. *Kitâbu'r-Red 'ala'n-Nu'mân* ve *Kitâbu't-Târîh* isimli eserleri vardır.⁵¹⁸

42. Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed b. İsa el-Mervezî (220-293/836-901)

"Abdân" ismiyle meşhur olmuştur. Merv'in Cenucird köyünde dünyaya gelmiştir. Şâfîî fikhını öğrenen Abdullah hakkında "sika", "hâfız" ve "zâhid" gibi değerlendirmeler yapılmıştır. *el-Ma'rife* ve *Kitâbu'l-Muvatta'* isimli eserleri vardır.⁵¹⁹

40. Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî (202-294/817-902)

Babası Merv'li olup daha sonra Bağdat'a taşınmıştır. Sadaka b. Osman, Abdân b. Osman, İshâk b. Râhûye gibi hocalardan ders almıştır. Zamanının en önemli âlimlerinden biridir. *el-Müsned*, *İhtilâfu'l-Fukahâ*, *Kitâbu's-Salât*, *Kitâbu'l-Kasâme*, *Mâ Hâlefle bihi Ebû Hanîfe Aliyyen ve'bne Mes'ûd*, *Kitâbu Ref'il Yedeyn fi's-Salât*, *Kitâbu's-Sıyâm*, *Kıyâmu'l-Leyl* ve *Kıyâmu Ramadân* ve *Kıyâmu'l-Vitr*, *es-Sünne*.⁵²⁰

45. Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm b. Saîd el-Bûşencî (291/904)

Tahsiline Kur'ân ezberleyerek başlayan el-Bûşencî, hadislerdeki ğarib kelimeleri ve anlaşılması güç yerleri açıklamakta büyük mahâret sahibi idi. Ayrıca fikha dair olduğu anlaşılan *Kitâbu'l-Metâ'im* isimli bir eseri vardır.⁵²¹

46. Ebû Yakzân Amr b. Abdülmelik el-Mervezî (205/821)⁵²²

47. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurabbih b. Süleyman el-Mervezî et-Tirkânî (205/821)⁵²³

⁵¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 19; Yâkût, *Büldân*, I, 364; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 120; *el-Ensâb*, I, 305.

⁵¹⁹ Yâkût, *Büldân*, II, 173; Zehebî, *Tezkireü'l-Huffâz*, II, 687; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, XI, 135; Kettânî, *Risaletu Mustedrefe*, s. 126-127.

⁵²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 153; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 489; GAS, I, 198; Brockelmann, II, 323; Zehebî, *Siyer*, XIV, 33-40, *Tezkire*, II, 650-53; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, III, 315-18; Şezerât, II, 216-17; *Risaletu Mustadrefe*, s. 68.

⁵²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 152; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, II, 657, *Siyer*, XIII, 581-89; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 8-10; Kayseranî, *Cem'u Beyne Ricâlu Sahihayn (Buhari ve Müslim)*, Beyrut 1323, II, 455-456, *Şezerât*, II, 205; DİA., Uğur Mücteba, "Bûşencî"md, VI, 476.

⁵²² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 253.

⁵²³ Yâkût, *Büldân*, II, 65.

48. Ebû Muhammed el-Yeşkurî el-Mervezî (129-206/747-822)⁵²⁴
49. Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ebî Remze el-Mervezî (206/822)⁵²⁵
50. Ebû Yahya Abdussamed b. Hassân el-Mervezî (211/827)⁵²⁶
51. Fudayl b. Hassân el-Mervezî⁵²⁷
52. Ebû Osman Ahmed b. Osman el-Mervezî (yaklaşık 211/827)⁵²⁸
53. Ebû Amr Attâb b. Ziyâd el-Horasânî el-Mervezî (212/828)⁵²⁹
54. Ali b. İshâk ed-Dârikânî el-Mervezî (213/829)⁵³⁰
55. Ebû Hasan Ali b. İbrahim es-Sülemî el-Mervezî(213/829)⁵³¹
56. Yahya b. Nasr b. Hâcib b. Amr b. Seleme el-Kuraşî (215/831)⁵³²
57. Ebû Bekr Bûr b. Esrem el-Mervezî (213-216/829-832)⁵³³
58. Ebû Ali el-Husayn b. Ziyâd el-Mutemed el-Mervezî (220/837)⁵³⁴
59. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Haccâc ez-Zuhlî eş-Şeybânî el-Mervezî (222/839)⁵³⁵
60. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Ahvel el-Mervezî (223/839)⁵³⁶
61. Muhammed b. Abde b. Hakem b. Müslim b. Bestam b. Abdillâh el-Mervezî(223/840)⁵³⁷

⁵²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, IX, 505.

⁵²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 395; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kebîr*, VII, 376; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 392; Sandıkçı, a.g.e., s. 423.

⁵²⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 20; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, IV, 354; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VI, 105.

⁵²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 81.

⁵²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 63.

⁵²⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 84; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 522; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 377; Bağdâdî, *T. Bağdat*, XII, 314; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 13.

⁵³⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 461; Buhârî, *Târîhu's-Sağır*, II, 330; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, XI, 348.

⁵³¹ Yâkût, *Büldân*, II, 423.

⁵³² Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, XIV, 159.

⁵³³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 438; Buhârî, *Târîhu's-Sağır*, II, 349.

⁵³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 176; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 53; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 391.

⁵³⁵ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 3, *Târîhu's-Sağır*, I, 84; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 45; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 85; M. Eren, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Konya 2003, s. 92.

⁵³⁶ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 123; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 356; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 134.

62. Ebû'l-Fadl Sadaka b. Fadl el-Hâfiz el-Mervezî (223-226/849-840)⁵³⁸
63. Bûr b. Arsam Ebû Bekr el-Mervezî (226/840)⁵³⁹
64. Ebû'l-Hasan Ali b. Hafs el-Mervezî⁵⁴⁰
65. Ebû'l-Hasan Ali b. Hakem b. Zıbyân el-Ensârî el-Mervezî (226/840)⁵⁴¹
66. İshâk b. İbrahim b. Cerir Busanî (230/844'dan önce)⁵⁴²
67. Ebû İmrân Musa b. İbrahim el-Mervezî (230/844)⁵⁴³
68. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Şebbûye el-Huzâî el-Mervezî (230/844)⁵⁴⁴
69. Ebû Yusuf Ahmed b. Cemîl el-Mervezî (230/844)⁵⁴⁵
70. Ebû Ali Harun b. Maruf el-Hazzâz ed-Darîr el-Mervezî (159-231/776-845)⁵⁴⁶
71. Ebû Abdillâh Ahmed b. Nasr b. Heysem eş-Şehîd el-Huzâî el-Mervezî (231/845)⁵⁴⁷
72. Ebû Muhammed Hibbân b. Musa b. Sevvâr es-Sülemî el-Mervezî el-Kuşmeyhanî (233/847)⁵⁴⁸
73. Muhammed b. Nasr b. Hüesyin b. Osman el-Müzenî el-Linî (233/847)⁵⁴⁹
74. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Musa el-Mervezî (235/849)⁵⁵⁰

⁵³⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 17; Eren, a.g.e., 161.

⁵³⁸ Zehebî, *Tezküretü'l-Huffaz*, II, 498; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 298; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 434; Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 221; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 321; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 366; Eren, a.g.e., s. 125.

⁵³⁹ Eren, a.g.e., s. 108.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 272; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 180; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 469; Buhârî, *Târîhu's-Sağır*, II, 380; Eren 146

⁵⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 463; Buhârî, *Târîhu's-Sağır*, II, 354; Eren, a.g.e., s. 146.

⁵⁴² Yâkût, *Büldân*, I, 424.

⁵⁴³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 162; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 300; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 281.

⁵⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 13; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36; Buhârî, *Târîhu Kebîr*, II, 5; Zehebî, *Siyer*, XI, 7.

⁵⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 11; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 44; Lisan, I, 147.

⁵⁴⁶ Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, I, 217; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 12; Zehebî, *Siyer*, XI, 129-30; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, VII, 355; *Şezerât*, II, 71

⁵⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 14.

⁵⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 214; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 90; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 271; Eren, a.g.e., s. 110.

⁵⁴⁹ Yâkût, *Büldân*, V, 29.

75. Saîd b. Zübeyr el-Mervezî (237/851)⁵⁵¹
76. Muhammed b. Sâlih b. Fîrûz el-Askalânî⁵⁵²
77. Muhammed b. Nasr b. Musavvir b. Mihrân el-Mervezî (239/853)⁵⁵³
78. Abdülvâris b. Ubeydullah el-Atekî el-Mervezî (239/853)⁵⁵⁴
79. Hâmid b. Âdem et-Tiliyânî el-Mervezî (239/853)⁵⁵⁵
80. Ebû Muhammed Abde b. Süleyman el-Mervezî el-Masisî (239/853)⁵⁵⁶
81. Ebû Ahmed Mahmûd b. Gaylân el-Adevî el-Mervezî (239/853)⁵⁵⁷
82. Kâsım b. Sellâm el-Mervezî (240/854)⁵⁵⁸
83. Ebû Amr Muhammed b. Abdülaziz b. Ebî Remze el-Mervezî (240/854)⁵⁵⁹
84. Ebû Sâlih Hediyye b. Abdulvahhab el-Mervezî (241/855)⁵⁶⁰
85. Süveyd b. Nasr b. Süveyd el-Kutaşî el-Mervezî et-Tusânî (149-240-41/766-855)⁵⁶¹
86. Ebû Ali Hasan b. İshâk b. Ziyâd el-Leysî el-Mervezî (241/855)⁵⁶²
87. Ebû İshâk İbrahim b. Abdillâh b. Ahmed el-Mervezî el-Hullâl (241/855)⁵⁶³
88. Ebû'l-Münzir Anbesa b. Yahya ez-Zâhid el-Mervezî (241/855)⁵⁶⁴
89. Ebû Abdirrahman Abdullâh b. Münîr el-Mervezî (241-43/855-57)⁵⁶⁵

⁵⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 8-9; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 115-16; Eren, a.g.e., s. 99.

⁵⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IV, 19; Zehebî, *Mîzân*, III, 198.

⁵⁵² Zehebî, *Mîzân*, VI, 187; İbn Hacer, *Lisân*, V, 201.

⁵⁵³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 92.

⁵⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 416; ; İbn Ebî Hâtim, *Cerh* VI, 76.

⁵⁵⁵ Yâkût, *Büldân*, II, 45.

⁵⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 89; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 406; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 437.

⁵⁵⁷ Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, I, 210; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 202; Buhârî, *T. Kebîr*, VII, 404, *Târîhu's-Sağır*, II, 369; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdat*, XIII, 89-90; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VIII, 291; Zehebî, *Siyer*, XII, 223-24, *Tezkire*, II, 475-76; *Şezerât*, II, 92; Eren, a.g.e., s. 177-78.

⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 286.

⁵⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 95; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 167.

⁵⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 246; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 25; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 124.

⁵⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 245; Buhârî, *T. Kebîr*, IV, 148, *T. Sağır*, II, 372; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 295; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 239

⁵⁶² *Tehzîb*, XII, 362; *Târîhu'l-Kebîr*, II, 287; *Târîhu's-Sağır*, II, 375; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 175.

⁵⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 132; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 75.

⁵⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 515.

90. Ebû Muhammed Yahya b. Eksem b. Muhammed et-Temîmî el-Esedî el-Mervezî el-Horasânî el-Bağdadî el-Kâdî (243/857)⁵⁶⁶
91. Ebû Abdillâh b. Saîd b. İbrahim ed-Dârimî er-Rıbâtî el-Mervezî (243-46/857-60)⁵⁶⁷
92. Ahmed b. Menî' Ebû Ca'fer el-Beğavî (243 veya 244/857-58)⁵⁶⁸
93. Ebû Ammâr el-Husayn b. Hurays el-Mervezî el-Huzâî (244/858)⁵⁶⁹
94. Huseyn b. Hâris b. Hasan b. Sâbit b. Kutbe el-Huzâî el-Mervezî⁵⁷⁰
95. Abdurrahim b. Hibbân el-Babânî el-Mervezî (244/858)⁵⁷¹
96. Ebû Hammâd Hasan b. Hurays el-Mervezî (244/858)⁵⁷²
97. Ebû Saîd Abde b. Abdurrahim b. Hassân el-Mervezî (244/859)⁵⁷³
98. Ebû Abdillâh Utbe b. Abdillâh el-Yuhmidî el-Mervezî (244/859)⁵⁷⁴
99. İshâk b. İbrahim b. Ebî Kâmicir el-Mervezî (150-245/767-860)⁵⁷⁵
100. Ebû'l-Fadl Sâlih b. Mismâr el-Kuşmeyhanî el-Mervezî (245/860)⁵⁷⁶
101. Ebû Muhammed Recâ' b. Mürecce el-Mervezî (249/864)⁵⁷⁷
102. Ebû İshâk İbrahim b. Hâlid b. Nasr el-Cumânî (250/865)⁵⁷⁸
103. Matar b. el-Fadl el-Mervezî (h.250/865'den sonra vefât etmiştir)⁵⁷⁹

⁵⁶⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 355; İbn Hacer, *Lisan*, VII, 270, *Tehzîb*, VI, 43; *Cerh*, V, 181-82; Zehebî, *Siyer*, XII, 316-17; İbn İmâd, *Şezerât*, II, 99; Eren, a.g.e., s. 134.

⁵⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, IX, 129; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 265; Zehebî, *Siyer*, XII, 5-6, *Mîzân*, IV, 361-62; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 179, 183, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 429.

⁵⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 33; Buhârî, *T. Kebîr*, II, 6, *T. Sağır*, II, 377; Zehebî, *Siyer*, XII, 207-209; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VI, 69; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 30-31; Eren, a.g.e., s. 93.

⁵⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 120; Eren, a.g.e., s. 99.

⁵⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 193; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 187; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 50.

⁵⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 333-34.

⁵⁷¹ Yâkût, *Büldân*, I, 303; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 240.

⁵⁷² Buhârî, *Târîhu Sağır*, II, 380.

⁵⁷³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 436; Zehebî, *Mîzân*, IV, 439.

⁵⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, XI, 539-41; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 27, VII, 97-98.

⁵⁷⁵ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 174.

⁵⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 318; İbn Ebî Hâtim, *Cerh* IV, 415.

⁵⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 98-100; Buhârî, *Târîhu's-Sağır*, II, 388; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 503; İbn İmâd, *Şezerât*, II, 120; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 269.

⁵⁷⁸ Yâkût, *Büldân*, II, 129.

104. Muhammed b. Yahya Ebû Ali el-Mervezî (252/867)⁵⁸⁰
105. Ebû Hasan Ali b. Haşrem b. Abdurrahman b. Atâ b. Hellâl el-Mervezî (166-257/782-871)⁵⁸¹
106. Ebû Zekeriya Yahya b. Muhammed b. Muâviye el-Mervezî el-Lu'luî (257/871)⁵⁸²
107. Ebû Sâlih Ahmed b. Mansûr b. Râşid el-Mervezî (257/871)⁵⁸³
108. Züheyr b. Muhammed b. Kumeyr Ebû Muhammed Abdurrahman el-Mervezî (257/871)⁵⁸⁴
109. Ebû Ali Hamza b. Abbâs b. Hâzım el-Mervezî(260/874)⁵⁸⁵
110. Ebû Ali Muhammed b. Ali b. Hamza b. el-Mervezî (260/874)⁵⁸⁶
111. Ebû Yakûb İshâk b. Davûd b. İsa eş-Şarânî el-Mervezî (261/875)⁵⁸⁷
112. Ebû Câbir Muhammed b. Abdillâh b. Kuhzâd b. Şumeyhin el-Mervezî (226/840)⁵⁸⁸
113. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Yezîd el-Hanefî el-Mervezî (265/879)⁵⁸⁹
114. Ebû'd-Derdâ Abdülaziz b. Münîb b. Sellâm el-Mervezî (267/891)⁵⁹⁰
115. Ebû Nâşid Muhammed b. Hârûn Ebû Cafer el-Mervezî (268/892)⁵⁹¹
116. Ebû Yahya Zekeriya b. Yahya b. Esed el-Mervezî (270/895)⁵⁹²

---

⁵⁷⁹ Eren, a.g.e., s. 180.

⁵⁸⁰ Eren, a.g.e., s. 176.

⁵⁸¹ Zehebî, *Siyer*, XI, 552-53; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VI, 184; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 316-317.

⁵⁸² Zehebî, *Mizân*, VII, 218; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 241, *Lisân*, VII, 437.

⁵⁸³ Zehebî, *Siyer*, XII, 388-89; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, II, 78; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 82-83.

⁵⁸⁴ Zehebî, *Siyeri A'lamu'n-Nübelâ*, XII, 360-61; Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, VIII, 484-86; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 347-48; Kayserânî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, II, 246; Şezerât, II, 136.

⁵⁸⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 179.

⁵⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 313.

⁵⁸⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 374.

⁵⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 242; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, VII, 303.

⁵⁸⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 75.

⁵⁹⁰ Zehebî, *Siyer*, XIII, 150-51; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 397-98; Şezerât, II, 153.

⁵⁹¹ Zehebî, *Siyer*, XII, 324-27; *Cerh*, VIII, 117; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 493-94; *Târîhu'l-Bağdat*, III, 352-53.

117. Ebû Osman Saîd b. Mesûd b. Abdirrahman el-Mervezî (270/895)⁵⁹³
118. Ebû Nasr Ahmed b. Atîk b. Hafis el-Huzâî el-Mervezî (274/899)⁵⁹⁴
119. Ebû Saîd Ahmed b. Bükeyr b. Seyf (274/899)⁵⁹⁵
120. Muhammed b. Abdillâh el-Balcanî (276/901)⁵⁹⁶
121. Muhammed b. Abbâs b. Hasan b. Mâhân el-Kâhilî el-Mervezî (277/902)⁵⁹⁷
122. Ebû Abdillâh Muhammed b. Câbir el-Mervezî (279/904)⁵⁹⁸
123. Muhammed b. Halef el-Mervezî (281/907)⁵⁹⁹
124. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Hâtîm el-Mervezî (282/907)⁶⁰⁰
125. Muttalib b. Şuayb el-Mervezî (282/907)⁶⁰¹
126. Ebû Muveccih Muhammed b. Amr el-Fezârî el-Mervezî (282/908)⁶⁰²
127. Ebû'l-Fadl Rabî' b. Saleb el-Mervezî (288/914)⁶⁰³
128. el-Fadl b. Abdilcebbâr el-Bâhilî el-Mervezî (288/914)⁶⁰⁴
129. Ebû Cafer Muhammed b. Hâşîm b. el-Buhterî el-Mervezî (289/915)⁶⁰⁵
130. Ebû Zuheyr Muhammed b. İshâk es-Sulemî el-Mervezî⁶⁰⁶
131. Ebû Bekr Muhammed Ali b. Sehl el-Ensârî el-Bağdâdî el-Mervezî (200-293/815-919)⁶⁰⁷

⁵⁹² Zehebî, *Siyer*, XII, 347-48, *Mîzân*, II, 80; Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, VIII, 460-61; Şezerât, II, 160.

⁵⁹³ Zehebî, *Siyer*, XII, 504-505.

⁵⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 52.

⁵⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 51.

⁵⁹⁶ Yâkût, *Büldân*, I, 479.

⁵⁹⁷ İbn Nedim, *Fihrist*, I, 321.

⁵⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 281-82; İbn İmâd, *Şezerât*, II, 175.

⁵⁹⁹ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 135; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 157.

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 69.

⁶⁰¹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 50.

⁶⁰² Zehebî, *Siyer*, XIII, 347-48; İbn Ebî Hâtîm, *Cerh*, VIII, 35.

⁶⁰³ Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, VIII, 418.

⁶⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 418.

⁶⁰⁵ Bağdâdî, *Târîhu'l-Bağdâd*, III, 361.

⁶⁰⁶ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 64; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 49; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 70.

⁶⁰⁷ Zehebî, *Siyer* XIII, 516, *Mîzân* III, 652; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 295.

132. Ebû Abbâs İsa b. Muhammed Tahmanî el-Mervezî (293/919)⁶⁰⁸
133. Ebû'l-Hasan Muhammed b. İshâk b. İbrahim b. Mahled b. İbrahim b. Râhûye el-Hanzalî el-Mervezî (294/920)⁶⁰⁹
134. Ebû Muhammed Mahmud b. Muhammed b. Abdülaziz el-Mervezî (297/923)⁶¹⁰
135. Ebû Sehl Kâsım b. Hâlid b. Katan el-Mervezî (297/923)⁶¹¹, 136. Ebû'l-Fadl Mektûm b. el-Abbâs el-Mervezî⁶¹²
137. Ebû Bekr Muhammed b. Yahya b. Süleyman el-Mervezî(298/924)⁶¹³
138. Ebû'l-Fadl Mektûm b. el-Abbâs el-Mervezî⁶¹⁴
139. Abdurrahman b. Abdülkerim el-Mervezî⁶¹⁵
140. Ahmed b. İbrahim el-Huzâî⁶¹⁶
141. Abdullah b. Ömer b. Meymûn b. Rammâh ez-Zemlekî⁶¹⁷
142. Ebû Ali Hasan b. Bekr b. Abdîrrahman el-Mervezî⁶¹⁸
143. Ebû Abdillâh Muhammed b. Kudâme b. İsmail es-Sulemî el-Buhârî el-Mervezî⁶¹⁹
144. Ebû Ali Muhammed b. Ali b. Harb el-Mervezî⁶²⁰
145. Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye er-Rîbâtî el-Mervezî el-Huzâî⁶²¹
146. Ebû Vehb Ahmed b. Suheyl b. Süleyman⁶²²

⁶⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, XIII, 571-72; Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdad*, II, 170-71; *Şezerât*, II, 210-11.

⁶⁰⁹ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 62; *Siyer*, XIII, 544-45; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, V, 65.

⁶¹⁰ Bağdâdî, *Târihu'l-Bağdâd*, XIII, 94.

⁶¹¹ Zehebî, *Siyer*, XIII, 544.

⁶¹² Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 509; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 397, *Tehzîb*, X, 257.

⁶¹³ Zehebî, *Siyer*, XIV, 48-49; *Târihu'l-Bağdat*, III, 422-23; *Şezerât*, II, 231.

⁶¹⁴ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 509; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 397, *Tehzîb*, X, 257.

⁶¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 381.

⁶¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 46.

⁶¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 111; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 368.

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 225; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, III, 3.

⁶¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 98; Zehebî, *Mîzân*, VI, 307; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 362.

⁶²⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 310.

⁶²¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 36; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 366; İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, V, 6.

⁶²² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 46.

147. Ebû'd-Derdâ Abdülaziz b. Münîb el-Mervezî⁶²³
148. Ebû Zekerîya Yahya b. Zekerîya b. İshâk el-Mervezî es-Sünnî⁶²⁴
149. Ahmed b. Hammâd el-Mervezî el-Caâb⁶²⁵
150. Muhammed b. Musa b. Hâtîm el-Kâşânî el-Mervezî⁶²⁶
151. Ebû Ali Muhammed b. Yahya b. Abdülaziz es-Sâiğ el-Mervezî⁶²⁷
152. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ubeyde b. Hammâd b. Hasan b. İbrahim b. Saîd el-Ezdî el-Mervezî⁶²⁸
153. Hureyb ed-Derbikânî⁶²⁹.

---

⁶²³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 397.

⁶²⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 145.

⁶²⁵ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 164.

⁶²⁶ Zehebî, *Mîzân*, VI, 350; İbn Hacer, *Lisân*, V, 401.

⁶²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 128; Buhârî, *Târihu's-Sağır*, II, 395; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 460.

⁶²⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 128; Zehebî, *Mîzân*, VI, 251; İbn Hacer, *Lisân*, V, 577.

⁶²⁹ Yâkût, *Büldân*, II, 449.

III. DEĞERLENDİRME

Merv, İslâm'ın daha ilk dönemlerinde bu yeni din ile tanışmış, başta cihâd olmak üzere çeşitli gayelerle buralara gelen Müslümanlar eliyle bir kültür değişimi yaşamaya başlamıştır. Diğer tüm coğrafyalarda olduğu gibi bu yeni kültür, öncelikle şifâhî ve tatbîkî olarak alınmış, özellikle H. II. asrın başlarından itibaren yazılı edebiyatın ilk ürünleri müşâhede edilmeye başlamıştır. Aslında bu bir bakıma normal de karşılanmalıdır. Zira bu bölgeye gelen ilk nesil olan sahabenin öncelikli amacı cihâd ve fetihtir. Dolayısıyla bu dönemdeki kültür akışı da bu duruma bağlı olarak sözlü ve tatbikî olmuştur. İşte böyle bir ortamda sahabe, İslâm'ı yeni yeni benimsemeye başlayan bu bölge insanına, yeni kültürü aktarmaya başlamıştır. Bu yeni kültürün temel unsuru hadistir. Zira hadis, Kur'ân'ın açılımı olması hasebiyle bir bütün olarak İslâmî düşüncenin de kaynağıdır. Merv insanı, çok geçmeden bu kaynağın bilincine varmış, özellikle H. I. asrın sonları ile II. asrın başlarından itibaren hayatının tüm yönleriyle alakalı bu bilgileri kayıt altına almaya başlamıştır. Başta Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Fudayl b. İyâd, Nadr b. Şümeyl, Rebî' b. Enes, Abde b. Osman, İbrahim b. Sâiğ, Fadl b. Musa olmak üzere, pek çoğu sadece Merv'in değil tüm hadis tarihinin önde gelen simâlarından oluşan sahabe de dahil toplam 353 âlim etrafında, bu bilgileri bir araya getirme çabasından ibaret olan tedvin faaliyeti başlamış, yaklaşık aynı tarihlerde tedvin edilen bu malzeme-yi çeşitli kriterlere göre sınıflandırma çabasına delalet eden tasnif işlemine geçilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar İslâm coğrafyasının kuzeyinde ve merkezden oldukça uzak bir bölgesinde bulunmasına rağmen Merv'in, en az merkezde bulunan şehirler kadar, hatta Şam ve Mekke gibi en önde gelen yerleri kadar âlim yetiştirdiği görülür.⁶³⁰ Bu çaba neticesinde, çalışmamızın sınırlarını teşkil eden ilk üç asır topluca değerlendirdiğimizde görebildiğimiz kadarıyla 4 tane Câmi'(Süfyan es-Sevrî, İshâk b. Rahuye), 14 tane Müsned(Abdullah b. Mübarek, Muhammed b. Mukatil, Nuaym b. Hammad [hadis tarihinde ilk müsnet türü eserveren şahıs bu zattır], Ahmed b. Hanbel, Ali b. Hucr, İbrahim b. Bişr, Muhammed b. Nasr, Said b. İbrahim), 5 tane Sü-

⁶³⁰ Bu konuda bir istatistik için bkz. Sandıkçı, Kemal, İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis, 477.

nen(Abdullah b. Mübarek, Racâ b. Mürcîf, Süreyc b. Yunus, Muhammed b. Nasr,), 6 tane Garîbu'l-Hadîs(Nadr b. Şumeyl, Fadl b. Hâlid, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe), 1 tane Musannef(İbrahim b. Matar et-Temimî) ve birde Muvatta (Abdullah b. Muhammed b. İsa) türünde eser kaleme alınmıştır. Bu üretkenliği ile Merv, tüm İslâm coğrafyasında, Şam ve Mekke gibi merkezî bölgeleri de geride bırakarak 11. sırada yer almıştır.⁶³¹ Bu temel eser türleri yanında, belirli konularla ilgili hadisleri toplayan eserlere (cüzler) de rastlanır. Bunlar arasında Ferâiz, Kitâbu's-Salât, Menâsik, Nâsih-Mensûh ve Nevâdir fi'l-Fürû' gibi amelî; Kitâbu'l-İ'tikâd, Kitâbu's-Sünne ve Kitâbu's-Sıfât gibi itikâdî; Terğîb, İsti'zân, Kitâbu'l-Âdâb, Zühd, Tasavvuf, el-Birr ve's-Sıla gibi tasavvufî konuları ihtiva eden çalışmalar vardır. Ayrıca tarih (özellikle Merv ve Horasan tarihi) ve megâzî alanlarındaki bilgilerin toplandığı Târîh ve râvîlerin rivâyet ehliyetinin değerlendirildiği Cerh ve Tadîl, Kur'ân ve hadisin bilinmeyen kelimelerinin araştırıldığı Garîb türü kitaplar da, Mervli âlimlerin elinden çıkmış eser türleridir. Bu eserlerin sayı itibarıyla yoğunlaştığı alanlar, Merv halkının ihtiyaç duyduğu bilgi türünü de ortaya koyar niteliktedir. Hadis eseri sayılmasa bile onunla doğrudan ilgisi bulunan 7 Tefsîr kitabı, halkın Kur'ân'ı anlama çabasının göstergesidir. Yine Garîbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Hadîs'lere bakarak din dili olan Arapça ile sonradan karşılaşan bölge insanının onu anlamaya yönelik çabasını, Sünen türünün yüksek sayılabilecek sayısına bakarak yeni muttali olduğu ibâdetlerin ve İslâmî yaşam tarzının inceliklerini öğrenme ihtiyacını, en yüksek sayıyı oluşturan Müsned türünde de, bunların genelde sahabî müsnedleri olduğu düşünüldüğünde, insanların sahabîlere gösterdiği saygı ve hürmet ile hadisi ilk elden alma çabasını tespit etmek mümkündür. Buna rağmen Cerh ve Tadil türünde çok az sayıda (tesbitlerimize göre 1 tane) eser verilmesini ise, merkezde yaşanan “güven” probleminin Merv'i pek etkilemediğine yormak mümkün görünmektedir. Nitekim Merv tarihi yazarı Jukovski de, “Merv halkı temiz inançlı, ibadetine düşkün bir halktır” sözüyle bu tespitimizi doğrulamaktadır.⁶³² İtikâd sahasında yazılan eserlerin ve özellikle de merkezde oldukça çok rastlanan “reddiye” türünden kitapların az oluşu da Merv'in, bir “kavga” ortamı olarak değil de bilgi ve kültür düzeyinde bir “tartışma ve müzâreke” merkezi olarak dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. İşte benzeri bir ortam IV.

⁶³¹ Merv'in sıralamadaki bu yeri için bkz. Sandıkçı, a.g.e., s. 479. Buradaki tespitlerle bizim tespitlerimiz arasında büyük bir paralellik bulunmaktadır.

⁶³² Bu değerlendirme için bkz. Razvalini Starogo Merva, s. 33.

asırda, komşu topraklar olan Semerkand'da İmâm Mâturîdî gibi bir âlimin yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁶³³ Muhammed b. Tavit et-Tancî'nin de çok isabetle tespit ettiği gibi âlimler “mensup oldukları topluluğun âdetlerinin tesiri altında kalırlar. Maddî ve mane-vî varlıklarının birçok taraflarını içinde buldukları cemiyete borçludurlar. İçinde yaşadıkları topluluk, onların ortaya çıkışına, neşvü nemâlarına, zihin, şuur ve hissiyâtlarının gelişme ve tenvîrlere her bakımdan yardım eder”.⁶³⁴

H. ilk üç asırda Merv'de kaleme alınan bu eserler başta ibâdetlerle alakalı olmak üzere, hukûkî, siyâsî, ekonomik, tarihî, ahlâkî...vb. gerek ictimâî ve gerekse ferdî planda bir müslümanın günlük hayatında karşı karşıya kalacağı çeşitli problemlere Hz. Peygamber'in dilinden cevapları ihtivâ etmektedir. Bu da, Merv'deki kültür değişiminin ne kadar hızlı ve gönülden olduğunu göstermektedir.

⁶³³ İmâm Mâturîdî'nin içinde yetiştiği ilmî, fikrî ve siyâsî çevre ile bu çevrenin kendisi üzerindeki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Kahraman, Hüseyin, Mâturîdilikte Hadis Kültürü, s. 6 vd.

⁶³⁴ “Ebû Mansûr Mâturîdî”, AÜİFD., c. IV, Ankara 1955, s. 2.

SONUÇ

Merv; milattan önce kurulmuş, verimli toprakları ve ticâret yollarının kesiştiği bir mevkide bulunması sebebiyle çok kısa bir sürede döneminin medeniyet merkezi haline gelmiş bir şehirdir. Bu özelliklerinden dolayı devrin hâkim güçleri arasında sık sık el değiştirmiş; Yunanlıların, Parfiyalıların, İranlıların ve son olarak da Müslüman Arapların eline geçmiştir. Ayrıca M.S. IV-V. asırlardan itibaren buralara Türk göçleri de olmuştur. Kendisine hâkim olan siyâsî ve askerî güçlerin dinî ve itikâdî durumu Merv'in kültür yapısını da etkilemiş, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi semâvî dinlere ilaveten Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm, Budizm gibi gayr-i ilâhî dinlerle de tanışmıştır. Din, ticaret, siyâset gibi değerlerin harmanlanarak büyük bir kültürel zenginlik oluşturduğu Merv, dünya bilim ve kültür tarihinde önemli izler bırakan pek çok ilim adamı, düşünür ve şair yetiştirmiştir. Fakat bu bölgenin kültürüne en büyük imzayı Müslümanların attığı söylenebilir.

Merv'in İslâm ile tanışması, Hz. Osman döneminde olmuştur. Daha sonra Merv her halîfe değişiminde merkezî otoriteye bağlılığını yinelemiştir. Emevîler devrinde, gerek merkezî otoritenin siyâset anlayışından gerekse dönemin problemlerinden dolayı Merv, sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. Ancak Abbâsîlerin idâreye gelmesiyle öncelikle Emevîlerin özellikle de Arap unsuru kollayıp gözetme siyâseti son bulmuş bu, tüm İslâm coğrafyasının iç bütünlüğüne paralel olarak Merv'i de etkilemiştir. Hatta Merv, Me'mûn'un 197/813'de halîfe olmasını takiben hilâfet merkezi haline gelmiştir. Siyâsî yapısındaki durum şehrin refahını da etkilemiş ve Merv, III-VI/IX-XII.yy.'da tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır.

Bu refah düzeyi, şehrin ilmî ve kültürel durumunu da etkilemiştir. Özellikle hilâfet merkezi haline geldikten sonra, devrinin önde gelen bilginleri buraya toplanmış, bilimsel çalışmalara büyük destek verilmiştir. Böylece İran, Çin, Hint ve Eski Yunan uygarlıklarına ait kitaplarla büyük ve zengin kütüphanelerin oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

İlim için oldukça elverişli olan bu ortam, diğer temel konular yanında dine taalluk eden itikâdî ve amelî konuların da serbestçe tartışılmasına zemin hazırlamış; Merv

çok kısa bir süre içinde Cebriye, Mürchie, Şiflik, Hâricîlik, Bâtînîlik ve Mutezile gibi itikâdî; Hanefîlik, Mâlikîlik, Hanbelîlik ve Şâfîlik gibi amelî mezheplerin bir arada güven ve huzur içinde yaşadıkları bir şehir haline gelmiştir. Dolayısıyla İslâm coğrafyasına dâhil olduğu yıllarda, sahabeden öğrendiği muhtemelen sadece günlük yaşama ait ihtiyaçlara binâ edilen eğitim-öğretim müessesesi, takip eden bir-iki asır içinde bir “medeniyet” haline dönüşmüştür. İnceleme konusu yaptığımız ilk üç asır içinde yaşayan üç yüzü aşkın hadis âlimi ve bunların yazdıkları eserler, bu dönüşümün sadece hadis ilmi ile ilgili boyutudur. Bu dönem içinde yazılan hadis eserlerinin, gerek tür gerekse sayı bakımından, diğer bölgelerde kaleme alınanlardan hiçbir eksiği yoktur. Hatta Merv’in bu bakımdan ön sıralarda geldiğini söylemek bile mümkündür.

KAYNAKÇA

- AHMED B. HANBEL**; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Hilal b. Esed b.İdris b. Abdullah b. Hayyan b. Abdullah , *Müsned*, Mısır 1949.
- , *el-‘İlel ve Ma‘rifetu’r- Ricâl*, (thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs)Beyrut 1988.
- AHMEDOV**, Azim; *Gadımiyet Yañı* Aşgabad 1994.
- ALGÜL**, Hüseyin; *İslam Tarihi*, İstanbul tsz.
- APAK**, Adem; “Hz. Osman Dönemi Fetihleri”, *U.Ü.İ.F.D.* sayı: 9, cilt: 9, Bursa 2000.
- ATAGARRIYEV** Yegen, Annanepesov Mırat; *Türkmenistan’ın Tarihinden Materyaller (Gadımı eyyamdan X. Asır aralığı)* Magarif, Aşgabad 1995.
- el-A‘ZAMÎ**, Muhammed Mustafa; *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (çev. Hulusi Yavuz) İst. 1993.
- el-BAĞDÂDÎ**, el-Hatîb; *Târîhu’l-Bağdâd*, Daru’l-Kütübü el-İlmiye, Berut tsz.
- BARTHOLD**, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıdız), Erkan Yay. İstanbul 1981.
- BELÂZÜRÎ**, *Futûhu’l-Buldân* (Ülkelerin Fethi. Çev: Mustafa Fayda) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ank.1987.
- BEZZÂZÎ**, Muhammed b. Muhammed; *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Beyrut 1981.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi; *Hukûk-i İslâmiyye Kâmûsu*, İstanbul 1967.
- el-BUHÂRÎ**, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim; *et-Târîhu’s-Sağîr*,(thk. Mahmud İbrahim Zâyid), Daru’l-Vâi, Haleb 1396.
- , *Kitâbu’t-Târîhi’l-Kebîr*, Beyrut-Lübnan tsz.
- , *Câmi’u’s-Sahîh*, İstanbul 1979.
- BROCKELMAN**, Karl ; *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî* (Arapçaya trc. Mahmud Fehmi Hicazi) el-Mektebetü’l-Mısırıyyetu’l-İlmiyetu Li’l- Kitab 1993.
- ÇELEBÎ**, Kâtib; *Keşfü’z-Zunûn*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1967.
- el-CÜRCÂNÎ**, Hamza b. Yusuf Ebu’l-Kasım *Târîhu Cürcân*, (thk. Muhammed Abdulmuin Han) Alimu’l-Kütüb, Beyrut 1401/1981

- ÇİFTÇİ**, Faruk; *Mâverâünnehr ve Horasan Bölgesinde Yetişen Dilci ve Edip-ler, (Fergana, Şaş, Farab, Harezmi, Curcan, Nesa, Merv: 173/789-840/1436)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ü. S.B.E., Erzurum 1996.
- ed-**DEHLEVÎ**, Abdülaziz b. Şah Veliyullah, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, (trc. Ali Osman Koçkuzu) T.D.V. Yayınları, Ankara 1997.
- ed-**DÂREKUTNÎ**, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed; *Zikru Esmâ'it-Tâbiîn ve Men Ba'dehüm*, (thk. Burân ed-Danavi-Kemal Yusuf el-Hut) Müessesetu'l-Kutub es-Sakafiye, Beyrut 1985.
- DÂRİMÎ**, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm, *Sünen-i Dârimî*, basım yeri yok, tsz.
- ed-**DÜLÂBÎ**, Ebî Beşr Muhammed b. Ahmed b. Hammad; *Kitâbu'l-Künâ ve'l-Esmâ*, Beyrut 1983.
- EBÛ MUHAMMED**, Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan; *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi İsfehân ve Varidenâ Aleyha*, Beyrut 1987.
- EBÛ NUAYM**, Ahmed b. Abdillâh İsfehânî; *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut 1967.
- EBÛ ZEHRA**, Muhammed; *İslâm'da Siyâsî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, (çev. Abdülkadir Şener), İstanbul 1978.
- EKEYEV**, Orazpolat Baharlı, **ÖVEZ**, Gündoğdıyev; *Meri Şaların Kalbı*, Aşgadam 1998.
- EREN**, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Konya 2003.
- el-**İSFAHÂNÎ**, Abdillâh b. Muhammed b. Cafer b. Hüseyin Ebû Muhammed, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi İsfehân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1992, II. Bask. -----, *Ricâlu Müslim*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.
- FAHREDDİN**, Attar; *Tezkiretü'l-Evliya*, (haz. M.Z.K.) İst. 1983.
- el-**HÂKİM**, en-Nisaburî; *el-Müstedrek*, Beyrut 1987.
- HENRY**, De Coulibouef De Blocqueville, *Türkmenler Arasında*, (çev. Rıza Akdemir), Ankara 1986.
- el-**HUDARÎ**, Muhammed, *Hukûk-i İslâm Tarihi*, (çev. Haydar Hatipoğlu) İst. 1974.
- GURT**, Murat; *Türkmen Medeniyeti Dergisi* 1.sy. 1994.
- GÜRKAN**, Nuri; *Ali b. Hücr el-Mervezî; Hayatı ve Hadis Cüz'ü*,

- Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi U.Ü.S.B.E., Bursa 1998.
- İBN 'ADİYY**, Abdullah b. Adıyy b. Abdullah b. Muhammed Ebû Ahmed el-Curcânî, *Men Revâ 'anhum el-Buhârî fi's-Sahîh*, Daru'l-Beşâir el-İslamiye, Beyrut 1414.
- İBN EBÎ HÂTİM**, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Hâtım el-Hanzelî er-Râzî; *Kütâbu'l- Cerh ve't-Ta'dîl*, Haydarabad 1953.
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî Ebû'l-Ferec, *Kütâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrukîn*, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1406.
- İBNÜ'L-ESÎR**, İzzeddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid Şeybanî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1965/1385.
- , *Üsdu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kahire 1980.
- İBNÜ'L-'İMÂD**, Ebû Felâh Abdil Hayy; *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut tsz.
- İBN HACER**, Şihabuddin Ebî Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer Askalanî, *el-İsâbe fi Temyîzi Sahâbe*, Beyrut 1328.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, Hayedarabad 1326.
- , *Lisânu'l-Mîzân*, Müssetu'l-Alemi Li'l-Matbuat, Beyrut 1986. III. Baskı.
- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâlim Muhammed b. Hıbban b. Ahmed et-Temimî, *Meşâhîru 'Ulemâi'l-Emsâr*, Kahire 1959.
- , *es-Sikât*, Haydarabad 1975.
- İBN KESÎR**, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İst. 1994.
- İBN MÂCE**, Ebi Abdillan Muhammed b. Yezid Kazvînî, *Sahihu Süneni İbni Mâce*, basım yeri yok, tsz.
- İBN MÂKÛLÂ**; *el-İkmâl fi Ref'i İrtad ani'l-Mu'telifi ve Muhtelif fi Esmâi ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, Haydarabad 1962.
- İBN SA'D**, *et-Tabakâtu'l-Kebîr*, Beyrut tsz.
- JUKOVSKİ, V.A.**; *Razvalini Starogo Merva*, Sankt-Peterburg 1894.
- KAHRAMAN**, Hüseyin; *Mâturîdilikte Hadis Kültürü*, Bursa 2001.
- KARAMAN**, Hayretten; *İslâm Hukuk Tarihi*, İst. 1989.
- KARACABEY**, Salih; *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul 2002.

- el-KAYSERÂNÎ, Muhammed b. Tahir b. Ali; *Tezkiretü'l-Huffâz*, Riyad 1415.
-----, *Cem'u Beyne'r-Ricâlû Sahihayn (Buhari ve Müslim)*, Beyrut 1323.
- el-KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Mustatrefe li Beyâni Meşhûri Kitâbi's-Sünneti'l-Müşerrefe*, İstanbul 1986.
- el-KELEBÂZÎ, Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buharî Ebû Nasr, *Ricâlu Sahîh'l-Buhârî*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.
- KÖPRÜLÜ Fuat; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* III.Baskı Ank. T.T.K. 1976.
- el-KUREŞÎ, Abdulkadil b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mûdiyye*, (nşr.Abdülfettah M.el-Mulu) I-V, Cize 1993.
- KUTLU, Sönmez; *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitabiyat Yay. Ankara 2000.
-----, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2000.
- el-KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *er-Risâle*, (hızr. Süleyman Uludağ) İst. 1978.
- KÜÇÜK, Raşit; *Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri*, M.Ü.İ.F.D. İst. 1985.
- ÇAKAN, İ. Lütfi; *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989.
- MAMEDOV, M.A., MURADOV, R.G.; *Arhitektura Turkmenistan i Kratkaya İstoriya*, Moskva 1998.
- MASSON, V.M.; *Merv Duşa Sarey*, İlim, Aşgabad 1990.
-----, *Merv-Marguşun Paytagtı*, Marı 1991.
- MUSTAFA, Kara; *Din, Hayat, Sanat Bakımından Tekke ve Zaviyeler*, İst. 2002.
- MÜSLİM, b. Haccâc b. Müslim b. Küşeyrî Ebû'l-Hasan, *el-Kunâ ve'l-Esmâ*, el-Câmiatu'l-İslamiye, el-Medinetü'l-Münevvere 1404.
-----, *Sahîh-i Müslim*, Beyrut, 1374/1955.
- en-NESEÎ, Ebu Abdirrahman b. Şuayb, *Sünen-i Neseî el-Müctebâ*, Mısır, 1383/1964.
- NİZÂMÜLMÜLK; *Siyâsetnâme*, (çev. Nurettin Bayburtlugil) İst. 1981.
- ONAT, Hasan; *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, Ank. 1993.
- ÖZEL, Ahmet; *Haneî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990.
- PUGAÇENKO, G.A.; *Köne Marı*, Aşgabad 1960.
-----, *Drevniy Merv*, İlim, Aşgabad 1982.
- ROUX, Jean Paul; *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan) Kabalcı Yayınları,

İstanbul 2001.

SANDIKÇI, Kemal; *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.Ankara 1991.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, IV. Baskı Isparta 2002.

SARYANİDİ, Viktor; *Türkmen Medeniyeti Dergisi* 1.sy. Aşgabad 1994.

-----, *Ahal Durmuşu*, 1996 14Ekim.

es-SEM'ÂNİ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimî; *el-Ensâb*, Beyrut 1988/1408.

SEZGİN, Fuat, *Geschichte Der Arabischen Schrifttuums*, Leiden 1979.

-----, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İst. 1956.

es-SUYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Daru'l-Kütüb el-İlmiye Beyrut 1403.

SSSR, İllımlar Akademisi, *Materyalı Po İstorii Turkmen i Turkmenii*, tsz.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1975.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târîhu't-Taberî (Târîhu Ümem ve'l-Mulûk)*, Beyrut 1967.

et-TANCÎ, Muhammed b. Tavıt, "Ebû Mansûr Mâturîdî", *AÜİFD.*, c. IV, Ankara 1955.

et-TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Câmi'u's-Sahîh (Sünen-i Tirmizî)*, Kahire, 1381/1962.

TURAN, Osman; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay. Ankara 1965.

TÜMER, Günay-KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, III. Baskı Ank. 1997.

el-'UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b Musa b. Hammâd; *ed-Duafâi Kebir*, Lübnan 1984/1404.

USLU, Recep, *Hicri I-II. Asırda Horasan*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ünivertesı Sosyal Bilimler Enstitüsü, İst. 1997.

ÜÇOK, Bahriye; *İslam Tarihi EMEVİLER-ABBASİLER*, A.Ü.İ.F.Y 1968.

VLOTEN, Gerlof Van, (*Araştırmalar*) *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti Şia ve Mesih*

Akideleri, (çev. Mehmet S.Hatipoğlu) Ankara 1986.

YAHŞIMIRADOV, Gulamulla; *Türkmenistan da Hadis Kültürü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi, Ankara 2002.

el-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kub; *Tarihu'l-Ya'kubî*, Beyrut 1996.

YÂKÛT b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Büldân*, Beyrut 1957.

YAZBERDİYEV, A, *Eski Mevr ve Kütüphaneleri*, (çev. Tülin Ege-Ahmet Karataş) Ankara 1998.

YILDIZ, Hakkı Dursun; *İslâmiyet ve Türkler*, İst. 1980.

YILMAZ, H. Kamil; *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, İstanbul 1990.

ez-ZEHEBÎ, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarabad 1955/1375.

-----, *Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Beyrut 1963/1382.

-----, *el-'İber fi Haberi Men Ğaber*, Beyrut ty.

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III. Baskı, Beyrut 1985/1405.

-----, *el-Kâşif*, Daru'l-Kible li's-Sakafi el-İlmiye, Cidde 1992.

-----, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, tsz.